

AKADEEMIA

ULIÕPILASSELTSIDE LIIDU ULESANDEID	R. RÄXGO
EESTI ULIÕPILASSELTSIDE LIIT	H. MARK
ULIKOOLI AUTONOOMIA	A. PIIP
ÕIGEST TEEST	V. ADAMS
RAHVUSLIKE JA KODUMAISTE TEADUSTE ARENDAM. (R. INDREKO)	
RIIGILIPU LIGEM MÄÄRATLUS UUES PÕHISEADUSES	I. H. T.
VABADUSPÜHA JA VABADUSE KRIIS	A. ANNIST
DEMOKRAATLIKU MÖTTE SÜND JA ULIÕPILASKOND	AL. LOORING
RENÉ DESCARTES'I FILOSOOFIAST	A. KOORT
GILBERT KEITH CHESTERTON	A. ORAS
LUULE JA ELU	H. TALVIK

NR. 1 . MAIKUU . 1937

Eksport pilsen
Pilsen
München

ERIVALIK KARASTAVOID JOOKE

Ants Silvere õlletehas «LIVONIA»

Kindlustusselts

„Eesti“

asutatud 1907. a.

Kodumaa suurim ühistegelik kindlustusettevõte

Valitsus: Tartus, Suurturg 8

AKADEEMIA

NR. 1

MAI

1937

Üliõpilasseltside Liidu ülesandeid

Meie üliõpilaste intiimorganisatsioonid on ajalooliselt välja kujunenud kahte rühma — seltsid ja korporatsioonid. Oma kasvatuses ja eluviisides erinevad nad teineteisest ja seetõttu oleme õigustatud rääkima kahest ideoloogiast. Seni olid lähemas suhtlemises üksteisega korporatsioonid ja moodustasid oma liidu. Seltsid elasid rohkem oma ette ja jõudsid suure liidu loomiseni alles käesoleval aastal. Loomulikult kerkiwad selle juures küsimused: kas oli seda farvis, kuidas hinnata seltside liidu asutamist üldsuse seisukohalt.

Vilistlasena teatavast perspektiivist nähet vaadeldes, peab liidu loomist pooldama tingimusel, kui loodud liit suudab leida ajale vastavaid ülesandeid.

Oma iseloomu tõttu liidab intiimorganisatsioon oma liikmed ühiseks pereks. Sellel on oma hüved, on aga ka oma pahed. Pere, kellel puuduvad suhted teiste peredega, kipub muutuma üksildaseks ja üleliiga armastama iseennast. Kujuneb mingi oma perre kuuluvate liikmete eelistamine. Neid peetakse paremaks, tublimaks, kui teise perre kuuluvaid. Oma liikmeid toetatakse igal tingimusel ja eelistatakse neid ka avalikkudele kohtadele määramisel. Siit on pärit seltskonna etteheited protežeerimispoliitikale, mis kord omandasid intiimorganisatsioonide olemasolule ähvardava kuju. Seltside liidu juhtijad organid on muidugi väga teadlikud selles, ja peavad oma poliitikat nii juhtima, et säärase etteheidete võimalusi viia miinimumini.

Kuidas seda teha? Seltside liidul tuleb arendada elavat suhtlemist vennas- ja sõsarorganisatsioonide vahel. Isiklikul suhtlemisel on mää-

ratu tähtsus. Sel viisil õpitakse juba üliõpilaspõlves üksteist vastamisi tundma ja hindama. Nähakse ja veendutakse, et tüsedad mehed ja naised ei ole mitte üksinda enda peres, vaid ka mujal. Sel viisil harjutakse ka mõttega, et iga mees ja naine olgu seal kohal, mida võimaldavad temale tema võimed. Seltside liit oma ühiseettevõtetelega on selleks toorumiks, kus üksikud pered oma liikmeskonnaga kokku puutuvad. Lähem kokkupuutumine aitab kaotada praegust atomiseeritud olukorda, kus ühe pere liige kipub teise pere liikmele kõõrdi vaatama. Lähem kontakt teistega loob hingeelulise baasi teiste mõistmiseks. Kui sellele lisandada õigetele alustele rajatud riigiteenistuse seadus, siis võime lahti saada etteheidetest, mis tehakse intiimorganisatsioonidele oma liikmete eelistamisel avalikkude kohtade fäitmisel.

Võidakse küsida — kas seltside liit ei ole loodud vastukaaluks korporatsioonide liidule ja ei ole mõeldud võistlusliiduna? Ekslik oleks sellele vastata jaatavalt. Elu paratamata areng on suunatud sinna, et ühemõttelisi koondada. Kui korporatsioon ühendab ühine ideoloogia ja nad on loonud liidu, siis ühendab selts oma ideoloogia ja need on samuti õigustatud looma oma liidu. — On tõsi, et viimastel aastatel on kasvanud pinevus seltside ja korporatsioonide vahel. Kaaluvamad villistlased mõlemast perest ei pea seda nähet õigeks ja vaatavad murelikult tulevikku, kui need vahekorrad peaksid halvenema. Seda pinevust on vaja kaotada. Ja see pole sugugi võimatu. Seda on vaja teha organiseeritult. Lihtsam moodustest on see, kui mõlemad üliõpilaste liidud ühes villistlaste liitudega sirutavad teineteisele käe, palest-palge ütleavad, mis neil ütelda on ja ühiselt otsivad teid pinevuse kaotamiseks. Veel rohkem, need liidud võivad väga hästi ühiselt ellu kutsuda ettevõtteid, millest mõlemad on huvitatud. See pole sugugi utoopiline. Võib ütelda, et see on kõige reaalsem tee. Palju rohkem võib kahelda teiste lahendamiseviiside juures. Tulgu need lahendused valitsusvõimude poolt või jälle sellel moel, et üksikud intiimorganisatsioonid omavahel hakkavad erikokkuleppeid sõlmima. Viimane tee võib vija intriigideni ja küsimuse rahulikust lahendamisest nihkume veel kaugemale.

Seltside liidul ei või olla teist nõuet kui fair play. Aus mäng, aus võistlus juhtigu neld suhtlemises oma liitu kuuluvate liikmete vastu, kui ka korporantide perre kuuluvate liikmete vastu. Elus läheb võistlus veel kibedamaks ja selle vastu peab olema valmis. Loomulikult võidab tugevam. Kui see toimub ausalt, siis ei või kellelgi olla midagi selle vastu.

Kuidas saada võistlusvõimelisemaks? Iga selts nõudku kõige pealt oma liikmetelt tüsedat akadeemilist tööd. Need ajad on mööda, kus võis kuidagi ülikoolidiplomi kätte saada. On mööda ka need ajad, kus üliõpilased oma esimese aasta või esimesed aastad võisid pühendada kuldse noorusaja nautimisele. Elu kategooriline imperatiiv on — ülikooli tööd tuleb võtta ülikooli esimesest nädalast peale täie tõsidusega. Iga- vese tudengi ja lokaalides konutaja tüüp tuleb seltside perest välja rookida. On õige, et elu ise on seltsides selles suunas palju ära teinud. Kasulik on aga, et seltsid teadlikult seda püüdu igal sammul alla kriipsutaksid ja selle järgi ka toimiksid.

Meie kiirelt pulseeriv elu ei lepi aga ainult hääde eriteadlastega. Eriteadmiste kõrval nõuab elu võistlusvõimeliselt üliõpilaselt hääd üldharidust. Eriteadlane peab olema ka haritud inimene. Viimase kasvatamine, tema maailmavaate, juurde arvatud ka poliitilise maailmavaate välja kujundamine, ei ole enam ülikooli ülesanne. See jääb üliõpilaseltsi teha. Mõistagi teeb iga selts seda oma raamides ja jõudu mööda. Võistlusvõime tõstmiseks on hädavajaline üliõpilase maailmavaateline väljaarendamisele rohkem rõhku panna, kui me seda oleme tahtnud teha ja oleme seda oma seltsides teinud. Ajakõrgusel seisva akadeemilise intelligentsi kasvatamine pole sugugi kerge töö. Eriti raske on see esimese ja teise põlve haritlaste juures. Elu aga nõuab meil kiiret tempot. Mida suured rahvad on võinud teha põlvete kestel, seda tuleb meil teha kiirendatud korras. See nõuab aga erilist töökorraldust. Ülikool ei saa üldiselt tegelda kasvatusküsimustega. Tema piirdub kutsealaga. Üksik selts üksikult võetuna on vähese jõuga. Seepärast tuleb seda teha liidul. Seltside liit koos vilistlaskogude liiduga on võimeline selles vallas palju ära tegema. Kõne alla tulevad parimate eriteadlaste-vilistlaste poolt korraldatud süstemaatsed loengud ja ettekanded, perioodiliste ja mitteperioodiliste toodete väljaandmine ja teised ühiseettevõtted, mis määratud liitu kuuluvatele üliõpilastele ja ka vilistlastele. Lähemalt neist siinkohal rääkida on asjata.

Võistlusvõime tõstmine nõuab teatavat ümberorienteerumist ka üliõpilaste vaadetes vilistlaste tuleviku kaasabile. On eksitus, kui noorele üliõpilasele seltsi astudes näidatakse vilistlaste nimekirja ja mõista antakse — „küllap need mehed Sind tulevikus aitavad“. Aitamine on hea asi, kuid säärasel moel aidata lubamine toob kahtlasi tagajärgi. Organisatsiooni kogub element, kes vaikselt loodab saaki. Üliõpilasele antakse lubadusi, mida sageli on raske hiljem realiseerida. Luuakse piinlikud olukorrad nii üliõpilastele kui ka vilistlastele. Ausam ja otstarbekam on kasvatusüsteem, kus kaasvõitlejale seltsi astudes ja seltsis olles sisendatakse vaadet: Igaüks lootku vaid enda jõule ja võimetele. Säärase mentaliteediga läbiimbenud kaasvõitlejaist tulevad võistlusvõimelised akadeemiakodanikud, keda hiljem võivad vilistlased puhta südamega toetada.

Kui Üliõpilasseltside Liit suudab neid ülesandeid lahendada, siis on selle astumine meie ühiskondliku elu lavale mitte ükski õigustatud, vaid väga tervitatud.

R. Räägo.

Eesti Üliõpilasseltside Liit

Aastaid on eesti üliõpilasseltsid teotsenud ja kaasa elanud oma rahvaga ja kultuuriga. Aastaid on käinud iga selts eri teed — nii nagu on käskinud omaksõetud põhimõtted ja tõekspidamised. Kuid juba aastaid on hellitatud seltside liidu loomise mõtet — et ühendada akadeemilise nooruse liberaalsemat ja demokraatlikumat osa eluliste ideedega kaasa elavaks intelligentsikoondiseks.

Alles käesoleval semestril teostus ammune mõtte — ja 19. veebruaril s. a. registreeriti Eesti Üliõpilasseltside Liit.

Eesti üliõpilasseltsid oma väga suurtele sisemistele erinevustele vaatamata on olevikus asunud ühiselt teostama kõiki selfse ü h e n d a - v a i d ülesandeid.

Tõusetunud ühiskondlike jõugruppide võitlus riigipoliitiliste põhi-küsimuste pärast käsib haritlaskonnal ja üliõpilaskonnalgi riigi ja rahva saatuse kujundamisest aktiivselt osa võtta. See rahvuslik kohustus on põhjustanud ka üliõpilasseltsides maailmavaateliste küsimuste esiletõusu. Ollakse lõplikult veendunud, et üliõpilasorganisatsioonid teadlikkude riigikodanikkude kasvatajana peavad oma liikmeid viima ühiskondlikkude, maailmavaateliste, poliitiliste probleemide valdkonda. Akadeemiline noor tulevase rahvajuhina peab kujunema sotsiaalset õiglust teenivaks ühiskonna liikmeks, kes läbimõeldud veendumustest lähtudes suudab seisukohta võtta igapäeva-elu küsimustes kokkukõlaliselt oma rahva tõeliste soovide ja vajadustega.

Rahva otsuse põhjal Eesti peab jääma demokraatlikuks vabariigiks. Et see rahva otsus on täielikus kokkukõlas kõigi üliõpilasseltside demokraatliku maailmavaate ja ideoloogiaga, seepärast üliõpilasseltside suuremaks ülesandeks olevikus on: kaasa aidata demokraatliku mõtlemisviisi süvendamiseks, demokraatiat kanda-suutva rahvuskultuuri arendamiseks ja demokraatliku riigikorra kindlustamiseks.

Selle maailmavaatelise missiooni teostamiseks E. Ü. Liitu kuuluvad üliõpilasorganisatsioonid püüavad kasvatada oma liikmeid mitte „preililikult tasalülitatud marssivateks automaatideks“, mitte välise buržilise distsipliini ja mõttetu autoriteedi kummardajaiks, mitte baltisaksa igane-nud traditsioone viljelevaiks härrashariltsaiks, vaid tugevateks ja iseseisvateks isiksusteks, teovõimsaiks töötegijaiks, eestilise kultuuri arenda-jaiks.

Neid pedagoogilisi ja ühiskondlik-kultuurilisi ülesandeid oma töö-kavva võttes algab tegevust Eesti Üliõpilasseltside Liit.

Heinrich Mark.

Ülikooli autonoomia

Teatavasti määrab meie kehtiva Põhiseaduse § 12, et „kõrgemaile õppeasutustele kindlustatakse autonoomia neis piirides, nagu seda ette näeb nenede asutuste seadusandlikul teel kinnitatud põhikiri.“

Vastavalt sellele lausub Riigikogu poolt 15. juunil 1925. a. vastu võetud Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli seadus, et „Ülikool on autonoomse asutusena iseseisev oma teaduse ja õppetöö korraldamises, kui ka oma majanduslik-administratiivses tegevuses niivõrd, kuivõrd käesolev seadus ei piira seda iseseisvust“ (Ü. S. § 2).

Sellesse olukorda tõi teatud muudatuse Riigivanema poolt dekreedina antud E. V. Tartu Ülikooli seaduse muutmise seadus 13. märtsist 1936 (RT. 24 — 1936), mille järgi ülikool säilitab küll autonoomse asutisena iseseisvuse oma teaduse ja õppetöö korraldamises, kuid kaotab selle majanduslik-administratiivsel alal, sest „majanduslik-administratiivsel alal on Ülikooli suhtes maksivad riigiasutiste kohta käivad üldised eeskirjad, niivõrd kui see käesolevas seaduses ei ole korraldatud teisiti“ (Ü. S. § 2).

Riigivanema poolt esitatud Eesti Vabariigi uue Põhiseaduse kava, mis võetud arutuse aluseks Rahvuskogu poolt 26. veebruaril 1937. a., kõneleb selle kohta järgmist: „Teaduse ja kunsti arendamiseks ellukutsutud teaduslikele asutistele ja kõrgemaile õppeasutistele kindlustatakse seaduses ettenähtud piires omavalitsuslik korraldus“ (§ 24.).

Rahvuskogu kojad, asja arutanud, on asunud seni järgmistele seisukohtadele:

Esimese koja esimene komisjon arutas küsimust pikalt, moodustas selle ligemaks kaalumiseks alamkomisjoni rkl. õp. J. Järve juhatusel, kes soovitas sõnade „omavalitsuslik korraldus“ asemele võtta sõna „autonoomia“. Kuigi teisel lugemisel sama komisjon otsustas vastu võtta nimetuse „omavalitsuslik korraldus“, asus lõplikul hääletusel esimese koja esimene komisjon „autonoomia“ sissevõtmist pooldavale seisukohale.

Esimese koja üldkomisjoni poolt anti asi erikomisjoni kätte, kes soovitas omalt poolt järgmist redaktsiooni: „Riiklikkudele teaduslikele asutistele ja kõrgemaile õppeasutistele kindlustatakse seaduses ettenähtud piires autonoomia.“

Rahvuskogu teine komisjon otsustas aruandja E. Laaman'i ettepanekul asendada Riigivanema ettepanekus sõnad „omavalitsuslik korraldus“ sõnaga „autonoomia“.

Sama koja üldkomisjon arutas küsimust 18. mail s. a. ja võttis teisel lugemisel vastu selle artikli järgmises redaktsioonis: „Riiklikkudele teaduseasutistele ja kõrgemaile teaduslikele õppeasutistele kindlustatakse seaduses ettenähtud piires autonoomia.“

Säärane on „autonoomia“ küsimuse seis nende ridade kirjutamise ajal (20. V. 1937) Rahvuskogus. Raske on küll olla prohvet, kuid siiski

tuleb loota, et selles küsimuses edaspidine Põhiseaduse eelnõu arutamise käik ei too põhjalikku muutust selle sõna asendamise mõttes sõnaga „omavalitsuslik korraldus“.

Tahtmatult tekib küsimus, kas on nende kahe mõiste vahel vahet ning kui on, miks siis ülikooli ringkonnad ripuvad just „autonoomia“ mõiste küljes!

Mõlemad küsimused on leidnud viimasel ajal laialdast arutamist, muuseas ka Rahvuskogus.

Mis puutub autonoomia ja omavalitsusliku korra erinevustesse, siis tuleb küll väita, et need mõisted ei ole samased.

Kuigi on õigus, et kummalgi neil sõnul ei ole juriidiliselt kindlat sisu, siiski on nende vahel sügav vahe. Eriti on see ilmne autonoomia selle liigi vahel, mida kutsutakse territoriaalseks ja mida seatakse vastandiks personaalsele autonoomiale.

Territoriaalselt moodustab autonoomia riigi osa valitsemise viisi, kus teatud asjad on üldseadusega antud selle oma valitud organitele lõplikult lahendada, ning isegi riigi keskvoimu poolt kehtima pandud normidele vastukäivalt. Säärane normide loomise õigus ei tähenda aga siiski autonoomse riigiosa suveräänsust, sest et selle organite võimupiire ei määra ta ise, vaid riigi keskvoim. Selles mõttes erineb ta esmajoones osariigist, kelle kompetents on sõltumatu, nii palju kui seda ei ole piiranud liitriigi põhiseadus.

Autonoomia erineb aga ka sama teravalt „omavalitsuslikust korraldusest“, sest viimane tähendab vaid kohaliste valitavate asutiste teatud vabadust haldusajades¹⁾. Autonoomia haarab aga normide loomise õigust, s. o. tema kompetentsi antud aladel ka quasi-seadusandlust. Mõnikord segatakse tõesti autonoomia ja omavalitsuse mõisteid. Kuid selle kohta tähendab A. Merkl õigusega, et säärane oletus on ebakriitiline, väärtusetu ja kõrvaleheidetav²⁾.

Seega autonoomia ja omavalitsusliku korralduse vahe on mitte üksi kvantitatiivne, vaid esijoones just kvalitatiivne: ta näitab autonoomsete asutiste tegutsemise suurimat ja laiemat vabaduse tendentsi, kui seda on omavalitsustel.

Siirdudes territoriaalse autonoomia juurest personaalse ja eriasutiste autonoomia ja omavalitsusliku korralduse juurde, tuleb mainida sama vahet ka siin: teatud, seaduse poolt antud piires, on autonoomse asutise korraldised, ühes normide loomise õigusega, lõplikud, kuna omavalitsuslike asutiste omad käivad tavaliselt veel nii vormilisele, seaduslikkuse mõttes, kui ka sisulisele, otstarbekuse seisukohalt, järelvalvele ja kinnitamisele teiste kõrgemate asutiste poolt.

Sellepärast on mõistefav teatud pinevus autonoomia säilitamise ümber kõrgemaile õppeasutistele.

1) Vt. I. I. Lazarevski, *Autonomia*, SPB., 1906, lk. 5.

2) „In diesem unkritischen, mit Selbstverwaltung synonymen Sinn ist der Ausdruck und Begriff der Autonomie wertlos und abzulehnen.“ Merkl, *Allgemeines Verwaltungsrecht*, lk. 360.

Kaheldamatult on õigus neil, kes toonitavad, et ülikoolid on ajaloo kestel tekkinud küll nii teaduslikult, halduslikult ja majanduslikult sõltumatute asutistena, kuid sellest tõelisest autonoomiast ajaloo kestel on kaotatud väga palju. Siiski aga mitte kõik.

Ja kui heidame pilgu ülikoolide korraldustele mujal, näeme siin ka meie päevil tõelisi, otse sõltumatuid, autonoomseid ülikooli, eriti Anglo-Saksi mail. Edasi tunneme ennehitlerlikke Saksa ülikooli, kes evisid täielise vabaduse õppetöös, n. n. vaimne autonoomia (autonomie spirituelle), kuna majanduslikus suhtes nad olenesid suurelt riiklikkudest korraldistest. On ka maid, kus riik segab õige tugevalt vahele õppegevusse, kuid ainult sel määral, kui ülikool annab oma kasvandikele riiklike õigusi (Prantsusmaa), kuna neil jälle on finantsiline autonoomia³⁾.

Üldiselt aga peetakse ülikoolidele kui teadust edasiviivate ja teadust õpetavatele asutistele autonoomset tegevust tõeliselt oluliseks, nagu seda rõhutab prof. Bonfante⁴⁾.

Vastavalt sellele ülikooli tegevuse autonoomse tegevuse vajaduse äratundmisele sisaldab ka E. V. Tartu Ülikooli seadus tõelise autonoomsuse sugemeid, kuigi mõningatel põhjustel riigi keskvõimule on antud õigus rohkem kaasaráakida, kui seda vahest oleks tõeliselt vaja olnud.

Nii on ülikool lõplik otsustaja oma õppetöö korralduse ja ulatuse asjus, esijoones oma teaduskondade kaudu, lõplikult aga nõukogu otsuste näol (Ü. S. § 21 jt.). Samuti sünnib õpetava personali komplekteerimine vaid valiku teel ülikooli organite eneste poolt, kuigi riigi keskvõimu poolt kinnitamisega.

Tekib küsimus: kas on ülikoolil säärast iseseisvust õieti vaja ning kui laialt?

Kuna teaduslik töö on äärmiselt kiiresti arenev ja spetsialiseeruv, siis näikse olevat tõesti vajane suur vabadus selle korraldamisel. Siin ei ole kahtlus üldse mõeldav.

Rohkem vaieldav on ülikooli majanduslik autonoomia. Kuid on silmanähtav, et õppetöö korraldus on suurelt sõltuv majanduslikust tegurist. Seega ei ole mõeldav ülikooli vaimset autonoomiat ilma suurima ehk vähima iseseisvusega tema ülalpidamiseks vajaste summade käsutamisel, tulgu need ülikooli oma allikatest või riigilt.

Edasi autonoomiat on vaja ka üliõpilaste tegevuse ja elu korraldamiseks. Kes tunneb oma õpilasi paremini kui ülikooli dotseeriv personal, kes koos kaasvõitlejatega — üliõpilastega on huvitatud nii teaduse edasiviimisest kui ka viimaste elule ettevalmistamisest?

3) Vt. ligemalt: L'Organisation de l'enseignement supérieur, I, Paris, 1936, lk. 112.

4) Nii sõnab ta: „Che l'autonomia rappresenti l'ordinamento ideale delle Università, forse nessuno al giorno d'oggi lo contesta.“

Vt. Sull l'Autonomia Universitaria, Studi-generalì, Roma, 1926; vt. IV lk. 287.

Kõike seda arvesse võttes on arusaadav see elav huvi, mis ülikooli autonoomia, tema mitmes palges (teaduslikult, majanduslikult, pedagoogiliselt), säilitamise vastu valitseb nii ülikooli professuuri, üliõpilaste kui ka kogu meie intelligentsi keskel.

Muidugi ei ole ka riigil ükskõik, mis sünnib Alma Mater'i seinte vahel, eriti kui arvesse võtame, et E. V. Tartu Ülikool on meie maal monopoolses seisukorras, kuna puuduvad temaga võistlevad kõrgemad ülikoolid.

Ei ole riigile tõesti ükskõikne ka see vaim, mis valitseb ülikoolis ja tema akadeemilises peres.

Meie võime aga kinnitada, et Tartu Ülikool tervikuna on tundnud olevat end lahutamatu liikmena oma rahva peres. Tema äärmine püüe on olnud seni ja jääb ka tulevikus — kõigiti kaasa aidata oma riigi ja rahva kõigekülgsemale arenemisele ja elutaruvele parimale rahuldamisele.

Sellepärast on ka Rahvuskogu oma senistes sammudes jäänud ülikooli autonoomia säilitamise põhimõttele, sealjuures arvestades ka üldist riigi hüvet.

Loodame, et ülikooli ja teiste kõrgemate teaduslike õppeasutiste autonoomia põhimõte leiab lõplikult üldist heakskiitmist.

A. Piip.

Õigest teest

Mõttekilde

*Pax hominibus bonae voluntatis
Vulgata, Lucas 2, 14.*

1.

H ä ä t a h e.

Viimasel aastakümnel maailma tähtsamaks küsimuseks on saanud h ä ä t a h t e probleem. Ja kui „hää tahe“ meie päevil muutub otse moesõnaks ning vahetatakse ideeliseks peenrahaks poliitikute ja peokõnelejate poolt, kes selle all enamasti mõistavad midagi muud kui mõttetargad, kirjanikud ja eetikud, — siis see ometi ei vähenda probleemi tähtsust, vaid pigemini kohustab selle tuuma vaatlemisele.

Täiuslikulgi inimesel poleks võimalik elada absoluutselt õiglasena, sest et sessinatses maailmas pole küllalt hääd tahet. Ja see on o t s u s - t a v puudus: selles ongi eranditult kõige kurjuse juur.

Hääst on küllalt mõeldud, kirjutatud, jutlustatud. Peagu kõik teavad, kuidas pe a k s olema, ja sallivad siiski, et seda pole, et on olemas ning aina kasvab otse vastand olemasollapidavale: nad lepivad oma isikliku päästmisega loomaastmelgi ja rõõmustuvad joobumiseni oma paljast elualalhoiust.

Aga kuna nad on kuskil hingesopis teadlikud sellestki, et saaks elada ja õieti peaks elama teisiti, siis nad põgenevad põletavast kohusest häisse raamatuisse, kirikuisse või pseudo-idealistlikesse ühinguisse, ahmides. säält vaimseid narkoosaineid, maha reageerides oma paremaid tundmusi kinodes (kus nad ennastpetvalt identifitseeruvad hääga) või aga kas või pidades koeri ning jumaldades viimaseid seepärast, et nad suudavad taluda parajasti koerteastmelist hingeelu sügavust — siin võib riskida armastustki ilma pankrottumishirmuta. Nad ei julge aga tõeliselt ohverdada oma südant kaasinimesele, vaid eelistavad kas või matta oma paremat mina kunsti või jumalatemplisse — olgugi et seks puudub õieti iga eetilise õiguse enne inimeseks saamist. (Enamasti pole need ju sugugi hingeliselt rikkamad, kes põgenevad „puhta kunsti“ altari taha. Ja kunst või jumal ei ole ju mingi „l'art pour l'art“, vaid ainult — kõige parema s ü m b o l i d.)

Pelgurid kõik puha! Nad kardavad kannatust, nad ei julge, nad ei taha hääd olla. Ning see põhiliselt hää tahe puudub kõigil, kõigil: riigimeestel, käskijail ja nõuandjail, kunstnikel ja nende arvustajail, inimtundjail ja õpetajail, ideede propagandistidel ja rahukõnede pidajail, vanadel ja noortel. Ja eeskätt selle hää tahte puudumise pärast areng läheb taas ja taas tagurpidi ja praegu jälle viib meid kõiki vastu olukorrale, mis töötab 20%-lise tõenäolisusega surma gaasi- ja põletis-pommidest, 50%-lise tõenäolisusega abessiiniaretki, 80%-lise tõenäolisusega uusi — keskuripõlvele tuttavaid — sotsiaalseid ja majanduslikke vapustusi ja 100%-lisega — hiinalikku hingetardumist õpetatud robotite astmel. Ainult tugev hää tahe suudaks veel saada lunastajaks. Kuid kogu maailma juhtkonnas ei näi enam elavat ainustki põhiliselt ning moondumatult hääd tahet.

2.

Hääduse devalvatsioon.

Viimaste aastate aina korduv isiklik kogemus: olla hää — see ei vii kuhugi. Inimesed lihtsalt ei mõista seda. Liiga sügavale südamesse on nad ära pannud oma hääduse, — otse kui asja, mida harva tuleb tarvis. Ülemaailmselt pankroftunud ja meil vanadusepäevi veetva vulgaar-dar-

vinistliku maailmatõlgenduse õukonnas on iga teissugune elustiil kuulutatud lihtsalt naljakaks ja iga hädusekatset väärmõistetakse nõrkusena, kuigi see võiks saada suurimaks tugevuseks. Aga sellises õhk-konnas see ei helise edasi, vaid isoleerub ja sureb.

Nagu tagumikuga liimipaberile istunud kärbsed siplevad ennesõja-aegse generatsiooni inimesed suhtelisuses ja teesklevas reeglite-usus. Asutamisajastu karjääriseodustavas konjunktuuris enamik neist sooritas vaimse enesetapmise juba enne kolmekümnendat eluaastat. Ons ime, et pärast nii täielikku ideaalide väljamüüki noored kasvavad ideaalideta automaatideks?

Vist kunagi ega kuskil pole nõnda levinend kahjulik (nagu kõik pooltõed) ning ebaproductiivne ebausku, et inimene on loom. Kuigi inimelu mõte selles seisnebki, et ta — loomulikule lisades hädad — jõudis aina kaugemale ahvist. Loomaelul ei ole sellist mõtet, sellist ingrediensi.

Ah, kui nad vaevuksid veidi järele mõeldagi oma loomausu üle, siis nad taipaksid peagi selle mõttetust. Juba „igaüks on oma õnne sepp“ tähendab metafüüsiliselt, et ma olen rohkem kui mina. Predestinatiivselt. Nagu seeme on enesest suurem. Aga nad püüavad tagasi oma armsa onu ahvi poole — nii arad on nad.

Nii siis: on olemas „loomulik“, hädad ei ole iseenesest. Seda peame alles ise looma. Kuidas olla selles manduvas maailmas? . . .

Käibigem nagu paberraha — oma kõrgema väärtuse sümbolina — olgugi et me argipäevas ei saa alati sellena kehtida.

3.

Leidurid.

Kiidetud on auto ja selle leiutaja! Kuid ka see on leidur, kes leiutas (julges väita!) esmalt näiteks „sotsiaalse õigluse“ või „inimelu pühaduse“ või „sõnavabaduse“ mõtte . . . Need on kultuuriajaloo tundmatud sõdurid! Või kas pole tuhanded sonetikirjutajadki üle maailma kõik teatud mõttes Petrarca poolt ülalpeetavad?

Esmaltnägija on kangelane, mõttejulgur ja riisikokandja; edaspidine tarbija on ikka ainult „osav poiss“.

4.

Tõe tunnetamisest.

Mõtlemise juures on tähtis suude ja suund, — mitte aga vaimu-vaeste teesklejate poolt nii kiidetud muinasjutulik, realiteedis hoopis

olematu „objektiivsus“. Õiget mõtet ei saa teisele „tõendada“, vaid sellega võib teda ainult nakatada.*)

Tõeluses tõtt polegi; on ainult elundeid ja tunnuseid. Ka mõtlemises on ainult võitlus paremate või halvemate konventsioonide eest. (Embkumb, kas mõeldakse edustavalt või pidurdavalt, „ahvi“ või üliinimese suunas).

Iga tunnetus on tahtetoiming. Tunnetatakse ja väärtustatakse ikka nii, nagu tahetakse (teadlikult või alateadlikult) tunnetada ja väärtustada. Iga sündmust võib näiteks tõlgendada satiiriks (kui oled ise reetlik, eba-kindel, mitteustav). Aga kõik võib mõttesuunata ka üllaks ja ilusaks — selleks tarvitseb vaid ise olla truusüdamik ja iga hingetõmbega taotella paremat. Või nagu vanasti öeldi: jumalat armastada. Ei muud midagi. (Kuid seda — pidevalt). Kahtlejale aga jumalus saab saadanaks ja kõik sündiv — satiiriks.

Mida rohkem süveneda tunnetusproblematikasse, seda evidentsemalt ilmneb, et tõetunnetus on meie tahte valiktoiming. Ja kui on nõnda — mis loevad siis tagurpidi-mõtlejate osavamadki argumendid?

Need on ainult mõeldaoskava, kuid k u r j a tahte avaldused.

Aga ainult hääs tahtes on tõde ja õigus ja inimese tulevik.

Valmar Adams.

Rahvuslike ja kodumaiste teaduste arendamisest

(Kokkuvõtte mag. R. Indreko poolt kitsamas ringis peetud ettekandest)

Nagu üldiselt teada, kuuluvad rahvuslike teaduste alla keeleteadus, etnograafia, rahvaluule, ajalugu, muinasteadus, antropoloogia, genealoogia j. m. Ka kodumaiste teaduste haru on kaunis laialdane, nimelades tähtsamatena neist geoloogiat, botaanikat, maateadust, zooloogiat jne.

Enne Eesti iseseisvumist oli kodumaiste teaduste seisukord mitmeti parem rahvuslike teadustest, sest kodumaiste teaduste alal töö-

*) Sellepärast põhjalikumal süvenemisel paljastub nii naeruväärsena ning vaimuvaesena ka iga tõendamist simuleeriv n. n. arvustus. Nagu pime kana odratera, nõnda leiab ka vaimupime arvustaja vaimseimagi teose aktsidentside hulgast kärkse, millest ta teeb elevandi, et seda siis triumfeerivalt ringi vedada hingeagulis — ainult teda ennast iseloomustava „tõendisenä“. Aga temast sügavama teose tuum jääb ta eest suletuks igavesti, kuna see teda ei nakatanudki õieti mõistmiseks.)

tasid ikkagi eriteadlased, kuigi ka neil aladel tuli ette vahest perioode, millal meie kodumaa ala jäeti päris sööti, kuna Tartu ülikooli juures olevaid eriteadlasi huvitasid enam kaugemad Venemaa alad. Peale selle asuvad kodumaised teadused nende uurimuste seisukohalt enam erapooletumal pinnal.

Palju raskemas seisukorras on olnud aga rahvuslikud teadused, millega teotsesid peaaegu eranditult asjaarmastajad ja peale selle ka enamasti kõik meile rahvuselt võõra päritoluga inimesed. Neist asjaoludest oli tingitud aine võlts käsitus ja enamasti püüti eestlasi näidata täiesti kultuurilagedatena, kes kõik olulise on laenanud teistelt.

Otse piinlik on kuulda, kuidas mõned antropoloogid on eestlaste (umb. miljonilise rahva) hulgast võtnud võib ütelda üksikuid mõõtmisi ja selle najal teinud järeldusi terve rahva kohta, mis on sattunud kirjandusse ja seal seni püsinud teadusliku tõena, kuna need aga tegelikult on võltsitud ja koguni absurdsed.

Kuna meil endil seni antropoloog puudus, siis polnud ka võimalik neid väiteid maailma kirjandusest välja tõrjuda. Eesti iseseisvuse ajal algas selle tööga pihta mag. J. Aul, kes on suutnud seni uskumata töö ära teha ja eestlasi hoopis teise valgusse asetada, massiliste mõõtmiste ja püsiva uurimiste põhjal.

Muinasteadus on meil täiesti noor ala ja harrastatud enamasti asjaarmastajate poolt. Enam teadusliku süsteemiga töötasid möödunud sajandi kesk- ja lõpuosas prof. R. Hausmann ja C. Grewingk. Uus järk Eesti muinasteaduses algab õieti selle õppetooli asutamisega 1920. ja 1921. a.

Kuna enne õppetooli asutamist teotsesid muinasajaga enamasti meie rahvale sünnipäralt võõrad inimesed, siis ka nende huvi oli leida siin enim võõrast kui eestlaste algupära. Nii teotsesidki nad kaevamistel vale sugestiooni all, leides näit. kiviakmete ehituses Skandinaavia, esijoones Ojamaa, algupära ja analüüsid oma töödes ainelise kultuuri jäänuseid, leidsid nad riistades tugevat gootlaste ja teiste rahvaste omapära ning lõppeks jõudsid tulemuseni, et meie kodumaa oli asustatud võõrastest kuni pealekristliku aastatuhande teise pooleni või keskosani. Need tõed püsisid väga kaua meie kodumaa ajaloos ja võib kahelda, kas sellest vaatest ollakse veel lõpulikult lahti.

Need siia sattunud võõrad, kes tegelesid meie muinasajaga, leidsid nagu tröösti ja püüdsid koguni sisendada endisse uhkustunnet sellega, et võisid tembeldada meie kodumaa mineviku kultuuri võõrastele kuuluvaks, kuna nad ei märganud endi jämedaid eksimusi. Eestlased ja nende sugurahvad olid kaugemas minevikus kultuurilt ja vaimsetl kõrgemasemelised rahvad.

Uue ajajärgu tulekuga muinasteaduse alal tuli endised seisukohad, mis olid juba kirjandusse tunginud, võtta kiiremas korras revideerimisele ja ümberhindamisele, mida on tehtudki jõukohaselt. Kaevamiste otsemaks tulemuseks näit. kiviaknangrute (akmete) suhtes, mida tembeldati võõrapärasteks, osutusid need eestlasile kuuluvaiks ja täiesti oma-pärasteiks ehitisteks, mida ei tunta kusagil mujal peale suguvendade soomlaste. Nii selgus ka, et muinasaegsetesse kalmedesse ja asuladesse

maha jäetud esemed kui dokumendid pole sinna kaugeltki võõra rahva maha pandud ega kantud, vaid eestlaste omad, mida nad muinasajal kalli hinna eest organiseeritud kaubanduse teel ostnud teistelt rahvastelt. Samal ajal leidub nende hulgas terve rida omapäraseid eestlaste endi poolt välja arendatud ja siin valmistatud vorme, mida siit kultuurvormidena naabritele edasi anti. Lõpuks selgub ka kõigi tunnuste järgi eestlase, kui põlise peremehe pärisomanduse õigused praegu meie poolt asustatud maa üle, kuhu on vahetevahel tunginud sisse võõraid, need aga alati kui nõrgem ja elujõuetum element on siin välja surnud või eestlaseks ümber kasvanud.

Iga laps võtab eeskuju oma vanematelt, nii peab ka kasvav rahvas tundma omi esiisaid. Kuna meie ajalugu kirjalikkude dokumentide põhjal ulatub vaid umb. 700. a. tagasi, siis on muinasteaduse kohus anda rahvale tema ajalugu, võimalikult täielik, mis seni oli hämaruses ja mida püüti võõra vaimu poolt moonutada ning kõverpeeglina meile ette seada.

Nagu varem nimetatud, oli sama lugu ka antropoloogiaga. Ka aja-loos ja etnograafias on varematest aegadest kirjandusse sattunud vaateid, mida isegi parema tahtmise juures ei saa eestlastele külge pookida. Vist on ju kõigil teada, et eestlasi seoti tõuliselt mongoollastega. Viimaste tõulised tunnused on aga sedavõrd spetsiifilised ja erinevad, et säärasest võrdlusest ei saa juttugi olla, aga siiski on see küsimus kirjandusse sattunud. Sellest nähtub, kuivõrd pealiskaudselt ja hoolimatult on tööd tehtud.

Mida peame siis tegema kõigil neil aladel?

Nagu iga päev selgub, teaduslikku tööd ja nende arengut tähele pannes, kerkib ikka uusi küsimusi päevakorda. Vaafamata sellele, et kõiki teaduseharusid on vanemates kultuurriikides arendatud juba sadu aastaid, leidub veel lõpmata palju tühikuid, mida tuleb täita.

Eestlaste seisukohalt peame esijoones ümber lükkama meie kulul kirjandusse sattunud võltsid seisukohad ja käsikäes sellega kaasa aitama üldise teaduse arengu hüvanguks. Peale selle ilmneb nüüd ka mitmete teoreetiliste teaduste juures, et neid saab rakenduslikult kasustada meie rahva hüvanguks, näit. antropoloogia alal, kus keha mõõtkõverad annavad väga terava pildi inimese füüsilisest olukorrast, mille väljaarendamisel oleks tulevikus suur rakenduslik tähtsus õppiva noorsoo kasuks.

Botaanika alal on prof. T. L i p p m a a juhatusel Eestis praegu käimas suurejooneline taimkatte kaartistamine üle terve maa, mis oleks üks põhjapanevamaid töid. Kahjuks on jällegi selle töö suureks takistuseks tööjõudude puudus ja ka majanduslikud võimalused. Sellel tööil on väga suur tähtsus, mida meie oleks pidanud tegema kõige esimesena, veel enne kui alustati ühegi maareformiga. Alles taimkatte kaartistamisega saame teada missugune on pinnas ja mis ühes või teises kohas kasvab ning võib kasvada.

Kvartaargeoloogiliselt on meie maa peaaegu nagu uurimata, kuid tegelikult pakub Eesti ala väga suurepäraseid võimalusi, kas või uute meetodite leiutamiseks, nagu on sel alal tehtud väga palju Rootsis ja

Soomes. On päris kindel, et ka siin oleks võimalik teadust mitme sammu võrra edasi viia. Ka rakenduslikult oleks hädavajalikud geoloogilised sügavpuurimised, millest võiks loota riigile ja rahvale majanduslikke tulusid.

Zooloogia alal on uurimata seni mitmesugused kahjurid ja nende tekitajad, mistõttu on ka meil teadmata nende vastu võitlemise abinõud. Kahjurid sünnitavad aasta-aastalt üle riigi hiigla kahjusid, mida meie igapäevases elus tähelegi ei oska panna ega hinnata, kuna puudub tervikuline ülevaade.

Etnograafia alal paneme tähele päris hädaohtlikku seisukorda. Kuigi Eesti Rahva Muuseumi on kogutud ja suuri varandusi kokku pandud, selgub aga nüüd jõudude järjekindla spetsialiseerumise ja täiendamise, kuidas senised materjalid ei vasta enam teaduse nõuetele. Kogumisi ja kirjeldamisi tuleb uuesti teha. Igaüks meist aga teab ja näeb, kuidas hävineb ja ununeb minevik nüüd moderniseeruva aja järgul päris silmanähtava kiirusega. Nõuetavad täiendused tulevad aga päästa veel enne lõplikku hävingut.

Muinasteaduse alal on muinsuste kaitses samavõrra tähtis kui teadus ise, aga ideaalne kaitses on ainult siis mõeldav, kui terve rahvas seda teadlikult teostab. Selleks tuleb rahvast kasvatada, mida aga ei suuda teha tsentraliseeritud jõud, vaid siin peab jällegi appi tulema teoksil olev usaldusmeeste võrk ja õpetajad, kelle kätest käib läbi meie noorsugu. Kuna aga Ülikooli kavas on seni muinasteadust liiga väikeses ulatuses ajaloo õpetajate jaoks ette nähtud, siis peab seda kui ajaloo olulist osa palju rohkem õppima, et sellega kokku kasvada. Huvi tekib aine vastu siis, kui sellesse on süvenetud, siis oskab ka õpetaja siduda muinasteadust hilisema ajaloo ja näha selles ajaloo tervikulist osa. Kui õpetajaskond on juba niikaugelt jõudnud, siis suudavad nad seda ainet ka õpilastele tarvilikul kujul ja määral edasi anda.

On ju väga mitmeid laiaulatuslikke küsimusi, mille taga on pidurdatud väga paljud teaduslikud ja ka riigimajanduslikult tähtsad ning kasulikud probleemid. Neid laiaulatuslikke probleeme ei saa aga läbi viia Ülikooli kabinetid, kelle personaal on seotud õppetegevusega. Kuigi nad teeksid selle läbi mitme aastakümne vältel, siis aga on kahtlemata osa materjali vananenud ning seda tuleks uuesti alustada. Küll saaksid nad suurel määral kaasa aidata kui oleks nende käsutuses vaba teadlaste kaader, kelle juhtida oleks sääraseid küsimused. Selleks poleks mõtet luua mingit uut instituuti või muud asutust, vaid oleks täiesti mõeldav olemasolevate teaduslike kesksete juurde viia teadlastekaadri võrk. Teaduslikud seltsid, kus on kõikide alade esindajad olemas, arutaksid ja otsustaksid hädavajalike suurprobleemide läbiviimise järjekorra ja suuna ning aitaksid kaasa tekkinud raskuste lahendamiseks. Nii võiks mitmestki raskuspunktist üle pääseda, mille kallale ei julgeta praegu üldse asudagi.

Peatudes praeguse olukorra juures üldse ja vaadeldes meie tööjõudude olukorda, kes peaksid nii laiaulatuslikke töid läbi viima, tuleb

märkida, et vahest üksainus teaduslik probleem moodustab ühe teadlase elutöö ja ei ole siin midagi imestada, kui see jääb veel teistele põlvedele lahendada. Eriti meil pole siin midagi imestada, kus vahest ühel erialal ainukeste spetsialistidena terve riigi kohta on professor ja abilistena tema kõrval üks kuni kaks assistenti. Aga ega nemadki pole täisjõulised uurijad, vaid esijoones õppejõud, peale selle on nende teha kõik kantseleitööd, majanduslikud asjaajamised ja muuseumide korraldamised, kui ka korrashoiud, juhul, kui eriala viimastega seotud jne. jne. Meil ei ole nii, nagu vanemates kultuurriikides, kus uurijal on tarvitada hulgalisi tööjõude ja suuri krediite, et vahest paari nädala jooksul võib säärase töö läbi viia (Rootsis tegelikult geoloogia alal), mida meil tuleks teha kümnekond aastat või rohkem. Meil jäävad varem nimetatud 2—3 isikut ikkagi üksinda tegijaiks ja öeldu järgi saavad nemadki ainult ühe murdosa oma ajast pühendada teaduslikule tööle.

Ei ole mingit mõtet teha etteheiteid meie hariduspoliitikale, vaid otsime pigem teid, kuidas seda suurt kaotust parandada, et tagasi jõuda sellele tasemele, kus meie peaksime juba seisma. Selleks peab meie terve rahva tahe kaasa töötama ja mõtlen seda nii vaimselt kui materiaalselt. Rahvas peab ka ohverdama oma teaduse jaoks. Ei tohi loota ainult riigi peale. See oleks meile väga tuntud moonaka-iseloomu väljendus, kes on oma päevatöö ära teinud aga rohkem ta enam töö peale ei mõtle. Meie oleme siiski ise peremehed, kes peame juhtima oma majapidamist ise.

Kõige selle juures, et oleme iseseisvund ja paljude aastate jooksul on katsutud sisendada isamaarmastust ja rahvuslikke ideaale meie noorsoosse, peab kahjuks tunnistama, kuidas meie noorsugu muutub aasta-aastalt materialistlikumaks ning ideelist suhtumist elu ja teaduse vastu pole enam üldse märgata. Üliõpilased tulevad Ülikooli ja nagu võitu joostes lõpetavad kõrge kooli seks, et silmapilk kohapeale saada. See ongi meid ummikusse viinud ja selle tõttu on tekkinud reservid haritlaskonnas, mida meie nimetame üleproduktiooniks (kahtlemata on selleks ka teisi põhjusi, mis aga käesoleval juhul pole arutamiseks olulised).

Teisest küljest, kui on tarvis mõne laiaulatuslikuma töö jaoks spetsse, neid, kes mõnd eriala tunneksid, siis pörkame kokku selle kurva tõsioluga, et ei leidu nende suurte haritlaste reservide hulgas ühtegi täie jõulist usaldatavat abi ja seda võiks ütelda peaaegu kõigi alade kohta. Nii imelik kui see pole, on meil sel juhul „haritlaste“ puudus. Asja sisu peitubki meie üliõpilaste formamises ideede lagedalt ilma eriharrastusteta läbi ülikooli. Ülikooli üldkursus annab ju ainult spetsiaalala ülevaate, niiütelda konspekti või juhised, kuidas õppida ja süveneda väljavalitud ainesse, aga mitte midagi muud, sest 4 või 5 aastaga ei suudeta rohkem.

Kui säärane materialistlik mentaliteet edasi kestab, mida kantakse koolidesse õpetajaskonna kaudu, kellel endil pole sisendunud sügava- maid huve oma eriala vastu, vaid on tööl rohkem leivaküsimuse pärast, kui see vaade viiakse ametkondadesse, äridesse jne. jne., siis muutub see viimaks sedavõrd hädaohtlikuks, et meie oleme rahvana väljasurev

teaduse maailmas ning lõpuks võivad ka kujuneda sellest palju traagilisemad tagajärjed.

Kuidas suudaksime endid praegusest raskest seisukorrast päästa? Seda küsimust ei saa muidugi ühekülgselt lahendada, aga kui see suur õpetajate-kaader, kes meil olemas, suudaks osaliseltki kaasa aidata teaduslikule tööle ja edendada seda (on ju erandeid, kes seda teevad praegugi), siis võiks ütelda, oleks teaduse mõttes lahendatavad mitmedki suurprobleemid. Aga need vaesed õpetajad on ju praegu ülekoormatud õppetöö, koosolekute ja kursustega. Päris võimatu on neilt praeguses olukorras veel lisaks midagi nõuda. Selles küsimuses tuleb meil leida soodustusi neile õpetajatele, kes teeksid teaduslikku kaastööd. Säärane väljavaade võib-olla looks uusi värskeid tööjõude laialdase võrgu näol üle terve maa, kellel on huvi teha teaduslikku kaastööd, tema poolt valitud erialal põhjalikumalt ettevalmistades, et ta oleks suuteline seda valitsema. Ja võib loota, et need õpetajad, kes on ideeliselt oma eriala eest väljas ning küllalt laialdaste teadmistega, need suudavad ka palju rohkem õpilastele pakkuda ja huvi äratada.

Kahtlemata kerkib küsimus, et kuidas õpetajaskond saab teaduslikku tööd teha, kui puuduvad vastavad raamatukogud, aparaadid jne. Aga ei tohi olla nõudlik, vaid tehakse seda, mida lubavad kohalikud olud. Need õpetajad oleksid kaastöölised tsentraliseeritud jõududele. On küll raskusi mitmete teoreetiliste aladega ja ka ajaloo, kuid selle vastu loodusteadused, etnograafia, ka osalt muinasteadus j. m., pakuvad suuri võimalusi kaastööliseks olla ilma suurema raamatukoguta ja teiste abinõudeta. Samal ajal kasvataks õpetajaskond ka terve rahva mentaliteedi teisesuunaliseks.

Säärase suure ülesehitava töö juures, nagu see meie noorel riigil on teha, peab rahvas ise kaasa aitama terve oma tahtega ja arusaamisega. Kui vaatme mõne vanema kultuurirahva ülesehitavat tööd selles suunas, siis võiks märkida, näit. Rootsit, kus Stokholmi Ülikoolis on suur osa professuure ülalpeetavad seltskonna ja üksikute jõukamate isikute poolt. Meie oludes on säärane kinkimine palju raskem, kuid tahaksin siiski meelsasti seda ajaloolist päeva näha, millal selleks tehakse esimene samm.

Riigilipu ligem määratlus uues Põhiseaduses

Eesti lipu sinisest värvitoonist

Taevasinine, mitte rukkilille-sinine!

Riigivanema poolt Rahvuskogule esitatud uue Põhiseaduse eelnõus leidub eriline paragrahv eesti riigilipu määratlemiseks.

See on väga tervitatav uuendus, sest kahjuks meie senistes põhiseadustes ei olnud riigilipu küsimust puudutatud. Seepärast võis ajuti koguni tekkida mõte, luua uus ja rahvuslipust erinev riigilipp. See algatus, millise esitas K. Pätsi omaaegne valitsus 1922. a. Riigikogule

„riigilipu seaduse“ eelnõuna, leidis aga nii laialisemate rahvakihtide kui ka Riigikogu kindlat vastuseismist. Kindral J. Laidoner seletas tol korral Riigikogu välisasjade komisjonis esimehena, et riigilipp ei tohi erineda rahvuslipust. Samu seisukohti põhjendasid rkl. A. Jürgenstein, Jaan Tõnisson j. t., ning Riigikogu suure enamuse soovil jäeti kõrvale K. Pätsi valitsuse poolt esitatud feislaadilised mõtted, mille järgi oleks kuulutatud Eesti riigilipuks kas Eestimaa r ü ü t e l k o n n a l i p p või mõni r i s t i k u j u l i n e p l a g u.

Eesti riigilipu seaduse eelnõu valmistas seepeale Riigikogu välisasjade komisjon, ning see eelnõu võeti lõplikult vastu Riigikogu poolt 19. juunil 1922. a.

Kuigi see Riigikogu poolt vastuvõetud Eesti riigilipu seadus oli põhimõttes täiesti vastav laiemate rahvahulkade soovile, kes pidasid endastmõistetavaks, et Eesti Vabariigi lipuks on e e s t l a s t e rahvuslipp (ja mitte mõne balti rüütelkonna lipp), — siiski evib see seadus ühe kaheksitava redaktsioonilise puuduse. See on vabandatav seaduse eba-loomuliku arenglooga, nimelt asjaoluga, et Riigikogu 1. lugemisel pidi kõrvale jätma valitsuse poolt esitatud eelnõu ja ühe oma komisjoni kaudu murefsema lõpliku teksti. Muidugi võis säärase protseduuri juures juhtuda mõningaid väikesi libastumisi.

Selliseks libastumiseks on Riigikogu poolt 19. juunil 1922. a. vastu võetud riigilipu seaduses paragrahvi see osa, milles lipu sinise laia värvifooni määratellakse järgneva kahemõttelise vormulatsiooniga:

„T a e v a s i n i n e (r u k k i l l e s i n i n e).“

Selle vormulatsiooni põhjenduseks toob Riigikogus väliskomisjoni aruandja kindral J. L a i d o n e r ette järgmist (1. Riigikogu protokollid, 7. istungjärg 1922, veerg 74):

„Eesti keeles ei ole helesinisel värvil isenimetust, vaid nimetatakse kahte moodi: taevakarva sinine ehk rukkilillesinine. Aluseks võttis komisjon nimetuse „taevasinine“, sest tema arvamise järele on lipuvärv võetud taeva värvi järele, aga mitte rukkilille, kuid et ta selgem oleks, mahutati klambritesse vahele rukkilillesinine. Kindel on igatahes, et meie lipu sinine värv peab olema helesinine, aga mitte tume.“

Uuesti kordab aruandja J. Laidoner seda väidet 2. lugemisel (protokollid, veerg 152):

„Komisjon mõtleb sõnade „taevasinine (rukkilillesinine)“ all helesinist värvi ja mitte tumedat, nimelt seda, mida nimetatakse Saksa keeles „hellblau“, Vene keeles „goluboi“.“

See aruandja interpretatsioon ei leia Riigikogus vastuvaidlust, ning kuna riigilipu seadus võetakse ses asjas vastu väliskomisjoni poolt esitatud kujul, siis tuleb võtta autentilisena seda kindral J. Laidoneri seletust riigilipu sinise laia kohta. Sellega oleks määritletud aga ainult üks küsimus, nimelt sinise h e l e d u s, kuna lahendamata jääb meie riigilipu sinise v ä r v i t o o n.

On ju määratlus „taevasinine (rukkilillesinine)“ v a s t u o l u l i n e. Kuna „taevasinine“ meie laiuskraadil kaldub veidi r o h e k a s s e (kol-

lakasse) lisavarjundisse, on „rukkilillesinisel“ lillaka s hehk. Mõlemate nõuete samaaegne esitamine riigilipusinise suhtes on lihtsalt võimatu soovi avaldus.

Seepärast oleks väga soovitatav, et meie riigilipu sinise laia täpne värvitoon lõplikult kindlaks määratakse. Praegu võib meil riigipühadel näha tänavatel lehvimas nii mitmesuguse sinise värviga eesti lippe, et mõnikord on otse raske uskuda neid kõiki kuuluvat ühele riigile ja rahvusele.

Nii tuleb põhimõttelikult tervitada ka seda, et Riigivanema poolt Rahvuskogule esitatud uue Põhiseaduse eelnõus on määratletud Eesti riigilipu värvitoon ühe mõtteliselt. Kahjuks on aga see määratlus sisuliselt ebaõnnestunud seega, et Eesti lipu siniseks tehakse „rukkilillesinine“.

Nagu juba ütlesime, on rukkilille värv lillaka (punaka) kõrvalhelgiga, väga intensiivne sinine värv. Asetatud musta laia kõrvale, kaldub ta kaugemal sellega kokku sulama. Samuti ei oma rukkilillesinine-must-valge lipp tasakaalu, kuna lipu ülemine osa kujuneb ebaloomulikult raskeks; valge laid jääb sellise lipu juures vaid alumise ääre palistuseks, mitte lipu orgaaniliseks osaks.

Seevastu on heleda, taevasinise ülemise laiaga Eesti lipp esmalt kaugemalt eraldatav ja teiseks esteetilistele nõuetele paremini vastav oma kindlama tasakaaluga, kuna seega kahelepoole keskmist musta välja asetuvad võrdsema heledusega laiad, seega säilitades lipu orgaanilise üldmulje.

Nii tuleks anda taevasinisele lipule eesõigus rukkilillesinise ees nii praktilistel (parem eraldatavus) kui ka esteetilistel (parem, orgaaniline tasakaal) kaalutlustel. Sellele lisandub aga veel meie lipu ajaloolisest arengust väljakasvanud moment, mis samuti annab eelistuse taevasinisele lipulaiale.

Teatavasti on meie lipu värvid 1881. aastal juba mõtteliselt valitud nii, et ülemine — sinine — laid pidi fähistama taevast. Nii kaoks lipu ürgne mõte, kui ülemise laia värviks miskipärast panna „rukkilillesinine“, millise värvitooni vastu pealegi kõnelevad nii esteetilised kui ka praktilised kaalutlused. Sellepärast tuleks meie riigilipu sinise värvi tooni ühemõtteliselt määratella kui „taevasinist“, sest ainult nii säilitavad oma mõtte meie lipulaulud, säilitatakse meie liputraditsioon, mis algab 1881. aastaga, ja rahuldatakse lipule asetatavad praktilised ja esteetilised nõuded.

Olgu lõppeks veel alla kriipsutatud, et ka 1884. a. Otepääl pühitsetud esimene sinine-must-valge lipp — Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalooline lipp — omab taevasinise ülemise laia.

Nii ei jää uue Põhiseaduse eelnõus esineva „rukkilillesinise“ põhjendamiseks üle ühtki argumenti. Tuleks loota, et Rahvuskogu selle paragrahvi nii redigeerib, et Eesti lipu sinise laia värv lõplikult määratellakse sellisena, nagu see meie rahvuslipul tegelikult olnud kogu aeg: nimelt heleda taevasinise na.

J. H. T.

Vabaduspüha ja vabaduse kriis*.

1.

Juba 19. korda peame röömupüha oma riikliku iseseisvuse kättevõitmise auks. Juba 19. korda peatume hetkeks oma argitöös, et lasta pääseda oma isiklikku teadvusse mõtteid ja tundeid sellest suurest üldrahvuslikust mõtte- ja tundemaailmast, mis puhkavad harilikult ainult meie alateadvuses.

See on kõigepealt sügava tähtsuse, kindluse ja röömu tunne, „soe vaikne vool, mis läbib me rinna“: me oleme ainult meie enda pärast! Meie kõik, niipalju kui argipäeva töö ja võitlus meid ka lahutavad üksikasjus, kuulume oluliselt siiski kõik ühte, oleme üks suur ja igavene meie! See tunne on rööm, mis p ü h e n d a b igaüht, kes seda jaksab tunda.

Aga selle püha pühitsemine sünnib alles siis õieti, kui see on mitte ainult ilusate fraaside, vaid ka tõsine aruande päev, tagasi- ja edasivaate, oma ühise seisukorra üle järelemõtlemise ja üldiste ülesannete tähistamise päev.

Oleme oma Vabariigi aastapäeva harjund nimetama ka v a b a d u s-päevaks või koguni vabadus p ü h a k s — muidugi sellepärast, et meie riik on nimelt vabariik, et tema poliitiline iseseisvus on ja peab olema identne ka kõigi tema kodanikkude vabadusega (niipalju kui viimane ei käi ühiskonna ja riigi sihtide vastu). Aga just vabaduse probleem on praegusel ajal üks kõige põlevamaid päevaprobleeme. Eriti selle tõlgitus, selle lahendus ja selle lahenduste rakendus kutsub esile lõpmata palju vaidlusi ja tülisid. Nii peaks seepärast temaga seotud ideoloogilised küsimused väga lähedal olema ka just ülikooli ringkondadele ja üldse intelligentsile. Sest me ju vist kõik pooldame, et teadusliku mõtlemise ülesanne pole mitte ainult uurida seda, mis o l i ja mis o n (nagu on vahel väidetud), vaid ka seda mis antud sihtide saavutamiseks p e a k s olema ja mis antud olukorras v õ i k s olla.

Kui me tänase pidupäeva pühitsemisega taas kord kinnitame, et meie kõigi töö ja elu suurimaks sihiks on „iseseisva ning kõrgekultuurilise Eesti Vabariigi“ kindlustamine ja arendamine, siis kohustab see eriti meid tõsiselt mõtlema ja analüüsima ka selle sihi sügavat sisu, selle iseseisvuse, selle vabaduse ja kultuuri tähtsaid päevaprobleeme. Lubatagu seepärast siingi peafuda lähemalt just praegusaja vabaduse ja selle kriisi küsimusel, peamiselt niipalju nagu see puudutab praegusaja kirjandust ja muu vaimse kultuuri ideoloogiat. Ruumi puudusel peame seejuures muidugi loobuma ligemaist tsitaatidest ja suuremast põhjalikkusest.

*) Ettekanne Tartu Ülikooli aulas korraldatud Vabaduspäeva aktusel, hiljem täiendatud.

2.

Jah, kes tahaks iseloomustada kogu maailma ja eriti Euroopa kultuuri praegust seisukorda, see peaks ühe tähtsa tunnuseks mainima küll eriti isikuvabaduse vähenemist kõigil aladel — v a b a d u s e k r i i s i. Näib nagu hakkaks üldse jõudma lõpule see suur indiviidi vabanemise arengukaar, mis algas Itaalia renessansiga, saavutas oma tähtsaima võidu Prantsuse suure revolutsiooniga, andis oma parimad viljad ehk 19. saj. liberalismis, osalt isegi veel Maailmasõjale järgnenud demokraatia võidukäigus ja tõi ka väikerahvuste vabanemise.

Nagu teame kõik, varises see Maailmasõjale järgnenud vabadusdemokraatia kokku ühes riigis teise järgi, mõnes riigis eriti poliitilise, aga väga paljudes ka majanduslikul ja kultuurilisel alal. Uuesti on enam kui pooles Euroopas isiku tegevuse-, sõna- ja mõttevabadus pandud sellisesse kütkeisse, kus nad ei ole olnud enam aastakümneid või isegi aastasadu. Uuesti on iga üksiku isiku v a i m u asemele ja üle astund ühe isiku või partei v õ i m, „vaba isiksuse“ „igakülgse väljaarendamise“ asemele riiklik massinimese dressuur, isikliku arvamiseavalduse ja kriitika asemele ainult „riiklik“ parteipropaganda ning militaristlik massisugestioon otse kolossaalsete vahenditega.

Kui keskaja kirik oma jõu demonstreerimiseks ja masside vallutamiseks ehitas katedraale saja ning kaheksa meetri kõrguste tornidega, siis ehitati näit. Nürnbergi rahvussotsialistlikel parteipäevadel 1936 hiigla kiirteheitjate abil valgustempel, mille hari ulatus 14 kilomeetri kõrguseni, s. o. stratosfäärini! Ja selle templi täitjaks oli kokku toodud umb. pool miljoni univormis parteisõdurit löögirühmlast, kes, nagu kõnelevad pealtvaatajad, kuulasid oma juhti otse religioosuses harduses, ajuti hüsteerilises vaimustusekstaasis. Samataolisi, kuigi ehk vähem kolossaalseid massivallutamise demonstratsioone peetakse nii mitmel teiselgi maal. Ja igatahes eksib see, kes arvab, et need massid oleksid kokku tulnud ainult võimu survele, või nagu valitsetaks n. n. autoritaarseid diktatuurimaid üldse ainult vägivalda abil, suurte enamuste tahte vastu. Palju olulisem on, et neil mail ka masside tahe ise on väga suurel määral tasulülit, et vastaspoolse kriitika puudusel need isikud l e p i v a d oma vabaduse kaotusega, jah, et osa neist peab otse vajaliseks pimedat sõnakuulmist oma Juhile!

On öeldud ja võibki kindlasti ütelda, need pole ainult uued riigi- ja majandusvormid vaid ka u u e d r e l i g i o o n i d oma uute dogmade, uute „müütide“ ja kultustega, mis on vähem kui paari aastakümnega kerkind senise kristlik-individualistlik-humanistliku religiooni ja kultuuri asemele, nii Idas kui ka Läänes. Lõppeks iga päris sügavale ulatuv maailma-vaade saab ka usundiks, eriti aga siis, kui ta muutub massiliseks ja afektiivseks. On küllalt iseloomulik, et nad mõlemad, nii kommunism kui fašism, on mitte ainult fanaafiliselt sallimatud üksteisele vaid ka nii teravalt sõjajalal e n d i s e religiooni, oma olemuselt ju individualistliku ja (eriti renessansist peale) humaniseeritud kristlusega: selle rist on juba peaaegu täiesti hävitatud Idas ja kõigist oma harudest haaki käänatud Läänes. Mitte põhjuseks pole natsionaalsotsialismi suhtumist tõelise kristluse olemusele võrreldud muhameedluse või siis judaismi omaga: nagu viimastele on temalegi kristlus liiga pehme ja naiselik, mõlemad püüavad asetada esikohale maskuliinseid voorusi, sõjalist, aktiivset ja julma heroismi ning vallutusvaimu. Jah, võib ütelda, et oma sünnipärase hierarhia,

ebavõrdsuse jne. toonitamisega fašismi olemus on koguni veel vähem kristlik kui kommunismi oma.

Kuid edasi: mitte ainult religioosne dogmatism, vaid ka religioosne messianism kihutab kumbagi, nii praeguse Ida kui ka Lääne „usku“ kogu maailma vallutusele: üks et päästa maailma kapitalismist, teine et seda päästa — kommunismist. Kuigi tegelikult nende sisuline vahe on võrdlemisi väike, ja nad õigupoolest on sama kollektivismi kaks haru, nad püüavad jagada kogu maailma kahte vaenulisse ja oma messianismi tõttu äärmiselt sõjakasse leeri, eitades üldse kolmanda tee võimalust. Nagu apokalüptilised metsalised, nagu Ilmutusraamatu Gog ja Magog kuhjavad nad kumbki üles oma viha ning oma jõu sõjatorne. Üksteise võidu uniformeerivad nad sõdureiks nii väliselt kui ka seesmiselt miljonid, kümned ja ehk sajadki miljonid kodanikud ja harjutavad neid marssima üksteise vastu — nagu viimse, maailmalõpetava „jumalate võitluse“, germaani Ragnaröki jaoks! Juba kajastub see börsilgi: tõusevad taas kuulmatult hinnas teras ja raud, odavnevad inimesed. Ja ragnaröklik surm ja hukatus ähvardab eriti neid väiksemaid rahvaid, kelle kohal need miljonite leegionid võiksid kokku pörkuda.

Keegi ei saa eitada, et need kaks uut usku poleksid seega nii otsest kui kaudselt kardetavad ka meile. Kuid vist paljud on teadlikud, et see pole ainult välis- vaid ka sisepoliitiline suur küsimus.

3.

„Pole enam suuremat vahet bolševismi ja fašismi vahel“, kurtis läinud suvel Nõukogude maalt tagasi tulnud André Gide. Selles väites on ju muidugi tublisti liialdust, kuid ei puudu teisigi vaatlajaid, kes radikaalses fašismis (rahvussotsialismis) näevad Lääne-Euroopa rahvuslikule mentaliteedile ja väikekodanlikule sotsiaalstruktuurile kohandet bolševismi. Igatahes on kumbki neist praegu saand vastavate suurriikide ametlikuks usundiks ja nende suurem või vähemgi levik kuskil maal tähendab iseendast ka nende riikide poliitilist ja rahvuslikku ekspansiooni.

Võiksite hästi võrrelda meie vabaduse praegust asendit meie muinasajalõu omaga 11.—13. sajandil. Nagu siis kristlus nii ähvardab meid ka siis nüüd uus „kollektivistlik“ usk kahel, väliselt erineval ja üksteisele vaenulisel kujul, kuigi tegelikult suurem hulk olulisi jooni on mõlemal samad.

Nagu muiste tuli see rünnak meile ka nüüd esmalt ida poolt ja valutas osa maad. Nagu 11. ja 12. sajandil, nii lõppes see ka nüüd, a. 1919 ja 1924, täieliku tagasilöömisega, nii et praegu sealtpoolne hädaoht on võrdlemisi väike. Nagu siis, järgnes sellele aga nüüdki läänepoolne, Roomast lähtunud ja Saksamaa kaudu meile juhitud „katoliiklik“ ekspansioon. Kuid esialgu õnneks pole seda emamaa veel suutnud toetada relvastet jõul nagu Lembitu päevil. Ja nii on ta esimene suur ideoloogiline rünnak löödud tagasi „vapsismi“ allasurumisega — vähemalt väliselt. Kuid igaüks teab, et tegelikult on sama „uue usu“ ideoloogia meil paljudel aladel tugevasti levind ka „vaikiva oleku“ ajal. Paljud esimese

ekspansiooni tegelased on üle läind, on sündind uued rinded. Ja praegu väidavad Rahvuskogus mitmed kõnelejad, et sellele esitet uue põhiseaduse projekt on mõneski suhtes veel „autoritaarsem“ kui 1933. a. oma.

Olgu sellega kuidas on, nii mitmel alal näib, et seekord nagu oleksime valmis oma demokraatlikku „vana vaimu“ vahetama selle Läänest tulnud „uue usu“ vastu vabatahtlikult. Nagu 13. sajandil, nii ongi nüüdsele „saksa usule“ kiiremini alistund Läti, kus demokraatiast enam ei saa rääkidagi.

Tõuseb küsimus, niisama ajalooline kui aktuaalne, suur ja saatuslik: tõepoolest, kas poleks ka Muinas-Eesti teind kõige paremini, kui ta varakult ja omal algatusel, ütleme näit. Sigtuna vallutamise päevil, oleks ise vastu võtnud kristluse ja siis muidugi ka sellega tollal kaasas käiva feodaalse korra, umbes nii, nagu seda natuke varem olid teind Skandinaavia maad — ja nagu seda nähtavasti nõudis tolle aja olukord. Kui aga Muinas-Eesti saatuslik eksitus seisis selles, et ta liiga konservatiivselt hoidis kinni oma „isade usundist“ ja sellega kultuuriliselt samal tasemel olevast lõdvast „demokraatses“ korrast, kas poleks siis just meie kohus aegsasti ise loobuda „pehkind liberalismist“? Kas ei tuleks karta ka nüüd hilinemist ja omandada kohe see uus usk, mis on oma praegused kandjad teind nii ähvardavaks ja vist ka tugevaks — vähemalt sõjaliselt? See on tõsine küsimus, mis teeb meie „vabaduse kriisi“ eriti kriitiliseks just nüüd, uue põhiseaduse loomise ajal. Ja sellepärast peavad sellega tegelema kõik ringid, kaaluma uuesti läbi võibolla varem endastmõistefavakski peetud arvamised.

Meie 1936. a. rahvahääletus on otsustand siiski oluliselt demokraatia kasuks — seda ei saa sellest otsusest enam „välja“ seletada. Ja meie intelligentsi enamuse demokraatia-sõpruses ei ole kahtlust. Kuid ka sisuliselt vaadates: veel pole kaugelki kindel, kas kumbki praegustest kollektivistlikest usundeist on nii paratamatult maailmavallutaja nagu nad seda ise usutavad ja nagu oli omal ajal kristlus. Teisiti kui Lembitu ajal on meie „paganlikeks“ kaastasteks veel terve rida maailma vägevamaid ja kultuursemaid riike, kelle sümpaatia ja toetus meile ka poliitiliselt on soodsam. Ja kõigepealt kuuluvad nende laagrisse ka meile geopoliitiliselt, sotsiaalselt ja kultuuriliselt kõige lähemad „eeskujumaad“ Skandinaavias, kus isegi väliselt leiame selliseid „kompromisse“ nagu kuningavõim ja sotsialistlik valitsus jne. Kui seal võib demokraatlik-parlamentaarne kord ja kultuurliberalism lokata veel päris elujõulisena, kas siis mitte ka meil? Igatahes üks on kindel, et niikaua ja niipalju kui iseseisvuse säilitamine seda lubab, meil tuleb säilitada ka isikuvabadust nii palju kui vähegi võimalik, sest lõppeks on see ju ikkagi suurimaid iseväärtusi ja teiseks vaba kultuuriloomingu suurimaid eeldusi.

Kuid niisama kindel on ka, et seda vabadust ei saa kaitsta ainult väliselt või mõne endise löökausega, ilma suurema seesmise reformita. Mitte „vabadus“ üldse pole meie aja hüüdsõna vaid „vabaduse õige määr“. Sest ärgu tehtagu endale illusioone: Vabaduse kriisi elatakse praegu enamvähem kõigil mail ja kõigil aladel, see pole kaugelki ainult juhuse, mõne üksiku ässitaja või võimuharaja ahnuse ning masside

rumaluse tagajärg vms. Selle põhjused peituvad siiski üsna sügaval kogusenisel liberalistlik-individualistlik-kristlikus korras ja kultuuris endas, selles pole kahtlust. Kui mingi uus liikumine on juba levind nii laialiselt nagu praegu kollektivistlik autoritarism, siis peab vanas korras olema midagi väga halvasti. Seda ei jaksata parandada mitte ainult passiivse vastasrinna vaid omapoolsegi reformi ja aktiivse vasturünnakuga. Sellist suurt liikumist saab pidurdada enim ainult sellega, et leitakse ja kaotatakse teda sünnitavad põhjused. Iga demokraatia kaotus ja vabaduse kitsendus peaks seega kõlama nagu alarmikell kõigile tema pooldajatele, nagu hädahüüd: mis olid sellegi kaotuse põhjused? Otsige, kas ka teie pole midagi, mis lubas teie vaenlase edasitungi?

Kõige üldisem iseloomustus „vabaduse kriisi“ põhjuste kohta on teatavasti järgmine: Senine individualistlik kord on muutunud liiga anarhiliseks ja egoistlikuks, liiga kõhklevaks ja lõdvaks. Sellepärast on vaja uut kollektiivsema hinnangu läbiviimist kõigil aladel, „ühishuvi toonifust enne üksikhuvi“, ja selle abinõuna tugevat ja resoluutset keskvalitsust. Nagu näeme allpool, mitmel üksikalal on need väited üldiselt täiesti õiged. Kuid nagu sageli ajaloo suurtel murdekohtadel, on ka siin tegelikult äärmuseni arenend teesile järgnend sama äärmuslik antitees, või õigupoolest kaks antiteesi, üks kommunistlik, teine fašistlik, mis liberalistlikku teesi ainult paiguti parandavad, teiselt poolt aga asja veel palju hullemaks teevad. On siis selge, et vähemalt neil mail, kus vana liberalistlik kord veel pole langend või väga kidunend, endiselt otsitakse ja usutakse mõne kolmanda, reformistliku tee või sünteesi olemasollu. Vaatleme selt dialektiliselt seisukohalt nüüdse murranguaja tähtsamaid eluallasid.

4.

Vabaduse kriis, see on enne kõike vana liberalistlik-kapitalistliku tootmise ja vabamajanduse kriis, jah, nii krooniline kriis, mis juba laseb kõnelda süsteemi kõlbmatusest. Antitees sellele on muidugi tootmisaparaadi jne. täielik riigistamine ja bürokratiseerimine. Kuid on võrdlemisi häid majanduslikke tagajärgi andnud ka riigi kontrolliv ja reguleeriv vahelesegamine eramajanduse käiku, ainult mõnede tähtsamate majandusalade riigistamine, riiklik võisflus jne. Sellele teele pole asund mitte ainult fašistlikud riigid vaid see näikse saavat ka liberaalseile maile ikka enam möödapääsmatumaks. Kui juba hiiglaslikud P.-Ameerika Ühendriigid on otsustand ses suhtes alustada sootu „Uut Mängu“, siis peaks sellega leppima ka teiste maade „eraalgatuse“ rinne, eriti neil mail, kes asuvad täitsa või osaliselt riigistatud majandusega riikide kõrval. Vähemalt nõue, et eraomandit ei tohi kasutada ühiskonna üldhuvide vastaselt, peaks olema vastuvõetav ka igale demokraadile, kes pimesi vanast kinni pidades ei taha raskendada praeguse kriisi evolutsioonilist ületust. On selge, et juba kas või selle majandusreguleerimise läbiviimiseks ka poliitiline võim peab olema senisest keskendatum, eri majandusrühmadest rippumatum ja pidevam. Aga

küsimus on, kas sellist võimu ja selle õiget sotsiaalset rakendust garanteerib paremini mingi üksikisiku või partei ainuvalitsus, või tasakaalustet ja paindub demokraatia, kus võivad end maksma panna eriti need laiemad — ja kehvemad — kihid, kes on kõige enam huvitatud kogu ühiskonna heaolust. — Kuid mitte majandusest ega üldpoliitikast ei taheta siin kõnelda pikemalt.

„Vabaduse kriis“ — see on aga ka vaimse kultuuri alade põletavaim päevaprobleem ja peamiselt seda on põhjust tähele panna meil siin. Individualistlik humanism ja temale toetuv kultuur on muutnud liiga subjektivistlikuks, ebariiklikuks ja ebaühiskondlikuks, väidetakse ikka jälle, ja mitte ainult kommunistlikus või fašistlikus kirjanduses. Ta on teind üksikisiku ja tema soovid kõigi väärtuste mõõdupuuks, kuna seda peaksid olema ühiskond ja riigi vajadused. Ta on ka elutunde alaleraldand üksikisiku ja eriti intelligentsi teda kandvast ühiskonnast, resp. „maast ja verest“ ja nii teind ta „juuretuks“, egoistlikuks, ebakindlaks, rahulolematuks ja rahutuks või koguni neurootiliseks. Praeguste autoritaarriikide meetod on täielik antitees sellele: üksiku selline sunniviisiline tasalülitü riigiga, et tal üldse kaoks isikliku elu tunne, et ta „minalisus“ täiesti upuks „meielisse“, et ta teadlikult elaks ainult väikese rattakesena suures riigi masinavärgis, tahaks, vihkaks ja armastaks vaid seda, mida talle ette kirjutab riik ja selle Juht. Kui individualismi ajal riik nagu oleks ainult üksikute (lisaksime: päevapoliitiliste) tarvete jaoks, siis siin on üksik ainult riigi (siingi võiks lisada: päevapoliitiliste) tarvete jaoks, — iseseisva eluta funktsionäär, umb. niisama nagu sõdur kasarmus, halvemal juhul võiks aga ütelda ka robot. Muidugi seda täit uniformeerimist tegelikult vaevalt saavutatakse, küll aga iga isiku elu suurt ja piiravat kitsendust ja vaesustamist, — ja selle tõttu ka riigi ja kultuuri vaesumist. Kõik need autoritaarriigid on nagu ühtmoodi suured kasarmud, nendivad ikka jälle sealt tulevad reisijad.

Riik on kõik, üksik vaid tema ori. „Selline [Hegelile tuginev] riigimõiste on briti mõtteviisile ja elumõistele äärmiselt antipaatne,“ väljendab Briti siseminister S. Herbert ses suhtes küll vist kõigi demokraatsete kodanikkude seisukoha. Ja ta mainib ka sünteesi võimalust: „Inglased leiavad, et tähtsaim kunst on isikute mõttemaailma, iseloomude, vastutustunde ja eneseusalduse arendamine.“ Kuidas aga seda demokraatset kodanikkusvatust edukalt läbi viia, selles seisab praeguse demokraatia elu või surma küsimus. Et ka vaba isiksus ise painutaks end alistuma praegusaja riigi õigustatult suurtele nõudmistele ja aktiivses kaasaelamises tervikule leiaks oma isiklikugi elutahte suurima teostuse — see on kahtlemata pääsetee nii ühe kui ka teise eelmainitu äärmuse pahedest. Aga just selle saavutuseks on vana liberalism osutund sageli võimetuks, eriti neil mail, kus seda pole soodustand sellised võimsad traditsioonid nagu Inglismaal. Eriti self seisukohalt tuleb mõista praegusi autoritaarkordi, mis ju enamvähem kõik on suurte sise- ja välispoliitiliste kriiside lapsed, suurte ja hukutavate anarhiate ületajad. Seni oma demokraatiat enam-vähem rahulikult säilitada suutnud maad ei tarvitse kaugeltki üle võtta kogu nende äärmus-

likke meetodeid. Küll aga peaksid nad võima mõndagi õppida just nende positiivseist kodanikukasvatuse viisidest. Kas tähendab see iga kriitika keeldu ja Couélikku sisendust, „kõik läheb ikka järjest paremini“, nagu seda harrastatakse autoritaarmail? See mõju on siiski küllalt küsitav, eriti siis, kui see kiitus ei vasta tõele. Küll võib sellega kannatajaid mõne aja rahustada, jah, neid õnnelikuks teha väikeste saavutuste puhul. Inimesed keda näit. nende ridade kirjutaja kõnetles oma minevasuvisel reisil Nõukogude maale, olid enamikus (ja nähtavasti üsna siiralt) rahul oma olukorraga, sest nende arvates kapitalistlikes mais pidi kõik asi olema veel halvem. Samasugust rahulolu või otse entusiastlikku kaasaeramist oma „sotsialistliku“ või „natsionaalsotsialistliku ülesehitusega“ on tähele pannud paljud teisedki reisijad nii Venes kui Saksas j. m. Aga on teada ju ka, millise määratu massisugestiooniga ja teiselt poolt millise halastamatu kriitikakeeluga see rahulolu saavutatakse, niisamuti kui palju nõnda tõelisi puudusi, häda ja ülekohut surnuks vaigitakse jne. Ning juba vana Spinoza teab, et inimesed ei austa k a u a seadusi, mida nad ei tohi arvustada.

Vaba kriitika esinevate puuduste kohta on kindlasti parem tee nende puuduste kõrvaldamiseks kui ka kodanikkude rahulolematuse ärareageerimiseks. Aga seevõrra kui need puudused teatud olukorras pole üldse parandatavad, on igatahes parem meeles hoida oma v o i m a l i k k e ülesandeid ja p o s i t i i v s e i d saavutusi kui ainult viljatu süüdistamise ja kritiseerimisega kibestada ennast ja teisi. Siingi oleks „pehkind liberalismi“ tees: „sihitu ja ühekülgne arvustus“, autoritaarriikide antiitees: „iga arvustuse keeld ja positiivne sugestioon“, uuendatud demokraatia süntees aga: „vaba kuid sihikohane arvustus, kus ikka ühtlasi peavad olema näidatud ka reaalsed parandusvõimalused.“ Kuid peale selle vajab see süntees vist küll ka senisest palju suuremat riiklikult tähtsate (ühiskondlikkude, rahvuslikkude) ülesannete ja saavutuste esiletõstmist ja riiklikude sihtide sisendust ikka jälle ja ikka uutest teisendustes, kuni nad tõesti „kasvaksid sisse“ iga kodaniku meelsusse. Mida parteilisem ja killustatum on mingi rahva parlamendi-esindus ja ajakirjandus, seda enam on vaja aktiivset r i i k l i k k u propagandatalitust. Kuid muidugi eeldab ka see tõesti ühiskondlikku, ühtlasi püsivamat ja kavakindlamat kesk- võimu teostust, mitte ainult mõne klike või kapitalirühma „kollektiivset“ saagitsemist. Selleks aga mandub liiga keskendatud võim varem või hiljem nähtavasti otse paratamatult, nii vanas kui uues absolutismis . . .

5.

Vaatleme edasi „vabaduse kriisi“ põhjusi enam individuaalseil aladel. Humanistlik individualism pole eraldand isiku mitte ainult riitgist vaid ka elu enda s u u r t e s t p õ h i j õ u d u d e s t, kõlab kaebus. Ta on ta võõrutand elu igavese j ä t k u v u s e mõttest, p e r e k o n n a s t ja lastetahtmisest, on ta harjutand elama ainult oma isiklikule hetkelõbule, viies väljasuremisele just kõige andekamad perekonnad ja nii siis viimaks ka rahvad. See tuleb, peale muu, sellest, et see eluhoiak on jätnud hoolefusse elu füüsilised ja vitaalsed alused ja

energiälähteid, on lasknud degenerereeruda kehal, ja sellega ühtlasi ka tahtel, isegi elutahtel. Just liigne humanism on teind isiku liiga loiuks ja pehmeks, naiselikult kõigele kaasatundvaks ja kõikesallivaks, seetõttu laialikistuks, energiatuks ja ebaproduktiivseks. Süüdi on siingi liigne mõistuse kultus, ühekülgne intellektualism, mis tahab kõiki tõesid põhjendada oma isiklikust seisukohast, sumbutab nii elu dünaamilised põhijõud ja põhitõed, „oma vere hääle“, ning mandub lõppeks ainult jõuetus intellektuaalses hedonismis ning neurasteenias.

Antiteesina viljelevad fašistlikud maad (teoorias siin erinedes bolševismist) kõigepealt n. n. intuitivismi, Bergsoni ja Croce, eriti aga Nietzsche ja Spengleri õpetusel põhjenevat elu dünaamiliste tegurite ja tunnetuste kultust. Mitte üksikisiku individuaalmõistus pole toonitav vaid „elu enda“ ehk „vere“ hääle, s. o. üksikisikut ainult abinõuna kasutavad tõu ürgsed instinktid, kõigepealt võimutahe ning paljunemistahe, maa vallutamise ja fäitmise ürgtung. On loomulik, et nende ihaletamisest, mõistuse tagasisurumisest ja „maailma lahtimõtestamisest“ järgneb eriti keda tugevuse idealiseerimine, igasuguse sigivuspropaganda abil sõdurite hulga suurendamine, suurte, lihtsate ja egoistlikkude (kuigi nimelt rahvusegoistlikkude) kirgede kultus, äärmise „maskuliinsuse“ ja militaarsuse, isegi tooruse, julmuse ja sallimatuse viljelus, kui see ainult on oma „vere“ (tõu, rahvuse) teenistuses. Omaaegne Nietzsche, D'Annunzio, futuristide j. t. juures teatava teoreetilise või esteetilise kurioosumina esinev kultuurivaen ja barbaarse jõu ülistus on fašistlikus kirjanduses saand peagu ametlikuks! „Kui ainult kuulen sõna „kultuur“, avan kaitse oma revolvrilt“, tsiteeritakse Saksas sagedasti natside juhtiva kirjaniku Hans Johst'i sõnu. Näib nagu oleks nüüd lõplikult lahti pääsend see „blond metsaline“, keda imetles „üliinimese“ haiglane prohvet, see teutoonlik imperialism, mida läänepoolse demokraatse kultuuri teoreetikud (näit. ameeriklane Santayana) näevad mässavat paljudes saksa varemasksi filosoofides. Kuid sama kõige jämedam machiavellism ja antiintellektualism juhib teatavasti ka Itaalia kultuuriteooriat. „Fašismi vaim on tahe, mitte intellekt“, ütleb G. Gentile, fašismi peateoreetikuid. Ja Mussolini ise teeb sellest otsese röövlifilosoofia: „Fašist on mees, kel on nuga hammaste vahel, pomm käes ja uhke hädaohupõlgus südames.“

Tõepoolest, näib nagu elaks Euroopa uuesti läbi samasugust „mõistuse enesetapmise“ järku, nagu antiikse kultuuri hukkumise ja kristluse riigiusuks saamise ajal. Mõlemate sügavamaks põhjuseks kindlasti on eelneva mõistuse kultuuri mandumine individualistlikuks hedonismiks. Kui aga kristlus tookord oma intuitiivse ilmutusega väljapääsu näitas just liiga-vitaalsete tungide ja nende kokkupõrgete julmuse maailmast, siis juhib fašismi „ilmutus“ meid uuesti sinna tagasi! Kuigi see militaarne vitalism on riigi-kollektivistlik (umb. nii nagu Rooma varasemal sajandil) ja seetõttu võimaldab ajutist kodanikutublidust ja riigi militaarsete jõu kasvu, on see seismiselt ometi vähemalt niisama tühi ja ebakultuurne nagu vanaroomagi tsivilisatsiooni oma. See pole mingi süntees vahepealse kristluse vaimuga, vaid lihtne tagasilangus „röövlomade riigi“ astmele, mille kohta isegi „keskaja vaim“ on liiga hea iseloomustus.

On selge, et praegusaja eetika ja usk ei tohi olla ainult individualistlik ega ka mitte ainult rahvusindividualistlik, vaid ta seadused peavad maksma niihästi üle isikute kui ka üle rahvuste. Kui mõned rahvad sellest uuest barbarismist juhituna enne oma seesmist kokkuvarisemist siiski ähvardavad alla suruda teisi, siis on loomulik, et nende vastu ühinevad ja relvastuvad kõik ülerahvusliku õigluse pooldajad nii demokraadid kui ka kommunistid — nagu seda praegu näeme Rahvasteliidus. See ühineminegi on „elu enda seadus“, mis varem või hiljem ikkagi võidab — ja juba sellega kroonib viimase seisukoha moraalselt kõrgemust ka tegelike tagajärgedega.

Aga milline oleks, tuleme tagasi oma dialektika juurde, s ü n t e e s eelkujutatud „intellektualistliku“ teesi ja „intuitiivse“ antiteesi vahel? Muidugi loomulik k o o s t ö ö niihästi elu vitaalseid sihte tajuva intuitsiooni ja neid reguleeriva ning kokkusobitava intellekti vahel, nagu igas terves inimeses ja kultuuris alati. Eelkujutatud intellektualismi äärmuse pahede vastu on ammu aland võitlus ka demokraatlikel mail. Harmooniline kehakultuur, looduslikum eluviis, keharõõmu viljelus, dünaamiline elukäsitlus, tõutervishoid, lastearmastuse propaganda jne. on võimalikud ka ilma fašistlike liialdusveidrusteta, ja kindlasti vajalised. Ja et ka sel alal neilt mailt võib õppida mõndagi üksikut menetlusviisi, kes seda võiks salata, eriti jällegi propaganda alal. Isik võib olla fügev ainult kontaktis oma bioloogilise ja sotsiaalse alusega, see on meieaegse inimeseteaduse suur tõde, mida tuleb levitada ja sisendada kõikjale. See aga ei tähenda oma ürgtungide subliimeerimatut väljaelamist ei individuaalses ega ka kollektiivses metsikuses, vaid nende kooskõlastamist ühiskonna ja tõeliselt r a t s i o n a a l s e üldkultuuri nõuetega.

Hitler peab oma üheks suuremaks teeneks, et ta saksa nooruse on teind uuesti t e r v e k s ja r õ õ m s a k s. Mis puutub füüsilisse inimesse, võib tal olla rohkesti õigust. Ta on saavutand seda sellega, et ta on selle nooruse pannud kehalisse tõhe, marssima ja matkama, elama karskelt ja kargelt, vähe hoolima igasugu „kodanlikest mugavustest“. Isegi üliõpilaselust on enamvähem välja pühitud vana korporatsioonlik pummeldusvaim. Umbes sedasama võib ütelda Nõukogude Liidu noorsoost. Olgu selle vaimse pealeehitusega kuidas on, kuid nii on diktatuurimail igatahes saavutatud nii energiarikas füüsiline alus, kellega demokraatsed maad vaevalt suudavad võistelda, ilma osalt samasugust elureformi läbi viimata. Ja ärgu arvatagu, et see ka siin sünnib ilma tugeva järeleaitamiseta riigi poolt, niihästi propaganda kui ka võimaluste andmise või tarbekorral otse surve teel. Fašistliku barbarismi j õ u vastu ei jaksa kaugeltki võidelda a i n u l t vaim. Vana „puhas idealism“ oma vaimu usuga sureb paratamatult. Isegi spiritistide vaimud ei jaksa muud teha kui koputada, suuremaks võifluseks on aga tarvis enne kõike sõnakuulelik ja tugev keha.

6.

Kuid „uute uskude“ evangeelium seisneb peale elu vitaalse dünamiseerimise ja haiglusest vabastamise ka veel elu suures l i h t s u s t a m i -

ses ja ühtlustamises. Elu põhitungid ja tunded on kõigil ühised, ainult igirahutu mõistuse toiming on püsivate kahtluste allikas üksikisikus, ja korduvate vaatekokkupõrgete ja tülide allikaks ühiselus. Intellektualism lahutab isikut teistest nagu klaasseinaga, näitab Huxley oma „Kontrapunktis“, umb. niisamuti D. H. Lawrence ja terve rida liberaalseid „elukummardajaid“ nii luules kui ka filosoofias. Jungi psühoanalüüsi arvates ongi just usu ja uskumise puudus peapõhjus meie aja inimeste rahutuseks ja neurasteeniaks.

See juba ammu küdend vitalistlik vaen liiga keerulise, problemaatilise ja skeptilise elukäsituse vastu on olnud parimaks aluseks uuskollektivismi „röömsa uskuja“ kasvatusel. Nõukogude maa noored naeravad välja kodanlis-humanistliku „isiku igakülgse väljaarenduse“ nõude — on küllalt kui ta kasvab heaks parteisõduriks ja stahhaanovlaseks. Ning Saksas on just noorpõlve reaktsioon vastu varemalt kahtlemist ja tuupimist viind raamatupõletamisteni ning üldise kultuurivaenuni. Kuid ka uue entusiastliku Juhi-kultuseni, töö, sõnakuulmise ja usu röömuni. „Rahvas ei taha vabadust vaid imet, müsteeriumi ja autoriteeti“ — kunagi pärast keskaega ei ole see Dostojevski Suure Inkviititori vastus Kristusele saand nii massilist tõestust kui praeguseil rahvussotsialismi ja sotsialismi ülesehituse mail. On tarvis nähtavasti ainult võita masside usaldust, et nende töö, kannatus ja võitlus läheb õige ühise asja jaoks, et neid ei ekspluateerita ega peteta kellegi üksiku poolt ja nad loobuvad röömsalt oma isikliku tõeotsimise ja — demokraatia raskest koormast.

Usaldus, see on iga usu ja iga tööröömu alus. Mitte asjata ei võitle fašism kõige vihasemalt just marksistliku ekspluateerimisteooria vastu, mis õpetab kehvikule oma tööd tundma ja vihkama kui orjusteise heaks. Kui ja niipalju kui fašism suudab oma „reguleeritud kapitalismiga“ töölist uskuma panna, et tema toodetud lisaväärtus läheb ühiskonnale ja isamaale, kuna kapitalist isiklikuks tarvituseks saab ainult väikese murdosa, on marksistliku „vereimemise müüdi“ jõud murtud ja tee lahti sotsiaalse tööentusiasmi propagandale niisamuti nagu kommunismi maal. Küsisin mullu suvel ühelt Leningradi vabriku naisstahhaanovlaselt, kelle teenistustingimused küllaltki kehvad, kas ta siis ei arva, et ka riik neid ekspluateerib. Ta vastas: „Ei, ma pole kunagi sellele mõtlenud... Mis me teeme, on ju kõik meile enestele.“ „Meile“ — 170 miljonile?! Nii tugev on sugestioon, mis saavutatakse püsiva propagandaga, ikka ja ikka jälle ühiste riiklike ülesannete ja saavutuste esiletoomisega. Fašistlikes mais püütakse sama efekti saavutada vähemalt n. n. ühiskondlikkude tööde tähtsuse üleskiitmisega. Sunduslik „tööteenistus“ peab Saksamaale kuivatama määratud sood, viljastama nõmmed, looma 5 miljoni hektari uut maad ja 400.000 uut talu, ehitama määratu hulga teid jne. On loomulik, et need numbrid oma kolossaalsusega äratavad entusiasmi niisamuti kui Venes. Need ongi ju Stalini ja Hitleri „imed“, kuigi enamasti alles poolleli või kavatsusel. On loomulik, et peamiselt neil põhjened ka nende autoriteet, mitte ainult teooriate „müsteeriumil“ või vägivaldal. Kuid tulemus on sellest hoolimata see, et ainult suurima vägivalla ja karmusega tuleb ära hoida vaba kriitikat, mis nii kergesti selle

„ime“ sugestiooni murraks. Ja tulemus on esialgu see, et need usklikudki massid tegelikult ometi peavad elama peagu orja elutingimustes, liha asemel „närjima suurtükke“ ja — iga silmapilk olema valmis ise saama suurtükilihaks . . .

Ei, see uus „lihtsustus“ ja „ühtlustus“ on osalt väga veetlev ja võib ju olla õigustatud nende emamaade erakordseis „sõjaolukordades“, kuid mingi otseideaal see vaevalt on. Elu dünaamiline „lahtimõtestamine“, individuaalse mõistuse tagasisurumine iseendast tähendab anarhiat, seda ei saa salata ka ükski „elufilosoof“. Ta on võimalik ainult siis, kui teda reguleerib äärmiselt karm väline dressuur. Rõõmus kehaelu, pime usk, aga individuaalne mõttelagedus, uniformeeritud kõva välisdressuuriga — mis see on? See on k a s a r m u ideaal, punapõseliste robotite riigi ideaal, tõelisest isikukultuurist siiski veel õige kaugel. See võib anda häid välistulemusi küll tüki aega, selle järgi kui ettenägelik ja tark on juhtiv Caesar. Aga see sisaldab ometi endas neidsamu suuri tsesaristlikke kidunemisohti, mis hukutasid vana Rooma. Seegi on ainult anti-tees liberalistliku intellektualismi, rahutuse ja jõuetuks tegeva usupruuduse vastu, kuid vähemalt kõrvaltvaatajale siiski ainult äärmus. On küsitav, kas eelmisest teesist mingi uue sünteesi juurde jõuab ilma seda vahepealset järku läbi elamata. Kuid võime oma sihiks seada temast üle võtta ainult niipalju, kui see on paratamatu, et ä r a hoida tema äärmusi.

Kuidas siis? Võib-olla ainult nii, et demokraatlikelgi mail majanduse riikliku reguleerimisega luuakse suurem võimalus usaldada üksiku töö tulemuste ühiskondlikku kasutamist: sellise riikliku vahelesegamise suhtes ju pole fašistlikud teooriad kuigi kaugel ka näit. sotsialistide omadest. Kuid sellega peab siiski kaasas käima ka ühiskondliku tööpropaganda areng, enamvähem kõigile vastuvõetavate konkreetsete ühisideaalide ja sellest järgneva eetose massisugestioon. On vaja, et kõigepealt intelligentsi ja juhtide enamuse hulgas jõutaks kindlamaile ühiseisukohtadele igasugu teooriate rägastikus, et neis üksikud rühmahuvid või intellektuaalsed väikeprobleemid ei segaks suurte põhitõdede intuitsiooni ega sellest järgnevat usukindlust. Tavalise kodaniku jaoks tuleb neid aga muidugi tutvustada lihtsustatud kujul, konkreetselt ja tundetoonistatult. „Juuretu intelligent“ võib ju muiata kollektivistlike maade lugematute oraatorite paatose üle, aga on siiski kindel, et mitte ainult kuivad faktid vaid just vaimustatud usk ja s e d a väljendav sõna on peaasi suurte ühisjõudude äratamiseks.

Uuendatud demokraatia vahe kollektivistlike kordadega oleks peamiselt selles, et küll senisest aktiivsemal kujul, nii vastavate organisatsioonide kui ka keskvalitsuse abil levitatakse ü h t „riigiusku“, aga ilma et selle kõrval k e e l d a k s ka teissuguseid arvamisi ja asjalikku kriitikat.

Erinevate seisukohtade sisevõitlus ei tohi segada riigi terviku toimlemist niisamuti nagu üksikmõtete ja -tunnete erivus ei tohi üksikisikut teha jõuetuks kõhklejaks või siselõhestatud neurootikuks. Aga n i i - s a m a tähtis on, et need üksikmõtted siiski toimiks n e i l e määratud teoreetilises sfääris, sest just nende kaudu sünnib elu ja kultuuri tõeline r i k a s t u s, juurdelooming.

7.

Lõppeks seisnebki „vabaduse kriisi“ peaprobleem just õige vahekorra leidmises elu kestvuse ja rikastuse, elu säilimise ja hetke intensiivistamise tarbe vahel. Liberalistlik individualism soodustab küll mõningate üksikisikute suurt elamusrikkust, aga ka nende kiiret läbipõlemist ja kergesti kogu ühiskonna kidunemist ja hajumist. Ajalooski on päris „kultuuriliberallistlikud“ ajajärgud olnud võrdlemisi lühikesed, kuigi väga loomingurikkad (näit. Periklese aeg, Itaalia renessanss, 19. sajand jm.), kuna puritaansed või militaarsed, roomaliselt või „hiinaliselt“ reguleeritud korrad on küll võrdlemisi kaua püsind, kuid olnud võrdlemisi kultuurikehvad. Näib nagu isikus ja riigis valitseks sama tsentrofugaalse üksikosade iseseisvumise püüd kõrvu tsentropetaalsega nagu „surnudki“ aines, ja ripuks vaid olukorrast, kas on üks või teine ülekaalus ja seega ainel „rikka“ kuid haihtuva gaasi, „koos liikuva“ vedeliku või „tardund“ kõvakeha kuju. Ja nagu taevakehades nii näikse üksikuis tsivilisatsioonideski vahelduvat liberalistlikud vabaduseplahvatused ning järkjärgulise taltumise ja tardumise „autoritaarsed“ ajad. Teatava kompromisliku sünteesi moodustab siingi teatav „vedeliku“ astmel reguleeritud vabadus, umb. nagu Inglise puritaanlik-hierarhilises liberalismis, mis on niisama hästi kestevõimeline kui ka võrdlemisi rikas.

Kõige kardetavam on autoritaarkorra vabadusekitsendus neil aladel, kus just individuaalne looming, isikliku töö leid moodustab olulisima osa — kunst ja teaduse alal. Ei saa salata, et siingi liberalistlik „atomiseering“ on sageli viind anarhiani ja ühiskonnale t a r b e t u produtseerimiseni. Need on mõlemad alad, kus intellekt otse peab end eraldama elu ürgseist tungidest, et asuda teadliku vaatleja ossa, olevat objektiiivselt tunnetada ja kujutada. On loomulik, et ta nii võib kergesti üldse unustada oma elulise lähtekoha, hinnata nähteid ainult omade konstruktsioonide, mitte enam elu põhitarvete seisukohalt ja lõppeks viia üldisse skeptitsismi. See käib eriti tahte- ja hindamiselemente sisaldavate maailmavaateliste ja normatiivsete teaduste kohta nagu filosoofia üldse, eetika, esteetika, religioonifilosoofia, aga ka sotsioloogia, õigusteadus, ajalugu, kirjandusteadus jm.

Eriti nende teaduste alal on uuskollektivism maksma pannud oma uue dogmatismi. Kui liberalistlik teadus kipub kahtlema igas ainult intuiitiivselt tajutavas väärtusaksioomis, siis siin kirjutatakse „riigisuse“ poolt ette juba terved valmisteteoriat otse aksioomidena (nii „klassivõitluse teooria“ Venes ja selle eifus Saksas, natslik tõufteooria jne.). Nende üle enam ei tohi vaieldagi, neid võib ainult vaevalt eri „kallakuis“ tõlgitseda. Kõigepealt aga peab teadus nende kehtivust demostreerima ikka uutal aladel ja uutal olukordades, kas nad siis sisuliselt sinna sobivad või ei — umb. nagu keskaja teadus pidi kõikjal demonstreerima Jumala olemasolu, kõikvägevust ja teoditseed.

On arusaadav, et nii on peagu keskaegsesse olukorda pandud ka nende teaduste areng üldse. Koos teatava demokratiseerumise tendentsiga muil aladel on praeguses Venes küll juba hakatud arvustama ka seda „vulgaarset sotsioloogiat“, kuid nii seal kui ka Saksas on tõelise

vabaduseni veel küllalt maad. Uue sünteesi saavutab teadus nähtavasti alles siis, kui ta jaksab end kohandada üldisele dünaamilisele ja sotsiaalsele elukäsitlusele ja sellest järgnevaile põhivõimudele, kui ta ehk otsesemalt kui seni rakendab end ühiskonna teenistusse, kuid selle juures ometi säilitab vabaduse kriitiliselt käsitleda kõiki alasid ja teooriaid, mis üldse on intellektuaalselt käsitledavad.

Liberalistlikule kunstile ja kirjandusele on kollektivismi peamine etteheide, et see väljendab ainult naudinguhimulise indiviidi egoistlikku elutunnet ja kitsalt subjektiivseid seisukohti, asjatut juurdlemist või muid „ühiskonnale kahjulikke“ eluhoiakuid.

Antitees sellele on muidugi kirjanduse nagu teadusegi täielik tasalülitus kollektiivi otseste, n. ü. päevapoliitiliste sihtidega. Üks Vene juhtiv kirjanik kõneleb otse mõnitavalt kirjandusest kui tõe otsijast: „tõe“ eest hoolitseb juba partei keskkomitee, kirjanduse asi on seda levitada ning selle teostamist kujutada. Nii siis kuulemegi seda kirjandust raadios lastelegi laulvat oma riigi aeroplaanide kiirusest, laskurite tabavusest jne. Ja sakslased mitte ainult tegelikult ei põletand avalikult oma parimat kirjandust, vaid ka teoreetiliselt õigustavad seda. Ei olevat üldse väärtkirjanik see, kes asetub „rahvustervikust“ s. o. Hitleri dogmadest väljapoole. Rootsi kirjanik Sven Stolpe jutustab Bonnier'i „Magasinis“ huvitavalt, kuidas tuntud saksa kunstiloolane dr. Wismann talle nii on „tõestand“, et Thomas Mann lihtsalt ei ole suur kirjanik sellepärast, et ta on asunud oma rahvusterviku saatusvõitluses tema vastu. „Meie ei tarvitse Kolmandas Riigis neid dekadentlikke tundmusi, mida ta kujutab. Meie ei tarvitse tema pessimismi ja melanhooliat.“

Tõepoolest, kui inimesed elavad piiratud sõjalaagris, on igapäev näljas ja võitlustes, on neile vist hädaohtlik kõnelda elu tõsialgust ja melanhooliast isegi kunstis. Sinna tarvitsetakse ainult uimastavaid sõjamarssse, tõelisust unustamapanevaid müüte ja operette. Aga küll oleks kehv see kultuur, kes alati tahaks läbi ajada ainult nendega, ebatarvilisena eemale tõrjudes kõik muud. Kui sellelt seisukohalt hakkaksime mõõtma maailmakirjandust, kui palju jääks seal järele kas või saksa enda suurustest, jah, isegi apoliitilisest ja ebamoraalsest Goethest, kõnelemata Heinest j. t. On unustatud aastasadade ja tuhandete õpetus, et heal kunstiteosel on rahvuslik väärtus ka siis, kui ta raskuspunkt on sootu teisel, ütleme puht elukujutaval, psühholoogilisel või ka lihtsalt tabava endaväljenduse alal. Ka nii ta ju avardab meie elutundmist ja ta pakutav esteetiline intensiteet on igal juhul elu rikastus. Seda kõike mitte nägev või mitte tunnustav juhfkirja-poeetika, mis võidutseb praegu autoritaarmail, on kogu „uue usu“ üks hädaohtlikemaid kaasnähteid.

8.

Küll ei pääse me ka sellest mööda ainult palja eitusega, süvenemata selle põhjustesse. Mõistame, et see on reaktsioon vastu omaaegset „boheemitseva“ ja erootilise passiivse „naudingukirjanduse“ uputust, mis koos kõikjalt ründavate muude mõjudega lödvendas iga nõrgema lugeja eluhoiakut, erofiseeris liiga varakult noorsugu jne. Mõõname, et

umb. ühesuguste kunstiväärtuste juures endastmõistetavalt väärtuslikum on see teos, mis toetab ka isiku ja ühiskonna ideelist eluvõitlust. Jah, ei saa salata, et võib kirjutada ka väga kunstiväärtuslikku „juhtkirjaluulet“, kui viimasega mõista autori tõelise ideelise elamuse sisendusvõimelist väljendust, olgu siis see idee kas või üsna „päevapoliitiline“. Kui peagu kogu arhitektuur on rakenduskunst, miks seda ei võiks olla ka kirjandus, see kunstidest vaimseim ja seega ühiskonna vaimsele elule lähedasem! Just ümberpöörduvalt, nii loojale kui ka vaatajale annabki suurima rahulduse just tunne, et ka kunst nii omalt poolt teenib ühiskonna ülesehitusega ole ainult fühine ajaviide. Selles mõttes on ju vene moodne väljendus „kunstnikud on hinge insenerid“ otse suurepärase ja vastuvõetava kõigi aegade idealistidele. Jah, just vene kogemusest näeme, et mõni n. n. tendentsnäidend või „propagandafilm“ näit. „Tee ellu“ mõjub kunstiliselt pareminigi kui osa vene uuemast toodangust oma operetlike elementidega.

.Hädaohuks saab propagandalise või „positiivse“ kunsti nõudmine alles siis, kui ta viimast ülehindab ja e i t a b ka teissuguse kunsti vajadust — nagu asi tegelikult enamvähem on kõigis „uue usu“ mais. E h t s a „rakendusluule“ kirjandus on võimalik ikkagi a i n u l t siis, kui autor vastavat ideed kaasa ei ela ainult pinnaliselt või näideldes, vaid kui k o g u vastava eluhoiak on temale juba varem nii omane, et ta see „sotsiaalse tellimuse“ täitmine täiesti kattub ka autori isikliku sügava emotsionaalse väljendustarbega. Nii on arusaadav, et parimad sotsiaalsed „tendentsluuletised“ nagu näit. Petõfi, või Koidulagi isamaaluule on sündind just vastava liikumise alguses, kui kõik on veel elamusvärske ja tundefiine. Mida enam idee „vananeb“ seda enam „kulub“ ta tundefoon, seda enam ta intellektualiseerub, seda vähem ta „inspireerib“, s. o. paneb liikuma fantaasias uusi kujutusühtumeid. Pole ime, et ajal kui mingi suur poliitiline idee on saand juba praktiliste teoinimeste asjaks või koguni teostund, on poeedid sellest juba alateadlikult ammu „tüütund“, kui mitte koguni „pettund“. See oli nii meie ja iga teise rahva „ärkamisaja“ luulega, see kuulub juba ükskord luulepsühholoogia seaduste hulka, seda ei saa muuta ühegi palja intellektuaalse sooviga, veel vähem riikliku tellimise või varjatud käsuga. Kui seda ometi tehakse, sünnib sellest ainult ebaehtsaid ja „tehtud“, s. o. tundefoonituid, ebaühtlasi vördjaid.

Mingi riiklik, rahvuslik, ühiskondlik idee võib ainult siis saada luulestki endale ehtsa propagandavahendi, kui ta loovaid autoreid tõesti suudab v a i m u s t a d a, s. o. kogu nende eksistentsiaalseid väärtustundeid, soove, ja kartusi liikuma panna umb. samasuguse intensiivsusega, nagu teeb seda näit. sugupoolte vaheline hingeline noorusarmastus. Jah, võime mingi idee või liikumise tõelist emotsionaalset kandejõudu hinnatagi umb. selle järgi, palju ta on suutnud inspireerida tõeliselt ehtsat aatelule. Ses mõttes meie rahvusliku liikumise emotsionaalsed kõrgtipud on olnud varasemal ärkamisajal (Koidula) ja n. ü. teisel 1905. a. ärkamisajal 1900—1910 (Juhan Liiv, G. Suits). Isegi Vabadussõja ajal see näib olnud nõrgem, nähtavasti selle sõja kodusõjaliste elementide, rahvusliku ning sotsiaalse aate vastakluse tõttu.

Tavalisel, arigpäevasel eluvõitlusel ei ole harilikult sellist vaimustavat omadust — ei üksikelus ja veel vähem riigi elus. Riik ja selle „rahvustervik“ on jaksand tõelist luulet inspireerida üldse ainult äärmiselt harva, enamasti ainult siis kui teda ähvardab mingi saatuslik hädadoht või tal ees või käsil on mingi täitsa erakordne, revolutsiooniline ümberehitus. Sellepärast on uute uskude mail kõige rohkem hea „sihtkirjanduse“ tooteid siiski annud Venemaa (Majakovski ja t.), kuna Itaalias ja Saksas on see juba üsna mannetu. Kuid ka neil mail on autoritaarkord siiski maksuma pandud õige laialdaste masside liikumise abil, see on kantud eriti noorte vaimustusest ja ka tõesti vabastand mitmel alal hea hulga noort energiat, kuigi see pole just vaimne ega kultuuriline. Mis siis veel kõnelda neist maist, kus „fašismgi“ on õigupoolest ainult järeleahvitud lööksõna ja võimuhaaramise meetod (nagu näit. omaaegses Hispaanias või Austrias), kus koondatud võimuga sotsiaalselt peagu midagi uut ega positiivset ei looda ega muudetagi, peale tööliikumise vägistamise, kus kogu „autoritaarsus“ toetub peagu ainult politseile ja sõjaväele! Aga eriti sellised „isehakand“ diktatuurvalitsused sooviksid enda ja oma reformikeste puuduvat populaarsust parandada propagandaluule abil!

Muidugi, see on lootusetu jant ja näib nagu ei maksaks seda palju tähelegi panna. Aga kogu see hoiak on ometi äärmiselt hädadohtlik sellega, et ta esiteks mitmed loovadki anded hukutab enda muusast vägistama selleks, kuhu see sugugi ei kõlba. Ja teiseks sellega, et ehtse endaväljendusluule otsese või kaudse allasurumise läbi kogu maa kirjandus ja vaimne kultuur paratamatult peab jääma kängu. On arusaadav, et sel humanitaarsel alal loov intelligents kõigil maadel on autoritaarkorra suurim vastane — ja selle võidu korral ka tema esimene ohver. Eriti teda on taband sel puhul kui mitte kuul, siis ometi vangistus, maapagu või vähemalt suu sulgemine. Just selle vaimse vabaduse vägistamine on pannud näit. Venemaalt pettununa fagasi pöörduma tema innukamad sõbrad nagu äsja A. Gide, varem Panait Istrati, G. B. Shaw, H. G. Wells j. t., — kõik kirjanikud, kes olnud ägedamaid liiga liberalistliku korra pahede paljastajaid, ja Nõukogude majandusegi riigistamisega ja parteidiktatuuriga võrdlemisi hästi leppind. Saksa, Itaalia j. t. vaimset fasalülitust pole aga olnud õigustamas sellisedki sotsiaalsed suurreformid nagu Venes ja sealse kirjanduse, kunsti ning vaimukultuuri allakäigu suhtes on üksmeelsed peagu kõik erapooletud asjatundjad. Kasarmuväljal ei õitse kunstililled ega saa kahuri ette rakendef Pegasus sõita pilvedesse — see vana tõde tõestub ikka jälle otse me silmade all. Ja see ju on suurim hoiatus uute uskude eest eriti väikerahvaile, kelle peamine elumõte ja suureksaamise vahend on just vaimne kultuur.

9.

Ja nüüd lõppeks religioon, see milles, kui teda tõsiselt võtta, liituvad kõik teised hinnangud, see mis moodustab iga kultuuri teadlikuks saand hinge. Kui kristlus on pidand läbi elama sellise enneolematu kraahi mitte ainult Idas vaid ka Läänes, siis igatahes mitte sellepärast, et ta põhjeneb müüdil ja nõuab uskumist — seda teevad ka uued usud.

Kaotuse põhjus on see, et tema müüt on praegu raskemini usutav ja ellurakendatav, tal pole enam seda värsket löögijõudu mis uutel. Bolševismi jaoks on ta liiga spirituaalne, kuulutades just hinge päästmist ja tasu pärast surma. Fašismi jaoks aga on ta liiga vähe „bioloogiline“, vähe „maaga ja verega“ seotud, liiga demokraatlik ja „naiselik“, vähemalt oma puhtal kujul. Mõlemaile aga on ta liiga individualistlik, hoolitsedes vaid üksikhinge õndsuse eest, kuna tõenäolisem on uus õpetus, et üksikisik endale surematuse ja õndsuse võidab ainult koos kollektiiviga, oma ühiskonnas ja lastes. Ja nii ongi jumalaks tehtud ainult kollektiiv, kuna üksikisiku kannatused ja üksikisiku uniformeeritud elu seesminegi vaesus nagu ei tähendaks midagi. Ainus rikkastus on temale jällegi ainult kaudne: nagu varem sissetundmise kaudu pärast surmasse õndsusse, nii nüüd sissetundmise kaudu oma kollektiivi, s. o. oma riik-kasarmu vägevusse ja edusse. Nagu varem jumalateenistused, nii peab seda nüüd võimaldama osavõtmine võimalikult imposantseist paraadidest, s. o. võimalikult paljude sõdurite, kahurite ja tankide nägemine.

See on muidugi kõik väga palju „elulähedasem“ kuid ka pealis-kaudsem kui kristlus. Ses suhtes humanistliku kristluse antud individuaalne kontaktitunne elu kandvate jõudude ja moraalsete seadustega on siiski mitte ainult elamusrikkam ja sügavam vaid ka eetilisel mõjukam. Eriti on ta aga seda väiksemal rahvail, kus oma „rahvusliku-jõu müütosse“ uskumine oleks veelgi raskem, et mitte ütelda naeruväärsem, kui Itaalias või Saksas. Väide „igal rahval on oma jumal“ on ju mõnevõrra õige — aga ainult samas mõttes, nagu iga üksikisiku „jumala“ või „deemoni“ kohta käivana: kui ta tähendab teatavat vitaalset energiat ja isikupärast sihipüüdlust. Aga nagu iga isik, nii vajab praegu iga rahvas siiski usku ka mingesse universaalsesse normidesse, mis reguleerivad tema läbikäimist teistega — s. o. siis universaalsesse jumalasse, kelle seadusega ta võib õigustada omi tegusid ja kelle poole apelleerida naabri ülekohtu vastu kaitset otsides kogu maailma ja ajaloo kohtu ees. Ja seda usku ei jaksa iialgi anda fašistlik tagasitulek eelkristlikkude rahvus-Jehoovade ja -Moolokite juurde. Ka mitte Taarade. Kuidas kristluse müüte, norme ja vorme tõlgendada või kohandada meieaegse elu tingimustele vastavalt, nii et nad võiksid endiselt mõjuda reaalse jõuna — see on üks suurimaid kultuuriprobleeme just demokraatseil mail, kus nähtavasti pole lootust tema aset täita ühelgi teisel usul. Nähtavasti aga jõuab uute uskude vastu võidelda kõige fõhusamalt siiski teine samasugune usk, kel oleks mitte ainult oma kindel üldine elukäsitlus, veendumus võitlustahe, vaid ka kõigepealt suur psüühiliselt seotud organisatsioon masside hoidmiseks ja kasvatamiseks. Midagi sellist ei evi liberaalseil mail ükski partei, kõnelemata üksikuist intelligenti vaaterühmadest, mida iga uueusuline „rahvalikumine“ võib laiali pillutada kui laaste.

On suur demokraatia võit seegi, kui saab ära hoida vähemalt kiriku fašiseerumist, milleks sel välistel, eriti majanduslikel põhjustel on sageli kalduvust, hoolimata sellest, et fašismi eetika iseendast on veel palju ebakristlikum kui sotsialismi oma. Aga oma positsioone püsivalt kaitsta jaksab demokraatia vist küll ainult siis, kui ta embkumb kas kiriku v a l -

luta ja reorganiseerib oma aktiivseks kaastööliseks või jälle selle kõrvale loob teised universaalsemad ja sugestioonivõimsamad, n. ü. „usulised“ organisatsioonid, kes üksikasjus küll lahus käivad, kuid peasjus siiski koos löövad. Kui kristlust ei ole võimalik kokkukõlastada nüüdisaja teaduslike ja sotsiaalsete ja eetiliste nõuetega sel määral, et ta tõesti rahuldaks ja aktiveeriks ka näit. intelligentsi, siis peab selle intelligentsi humanism ise muutuma võitlevaks humanismiks, organiseeritult ja aktiivselt ründavaks „usundiks“.

Varem või hiljem peab tema käes siiski olema võit ka praegustes autoritaarriikides. Reaktsioone, vastureformatsioone j. m. „vabaduse kriise“ on olnud küllalt ka enne — lõplikult pole nad isikut siiski suutnud teha robotiks. Inimsugu on juba oma olemuselt määratud elama isiksusena, distsiplineeritud vabaduse riigis, mitte sipelgapesas.

10.

Püüdsime saada üldjoonelise, kuid just selle tõttu mitmekülgse ülevaate mõnest neist keerulistest küsimuskompleksidest, mis on seotud kogu maailma ja nii ka meie „vabaduse kriisiga“. Võtsime seda enam-vähem teoreetilisel, et mitte segada oma objektiivsuse tahet meie olude liigse lähedusega, isikliku sümpaatiaga või ebasümpaatiaga. Arvan, et just nii laiemas perspektiivis asja vaadeldes näeme, kuivõrra ülemaailmsed, sügavad ja tõsised on need probleemid, mida argipäeva detailküsimustes kipume võtma nii kergesti, ja nii sammsammult ja märkamata siirdume uue — ja nimelt just saksapärase „usu“ kammitsaisse. Võib-olla just nii märkame, millega meil on tegemist, kui loobuksime „vabade põhjamaade“ kultuuriühtlusest — ja sellega ühtlasi ka oma mineviku neist traditsioonidest, mis on võimaldand meie iseseisvuse, maareformi ja senise üllatavalt kiire kultuuritõusu.

Just maareform on ikka jälle heaks väliseks näiteks selle usu teostamisest, mis kõige paremini sobib meie oludele ja meie hingelaadile. See on näide, et meil on juba varakult asutud sellele sünteesi teele, sellele kolmandale teele, mida me oma vaatluses pidasime parimaks pääseteeks nii liberalistlikust anarhiast kui ka kollektivismi kasarmust. Sama õige ja omakohase kesktee oleme ka leidnud peajoontes muil aladel, kuigi siin-seal pole puudund algaja komistusi. Meil on igatahes juba palju elavam näit. see kontaktitunne intelligentsi ja rahva, vaimu ja keha vahel, mida praegu Saksas nii kramplikult taotellakse. Meie kirjandus on oma täiesti valdavas enamuses ikka olnud terve ja rahvuslik, kuigi seda ei taipa need, kes selle all mõistavad ainult üldfraase alla „Isamaa üle kõige / ilus ja igapidi“ või juhtide ülistusi „sul on lõvi samm ning pantri ramm“ — nagu neid saadeti meie hiljutisele hümnivõistlusele. Kuid, eks ole, sellel rakkendusuule“ teeb koomiliseks, mitte suureks!

Meil ei ole aega kõnelda sellest meie kirjanduse ja kultuuri rahvalähedusest ligemalt — see oleks teema omaette. Ma ainult mainin seda kui üht näidet, et me ka ilma mingi uue usuta võime olla küllalt rahvalähedased ja et meie vaimukultuur üldiselt on terve ja jõuline ka vabana.

Ei, meie ei tarvitse mingit uut usku, mis ikka valmistab ette ka uut ekspansiooni. Meie ei tarvitse ega taha seda nagu ei tahtnud ka Lembitu 700 a. eest, kuigi seda talle pakuti nii Idast kui ka Läänest. Aga meie tarvitseme küll, et saaks enam jõudu ja kindlust, meie endi usk, meie vana ja proovitud usk, meie vabaduse ja vaimuse usk, meie ise-end-kohustava isiksuse usk.

Meie ei tarvitse seda uue keskaja vaimu, mis ähvardab kogu meie vaimset kultuuri, röövides temalt kõige tähtsama eelduse, ta vabaduse ja endamääramise. Meie kõik peame astuma aktiivsesse võitlusse selle vaimu vastu, sest ähvardades meie kultuuri, ähvardab see ka meie iseseisvust.

Aga selleks võitluseks on tarvis kinnitada kõigepealt meie enda usku ja kohusetunnet, teha see meid ikka juhtivaks reaalseks jõuks. Ja selle usu peanõue on: meie ei ela mitte ainult endale, meie ei sure mitte ainult endale, meie elame või sureme ka meie isamaale ja inimlikule kultuurile. Meie tahame jääda vabadeks ja iseseisvaiks nii riigina kui ka isiksustena — kuid meie teame, et isiksuski võib oma kõrgeimat elu elada ainult siis, kui ta end kõigi oma südame soontega liidab oma rahva suure südame külge ja sellega aktiivselt kaasa elab elu igaveste sääduste järgi. Selles usus kinnitagu meid ka meie praegune püha, meie iseseisvuse kui ka meie vabaduse suur pidupäev!

A. Annist.

Demokraatliku mõtte sünnid ja Tartu üliõpilaskond

Katkeid 1905. a. ajaloost

1.

Riigivõim ja teadus on seisnud ajaloos väga palju kordi vastamisi. Riigivõimu teostajad sageli armastavad staatikat ja tahavad oma kitsasteesse raamidesse suruda dünaamiliselt arenevat teadust, mis peab olema vaba soodsaks arenemiseks. Selliselt on tekkinud ajaloos vältimatult kokkupõrkeid. Enamikul juhtudel algul on võidutsenud riigivõim, kuid aastate jooksul on ta pidanud siiski järele andma teaduslikkudele tõedele. Selliseid näiteid võiks ajaloost tuua tuhandeid.

Ka Tartu ülikooli minevikust võime leida nii mõningaidki võitlusajajärke, kus üliõpilased ise on pidanud välja astuma teaduse vaba õpetamise kaitseks ja ülikoolile autonoomia nõudmiseks. Sellises võitluses käesoleva sajandi algul sündis Tartu üliõpilaskonnas demokraatlik mõte ja vaim, mida tahamegi alljärgnevatel ridadel vaadelda.

Meie kehtiv põhiseadus § 12 ütleb: Teadus, kunst ja nende õpetus on Eestis vaba... Kõrgematele õppeasutustele kindlustatakse autonoo-

nia. Kuid sellised normid ei ole kehtinud meie ülikooli kohta mitte alati minevikus — need on vaid ajaloolise võitluse tulemus.

Demokraatliku mõtte kasvatamise alal on Tartu üliõpilaskonnal ja akadeemilisel haritlaskonnal suuremad teened kui seda algul arvata võiks. Sellest saame kujutluse siis, kui vaatleme meie rahva vaimset elu ja püüdeid möödunud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi algul. Korruga on saanud venestamissurve all lootusetult vaevlevast rahvast iseteadev demokraatliku korra eest võitlev rahvus.

Kogu selles ajaloolises võitluses etendavad mõtte algataja osa üliõpilased ja haritlased ning nende vabaduse ja demokraatliku korra nõuetest kasvas välja terve revolutsiooniline liikumine. Kas oli seda kõike vaja, — võime küsida. Sellele leiame vastuse siis, kui vaatleme algul neid olusid, mis valitsesid enne revolutsiooni — kas olid need elamiseks (kõnelemata teaduse arenemisest) soodsad?

Minevikus kõik isevalitsejate, või diktaatorlikkude püüetega võimeeste katsed, juhtida teaduste õpetamist ülikoolis oma poliitiliste tõekspidamiste kohaselt, on nurjunud. Sellised surutisajad võivad kesta aastakümneid, kuid nad ei kesta kunagi igavesti. Oma valitsemise ajal võidakse ju hiilata ja end kiita lasta, kuid ajalugu kirjutavad ja õpetavad teadusmehed ning sellistest valitsejatest, kellede soov on olnud ülikoolis õpetada poliitilistest tõekspidamistest juhitud pseudoteadusi jäävad ajalukku mustad ja hoiatavad varjud.

Seda näemegi allpool vaadeldes ex-Vene valitsuse poliitikat meie rahva vaimse elu, hariduse ja teaduste õpetamise juhtimisel.

2.

Ägedam Baltimaade venestamine toimub Aleksander III valitsuse ajal, alates õige pea pärast viimase troonile astumist (a. 1881). Üks efektiivsetud samm järgnes teisele. A. 1885 määrab keiser venestamispoliitika teostamiseks uued kubernerid: Eestimaale vürst S. V. Šahhovskoi ja Liivimaale kindral M. A. Zinovjevi — need mehed seisid mõlemad oma ülesannete kõrgusel. Nüüd algasid reformid venestamise suunas: politseireform (1889), kohtute reform (1889), koolid seatakse vene haridusministeeriumi alla ja seatakse sisse järk-järgult vene õppekeel (alg-, kesk- ja ülikooli). Ametlik venestamispoliitika neil aastail aina süvenes leidmata pidurdajat balti-sakslaste või eestlaste poolt. Raske oli teostada üldse ju mingit avalikku vastuaktsiooni; vaikima pidi ka ajakirjandus, sest a. 1887 alates oli keelatud ajakirjandusele sõnavõtmine igasuguste uuenduste kohta.

Palju kurvem ja häbiväärsem, kui kõik muu, oli asjaolu, et venestamispoliitika leidis pooldamist, kaasatundmist ja kaasaaitamist eesti poolharitlaste poolt, kes neid mõtteid kandsid rahvahulkadesse. A. 1891 on Jakob Kõrv Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul esimest korda selgel sõnal ütelnud, et see õnnetus ei oleks, kui eestlased venelasteks muutuksid. Ning möödunud sajandi lõpul ongi venestamispoliitika toetajail kaks „tugevat kantsi“ Tallinnas J. Kõrv oma „Valgusega“ ja Tartus A. Grenzstein „Olevikuga“. Kuid need mõtted pidid tollal poolehoidu

leidma laiares rahvahulkades, sest Kõrvi enda väiteid uskudes olud „Valgusel a. 1890 juba 8.000 ja a. 1895 üle 10.000 lugeja. Kui asi oleks säärases tempos edasi läinud, mis oleks saanud siis eesti rahvast?!

Juba a. 1891 astub „Olevik“ välja üldlaulupeo korraldamise vastu ja A. Grenzstein vastas küsimusele, kas eesti rahvas elama jääb või mitte, järgmiselt: „Kui Eesti rahvas kaob, mis sellest juttu teha; kui kaome, kes siis haige juures surmalaulusid hakkab laulma.“ Samuti ühe suurema rahvusliku ettevõtte Eesti Kirjameeste Seltsi sulgemise puhul kirjutab Grenzstein: „Oleks selts juba 12 aasta eest kinni jäänud, see oleks parem olnud... Valitsusele anti omal ajal tänu seltsi luba eest; nüüd tuleks anda tänu seltsi lõpetamise eest.“ Võideldes rahvuslike ürituste vastu võtab Grenzstein oma kindlaks ülesandeks „meie kodumaa ja rahva lähendamise suurele isamaale ja päarahvale“. Ta leiab, et väikerahvaste olemasolu olevat nende suurimaks õnnetuseks ja et „ümberrahvustamine ei ole mitte rahva suretamine, vaid ta rahvuse vahetamine teise rahvuse vastu.“

Milline seisukoht pidi olema siis rahval, kui paljud haritud eestlased olid oma usu kaotanud. Nii kirjutab toleaeagne Tartu tsensor Jaan Jõgever a. 1896 oma päevikusse: „Ei või eestlased muud loota, kui et nad edasi kiratsevad, nagu mõned kelti rahvaste jäätised õhtu Euroopas, ei nad suuda elada ega surra.“ Vähe hiljem a. 1898 kirjutab ta: „Rahvas, Eesti rahvas, kui kaugel piaks tema haud veel olema. Mis on tal olemas, mille peale ta ennast võiks tuetada... Kas ei oleks parem, et surija oma surma võitluse rutem lõpetaks.“ Ei usu, et selliselt oleks kahelnud ainult tollal omariikluse aegne prof. J. Jõgever, ei, need mõtted ja kahtlused olid leidnud palju enam pinda.

Dr. Hermanist ei olnud Grenzsteini poliitikale väärilist vastast ja kui a. 1896 Tõnisson „Postimehe“ toimetajaks hakkab, saavad kaks kõva kivi kokku. Lõppeks oli Grenzstein sunnitud taanduma ja ta asub a. 1901 vabatahtlikult maapakku. Kuid J. Kõrv Tallinnas töötab ikka edasi, oli Grenzstein kasvatanudki omale epigoone.

Usku ja lootust neil aastail oli nii vähe ja seepärast oli ka sellel suur väärtus, kui „Postimees“ kirjutas: „Rahvas, kes oma elupuudeid kõlblikele alusele rajab, edeneb ja kasvab, kui ta ka väike on.“ Ning need, kel oli jäänud veel usku ja lootust eesti rahva elujõusse, hakkavad siis kogunema „Postimehe“ ümber.

Umbes samal ajal, kui Tõnisson „Postimehe“ juhtimisele asus, koondu Tartus Mihkel Martina ümber väike radikaal-sotsialistlik ring; sellesse kuulusid R. A a v a k i v i, A. A l v e r, E. V i l d e, O. H. M ü n t h e r, J. H a n s e r, M. P u n g j. t. — enamus nendest olid üliõpilased. Selles ringikeses hakkas maksvusele pääsema akadeemiliselt kriitiline vaim ja arendati mõtteid, mis olid vabad keiserlikust truualamsusest ja kiriklikust usklikest. A. 1898 ilmus sama ringi algatusel koguteos „Lõbu ja teadus“ ja sellele järgnes veel a. 1889—1902 kuukiri „Rahva Lõbu-leht“. Nii vähe-palju kui selles saadi eeltsensuuri tõttu avaldada radikaalsemaid mõtteid, oli omegi nende vaim siiski realistlikum ja kriitiliselt värskem. Kogu see töö aga ei leidnud möödunud sajandil veel laial-

dasemat pinda, sest „Martna juhitava sotsialistliku ringi kogu töö arenes alles sotsialistliku ideoloogia teevalmistusena, mitte aga tööliklassi sotsialistliku organiseerijana“, ütleb Martna biograaf N. Andresen (vt. M. Martna, Tallinn, 1935, lk. 54.)

Tõnissoni ja Martna tööd võime meie nüüd tagantjärele hinnata, ometi ei suutnud nad palju üldist olukorda muuta.

Keisritruudus oli tollal üldine ja eestlastele ei peetud kohaseks tegelda mingisuguste poliitiliste küsimustega. A. 1901 kirjutab „Postimees“: „Meil eestlastel ei ole „kõrge politika“ asjadega ühtegi tege- mist, — seda õiendab riigivõim isegi.“ (vt. lähemalt H. Kruus, J. Tõnis- son Eesti kodanluse juhina, Tartu, 1921, lk. 52.)

Aastakümnete jooksul oli kasvatatud eestlasi austama Vene monar- histlikku isevalitsust. Möödunud sajandi viimasel veerandil sai aga „riigitruuduse“-tunnustamine ühe- või teise-suunalises võitluses mitme- legi meie tolleaegsele tegelasele või voolule tõeliseks kaitsekilbiks. C. R. Jakobson võideldes balti-saksluse ja selle ülevõimu vastu kinnitas korduvalt oma keisritruudust ja ta soov oli ikka lõppeks: „Jumal keisrit kaitse sa.“ Grenzstein oli juba oma „Riigikeele õpiraamat Eestlastele“ saateks tarvitanud kuraator M. N. Kapustini kurtmist (1887. a. ringkirjas nr. 1), et Tartu õppekonnas ei kuuldu mitte laste hällide juures Vene laulu ja Grenzstein oli ka see, kes ütles, et Vene keiser see on eestlas- tele „jäädav kuldvara“.

Eestlasel tuli olla riigitruu ja tegelda vaid oma kultuuriliste ja majan- duslike küsimustega. Veel paar aastat enne esimest Vene revolutsiooni kinnitab „Postimees“ veenvalt (vt. nr. 157, 1903): „Selles võitlu- ses aga, mis suurtesse riigiküsimustesse puutub, peab meie väikerahvas ainult pealtvaataja osa etendama. Meie tunneme väga hästi oma olekut ja kasinat jõudu üleüldistes riiklikes küsimustes. Ilma et meile keegi eduvastaste nime võiks anda, võime niisugused küsimused heameelega riigis valitseva Vene suurrahva seletada ja läbi võidelda jätta. Nendest küsimustest eemalehoidmine on meie eluküsimuseks.“ (Umbes samal apoliitilisel seisukohal asus „Postimehe“ ringkond ka revolutsioonias- tail ja mõningad aastad hiljemgi.)

Seda ajajärku iseloomustab Tuglas tabavalt: „Kuna sajangu lõpuks Tallinna elu oli omandanud täiesti vene kubermangulinna ilme (kaasa arvatud voorimeeste riidedkil), siis valitses Lõuna-Eestis ometi pisut vabam vaim. Lisaks oli Lõuna-Eesti tsentrum — Tartu — kubermangu- linnast ja ühes sellega ülemuse otsekohese valve alt eemal ja siin säilis veel pisut provintsi „autonoomiat“. Ülikoolilinnana tõmbas Tartu küll rohkesti vene elementi juurde, kuid see oli tihtipäälle ise just radikaalne ja toetas kaudself küdevat opositsiooni. On ka tõsi, et viimane oli üldi- self rahvusvahelise ilmega, kuid me teame ometi, et sellest ka rahvuslik opositsioon äratust ja tõuget on saanud. Ei tule ka unustada, et Tartu oli just piirirahvaste valmiva intelligentsi koonduskohaks. Siin mõjuti vastamisi ja võeti vastu mõjusid.“ (vt. A. Grenzsteini lahkumine.)

Selles „pisut vabamas Tartus“ sündisidki sajandi algul uut ajajärku kuulutatavad ja sünnitavad mõtted...

3.

Venestamisest ei jäänud neil aastail puutumata ka Tartu ülikool. Reaktsiooniliste reformide hoogsam ajajärk algab peale A. Budiloviči määramist Tartu ülikooli rektoriks (1892). Sellest päale saab vene keel ülikooli asjaajamiskeeleks. Järgneval aastal saab Tartu ülikoolist Jurjevi ülikool. Algul õigusteaduskonnas tarvitusele võetud vene keel õppekeelena laieneb pea teistele teaduskondadele.

Vabast teaduse õpetamisest Tartu vene ülikoolis neil aastail ei saa kõneldagi. Kiitsendus järgnes kiitsendusele. Kontrolli alla ei seatud mitte ainult õppetöö ülikoolis, vaid ka kogu üliõpilaselu. 1894. a. kevadsemestril tehti keisri käsul üliõpilastele vormirõivastuse-univormi kandmine sunduslikuks. Keisri käsuga 18. juulist 1895 kaotati prorektori amet ja määrati esimeseks ülikooli inspektoriks M. H. Butlerov. A. 1899 määrati inspektorile 2 uut abilist ja 5 uut pedelli. Inspektori järelevalve ülesandeid üha laiendatakse ja a. 1903 on tal juba 8 abilist. Riigivalitsus juhtis teaduse õpetamist ja kontrollis oma ametnikkude kaudu kogu üliõpilaste elu ja tegevust.

Tartu üliõpilaskonna venestamine ja keisritruuks kasvatamine polnud aga nii kerge kui seda algul arvata võidi. Siin sündisid ja kasvasid aga hoopis vastassuunalised opositsioonimõtted ja voolud, mis panid lõppeks kõikuma keisritrooni alused.

Neil aastail Tartu kogunenud või saadetud vene ja Vene piirirahvaste üliõpilaste seas leidub juba rohkesti sotsialistliku ja radikaalse maailmavaatega noori. Eestlastel oli ainuke legaalne üliõpilasorganisatsioon EÜS. J. Köpp kirjutab: „Aastate jooksul on Tartus koondunud ringkond eesti üliõpilasi, kes rahvusliku mõtteviisi tunnustavad täiesti omaks, kuid ometi ei saa ühineda EÜS-iga säälvaitsevate kommete, i s e g i v a i m u p ä r a s t. Juba 1894. a. sügisel kõneldakse Seltsi koosolekul uuest tekkivast eesti üliõpilaste rühmast, kuhu kuuluvad J. Jaakson, A. Alver, Rich. Aavakivi (end. EÜS-i noorliige), M. Haavik, K. Päts j. t., saab iga aastaga lisa noortest üliõpilastest ning kujuneb aegamööda tähelepandavaks nähtuseks eesti üliõpilaskonnas ja Tartu eesti elus.“ (EÜS-i ajalugu, lk. 202.)

See radikaalne „jaaksonlaste“ rühmitus, millesse koondus umbes 20 üliõpilast, tegi J. Jaaksoni mälestuste järgi 1895. a. sügisel katset uuele seltsile ametliku loa saamiseks, kuid seda ei saadud. Vaatamata sellele, et legaalseks teotsemiseks ei saadud luba, käidi aga endiselt koos.

See oli uus radikaalsete noorte üliõpilaste koondis uute mõtete ja tõekspidamistega. J. Jaakson kirjutab: „Politikas olime meie kõik veendunud demokraatliku ilmavaate pooldajad, aristokraatiat meie ei sallinud. Oma peaülesandeks tegime politikas võitlemise kõrgemate seisuste eesõiguste vastu. Üksikud meie hulgast olid parteilised sotsiaaldemokraadid, kuid ilmavaatelistel küsimused meie koosolekutel ja läbirääkimistel ei tekitanud lahkelisid. Vene Üliõpilaste Seltsi peeti tol ajal sotsiaaldemokraatia kantiks. Sellega oli meil vahakord üldiselt hea, kuid läbikäimine väike.“ (Vt. EÜS „Ühendus“ 1906—1931, lk. 12.)

Sellest rühmitusest tekkis hiljem (1906) legaalne EÜS „Ühendus“, kuid kümme aastat varem pidid need radikaalsed üliõpilased töötama täiesti illegaalselt. Samast radikaalsest koolist läbi käinud üliõpilased olid ka koondatud varem kõneldud „Rahva Lõbu-lehe“ ümber. Sajandi vahetusel ja uue sajandi esimesil aastail kasvas Tartus nii eesti rahvusest, kui ka muulastest (tollal küll õiguslike pärisrahvaste) radikaalsete, sotsialistliku maailmavaataga üliõpilaste arv. Ühes radikalismi ja opositsiooni kasvamisega üliõpilaskonnas hakkab kaduma keisritruudus ja lõppeks kasvab konstitutsiooni nõudest välja juba demokraatliku vabariigi nõue.

Paralleelselt üliõpilaste inspeksiooni kõvendamisega hakkavad sagenema ka Tartus üliõpilaste rahutused. Üldiselt oli Eestis kuni 1905. a. olukord võrdlemisi rahulik, kuid üliõpilaste seas Tartus tekib rahutusi juba 1899., 1901. ja 1902. a. Viimasel mainitud aastal võeti rahutuste mahasurumiseks tarvitusele isegi politseialgad ja sõjaväeosad. Võim rõhus vaimule ja teadusele ning kokkupõrked olid vältimatud.

1905. a. revolutsiooni eellained hakkasid varsti tunduma üliõpilaskonnas. Üliõpilaste meeleolud muutusid päev-päevalt rahutumaks ja opositsioonilisemaks. „Kel kõrvad kurdid ei olnud, see kuulis, kuidas nad ikka valjumini ümisesid marseljeesi. Kes pihku sai lendlehe, see võttis vastu sõnume suurest üleriiklikust liikumisest, mis provintsi ühendas päälinnaga. Kelle kolgatundmused tolele vararevolutsioonilisele liikumisele olid küllalt vastuvõtlidud, selle aju kütsid kuumaks rõhutud rahvakklasside tõusulootused ja vabanevate rahvuste ootused,“ nii kirjeldab 1905. a. ennerevolutsioonigaegseid Tartu üliõpilaskonna meeleolusid G. Suits (vt. Üliõpilasteleht nr. 5, 1930, lk. 102).

Millised asjaolud põhjustasid üliõpilaste rahutu, revolutsioonilise meeleolu? Sellele küsimusele katsuti ka vastust otsida juba tollal. 22. veebr. 1905. a. pöördus õpperingkonna kuraator haridusministri tekkirjutuse põhjal ülikooli rektori poole küsimusega, et ülikooli nõukogu annaks vastuse, et millistel tingimustel oleks võimalik õppetöö Tartu ülikoolis. Ülikooli nõukogu 23. veebr. arutades seda küsimust, võttis vastu resolutsiooni, milles on öeldud, et üliõpilaste loobumine loengute kuulamisest ja õpingutest on osaliselt tingitud ülikooli autonoomia ja akadeemilise vabaduse puudumisest ning mitmesugustest Vene riikliku ja ühiskondliku elu ebanormaalsustest. Nagu näeme isegi tolleaegsed vene professorid jõudsid veendumusele, et ülikool olgu autonoomne asutus, kus teaduse õpetamine on vaba.

Vene isevalitsuse aastakümnetepikkust väärpoliitika vilja ei suudetud enam jätkata ega varjata 1905. a. õhkkonnas ja esijoones Tartu üliõpilaste algatusel hakatakse võitlema tollal kehtinud tsaaririigi isevalitsuse vastu ja nõudma demokraatlikku vabariiki. Muidugi algul pidi nende mõtete levitamine sündima täielikult pöranda all ja alles 1905. a. lõpul, revolutsiooni haripunkti ajal, võidi nende mõtetega avalikult välja tulla.

Demokraatlikku vabariiki nõuti radikaalsetes üliõpilaste ringkondades juba 1904. a., kuid järgneval aastal tehakse selle mõtte hääks eriti

intensiivselt propagandat. Demokraatia mõtet arendati paljudes vene-
laste ja Vene piirirahvaste üliõpilaste legaalses ja illegaalses organi-
satsioonides. Eesti üliõpilaste seas levitati seda mõtet varem mainitud
eelühenduslaste illegaalses rühmas j. m. 1905. a. teotsesid juba mitmed
põrandaalused poliitilised rühmitused, milledest üliõpilased juhtivalt osa
võtsid. 1905. a. paisub väga laialdaseks sotsialistliku partei töö, milles
ka üliõpilased juhtivat osa etendasid ja tõmbasid endaga kaasa ka veel
hulga noori keskkooliõpilasi.

Kui palju tehti suulist propagandat demokraatliku riigikorra kasuks,
seda on meil praegu raske öelda; ainukese tõendusmaterjalina on meil
säilinud osa sellesuunalisi lendehti.

Tsiteerinud eelmises lõikes eesti ajalehtede ja tegelaste mõtteid ja
seisukohti möödunud sajandi lõpust ja käesoleva sajandi algusest, esi-
tame nüüd paralleelselt neile 1905. a. revolutsiooniaastal Tartus levitatud
põrandaaluseid lendehti. Kümne, isegi viie aasta jooksul on tekkinud
uuestisünd!

Omajagu põhjust rahulolematuseks andis Vene-Jaapani sõda.
1904. a. detsembris kirjutatakse lendlehel: „Üheteistkümnes kuu kutsub
juba kauges idas sõjatuli... Kes on selles hirmsas verevalamises
süüdi?... Meie võime ise oma asju ajada — Kadugu mädanenud ise-
valitsus!” Tartu üliõpilased oma koosolekul 6. nov. 1904. a. avaldasid
oma seisukohad poliitilise olukorra kohta ja lendleht, millisel neid otsu-
seid rahva sekka levitatakse lõpeb hüüdega: Elagu rahva vabariik. Samas
öeldakse oma seisukohtade põhjenduseks: „Igal hariduseastmel on oma
kohane riigivalitsuse kord. Kui rahvas veel madalal hariduse ja edu
järjel on, siis ehk jõuab ainuvalitsus tema tarvidusi täita; on aga rahvas
hariduse poolest kõrgemale tõusnud, siis on talle ka uut sellekohast
valitsuse korda tarvis... Venemaa ainuvalitsus on elu ja edu vastane,
seepärast on tingimata tarvilik teda muuta.” (ERKA: LSv. Aa Trf 1905. a.,
tmk. nr. 6. lt. 13).

9. jaan. olid verised sündmused Peterburis. Protestiks juba järg-
neval päeval levitatakse Tartus lendlehti, milles on öeldud: „Minge
välja ja kuulutage kartmata uulitsanurkadel ja teelahkmetel: „Me nõuame
keisri isevalitsuse ärakaotamist! Me nõuame rahva vabariiki!” (Ibid.
lt. 18). Tõesti võib olla õigus Gaponil, kui ta pärast seda kirjutab (mui-
dugi kui lendlehel toodud kiri on tõeline G. kiri): „Püssi kuulid, millega
keisri sõjaväed töölisi vastu võtsid, kustutasivad ühes nii mõnegi kalli
eluga ka meie usu keisri sisse ära” (Ibid. lt. 86). Usk keisrisse ja tru-
alamluse tunded hakkasid kaduma päev-päevaga, algul üliõpilaskon-
nas, haritlaskonnas ja siis rahvas. Kui varem ja ka veel 1905. a. ajakirjan-
dus üldiselt hoidis apoliitilist joont, siis Tartu üliõpilaskond 1905. a. jättis
õppetöö ja andus peamiselt poliitilisele tegevusele. 1905. a. saadetakse
valitsusvastaseid lendehti tööliste, moonameestele jne., milles selgita-
takse isevalitsusliku korra pahesid ja demokraatliku korra hüvesid.

Tartu üliõpilaskond ei jäänud mitte ainult sõnade juurde, vaid asu-
takse oktoobris juba isevalitsuse embleemide kõrvaldamisele. Nii on

ülikooli aulast 16. okt. kõrvaldatud kõik keisrite pildid ja 19. okt. võetakse ülikooli eest riigikull maha. Oktoobris muutuvad üliõpilased üldse väga aktiivseks ja avaldades avalikku protesti „Tartusse sõjaväelise kaitse sisseseadmise vastu“ öeldakse: „Kui meie isevalitsusega võideldes seisma ei ole jäänud, ega ei jää, siis astume seda enam väesalkadesse musta saja vastu ja võitleme isiku ja varanduse puutumatus pärast, nagu vabad kodanikud niisugusel maal, mis demokraatliku vabaduse koitu tervitab.“ (Uudised 31. okt. 1905).

Üliõpilaskonnas sündinud demokraatlik mõte on lühikese ajaga nii võrd laialdastesse rahvahulkadesse levinud, et kui novembris kokku tuleb ülemaaline rahvaasemikkude kongress, siis juba ülikooli aula koosolekul võetakse avalikult vastu resolutsioon, milles nõutakse, et „Venemaal demokraatline vabariik sisse saaks seatud.“ Ning lõppeks 1905. a. revolutsiooni üldsuund ongi sihitud isevalitsusliku korra vastu.

On suur küsimus: kui poleks neil aastail üliõpilaskonnas sündinud, kasvanud ja rahva sekka levinud demokraatlik mõte, millal oleks siis eesti rahvas vabanenud? Keisritruudus, mida aastakümneid oli meie rahvasse istutatud, kadus ja algas eesti ajaloos uus ajajärk.

Üliõpilaskond, kes meil demokraatliku mõtte on sünnitanud, seda levitanud, on selle eest valvel seisnud ka hiljem, kuid hilisemate ajajärgude vaatlus ei kuulu käesoleva visandi raamesse.

A. Loring.

René Descartes'i filosoofiast*

Descartes'iga oleme harjunud algama uuema aja filosoofia ajaloo käsitlust. Muidugi pole siin tegemist ainult palja harjumusega, vaid asjalikult põhjendatud teadmiselega. Descartes'i juures ilmneb väga selgesti see iseloomuline mõtlemisviis, mida võime nimetada uuema aja mõtteviisiks. 17. sajandist alates kogu meie vaimset elu ilmestab see suur inimõistuse saavutis, mida nimetame matemaatiliseks loodusteaduseks. Descartes on esimene filosoof, kes on jõudnud välja renessaansiaja otsisklustest ja oma filosoofias täiel määral arvestab uut loodusteaduslikku maailmapilti. Descartes'i tuleb lugeda esimese uuema aja suureka filosoofia süstemaatikuks. Ideed, mis alates humanismi ja renesaansiajast esile on kerkinud ja mis tungivad uue elu ja maailmavaate ülesehitamisele, ühinevad tema isiksuses, tema elutöös ja maailmavaates. Palju aastaid kestnud sügavas üksilduses tihenevad need ideed universaalseks süsteemiks, mille poolest ta on saanud uuema aja filosoofia isaks. Kõik on kooskõlas selles imetlusväärse inimeses. Ligipääsmatus, mis teda ümbritseb; tema uhke tagasitõmbumine elust; tema keele suur-

* Kõne, mis peetud k. a. aprillikuul Tallinnas Alliance Française'i poolt ja Tartus Prantsuse teadusliku instituudi poolt korraldatud Descartes'i mälestusaktusel.

sugusus ja tema teoste peaaegu dramaatiline stiil, millest kiirgab autonoomse, ainuüksi mõtlemise enda seadustele põhjeneva, tunnetamise õnn. Ta metafüüsika on tema isiksuse väljendus, tema vaimuselgusele põhjendatud vaimse autonoomia kehastus.

Võidakse kahelda, kas Descartes'ile osutatud kõrge au — uue aja filosoofia esimene esindaja — on täiesti vaieldamatu. Uue aja lävel võidakse leida palju väljapaistvaid filosoofe. Nende hulgas kerkib esile näiteks kuulus itaallane Giordano Bruno.

G. Bruno paistab meile küll Kopernikuse õpetuse vaimustatud austajana ja pooldajana, kuid Kopernikuse meetodi olemust pole ta suutnud haarata. Kopernikuse teooria resultaatidest kujundab ta funde-küllase universaalse maailmavaate, üksikasjus aga ta mõtlemine on rajatud aristotelesliku skolastika mõistetele. Descartes seevastu mõtleb loodusteaduslik-matemaatilisel. Tema kaudu matemaatiline mõtlemine omandab otsustava mõju filosoofiale. Tema eesmärgiks on nagu paljude teiste järgneva ajastu eesmärgiks: jõuda kogu maailma haaravale metafüüsikale matemaatilisel meetodil. Ka Bruno on oma kirjutistes uuema aja kuulutaja. Tema kirjutistes leiame formilist otsisklust, kirglikku ja selgitamata entusiasmi ja ohjeldamata fantaasia jälgi, mis on renessansi-aja kääriva elu väljendusteks. Descartes'i ideaaliks aga on selgus ja distinktsus, eksaktset tõestust taotlev oluterviku tunnetamine.

Kauase vaikimise ja otsiskluse järele ilmub aastal 1637 ta teos „Arutlusi meetodist“, mis on mõeldud sissejuhatusena esseedele, dioptrikast, meteooridest ja geomeetriast. See teos märgistab seda meetodit ja hoiakut, mis on omane kogu Descartes'i filosoofiale ja mis on eeskujuks jäänud järgnevate sajandite filosoofiale.

Descartes on algusest peale huvi fundnud matemaatika vastu. Matemaatikas meelitab teda tõestuste selgus ja pädevus. Seevastu aga filosoofias ei leia ta ühtki üldiselt tunnustatud lauset ja ta on veendunud, et filosoofia on kaugel sellest, et teenida teaduse nime. Ta ütleb filosoofia kohta, et sajandite jooksul on teda paljude andekate inimeste poolt harrastatud ja ometi ei leidu tas ühtki lauset, mis oleks vaieldamatu ja seega kaheldamatu. Descartes pole mitte ainult matemaatika tundja, vaid ta on seda ka omaltpoolt produktiivselt edasi arendanud. Ka omaaegsele matemaatikale teeb ta etteheiteid: tas puudub läbipaistvus, ülevaatlikkus ja ühtlane meetod. Mis veel kõnelda filosoofiat! Ja juba varakult vaevab teda küsimus: Kuidas võime sellest olukorrast välja jõuda. Teiste sõnadega — kust leian ma lause, ühe tegelikkuse kohta käiva tunnetuse, mis oleks kaheldamatu ja väljaspool vaidlusi. Kust leian ma lause, mis oleks nii selge ja distinktn, et ta võiks moodustada filosoofia lähtekoha.

Juba 1619. a., 23-aastase noormehena, ütleb ta avastanud olevat ühe imestusväärse teaduse alused. Siit pääle jälitab teda mõte universaalsest teadusest, mis peab tooma ühtluse kõigisse teadustesse.

Descartes on oma meetodi kokku võtnud kuulsasse nelja lausesse: 1) Ma ei tohi midagi pidada tõeliseks, ilma et ma teda sellisena evi-

dentselt tunnetan, s. t. pean hoiduma ruttamisest ja eelarvamusfest, ja lõppresultaadina ainult seda tunnustama, mis on selge ja distinktn. 2) Kõiki küsimusi, mida ma uurin, pean ma jagama nii paljudesse osadesse kui see võimalik ja kui see nende paremaks lahendamiseks tarvilik. 3) Tõe otsimisel ma pean oma mõtlemist juhtima teatud korra järgi, alates lihtsamate ja kergemate objektide tunnetusest ja tõusma samm-sammult keerulisemate tunnetamisele. 4) Asjade olemuse uurimisel pean ma alati tegema ülevaateid ja loendusi nii täielikult kui see võimalik, sest ainult nii saan olla kindel, et pole midagi vahele jättnud.

Nii lihtsaina kui need reeglid meile näivadki, omefi ütleb Descartes geomeetrilise analüüsi ja algebra alal nende abil kergesti lahendanud olevat palju ülesandeid, mis seni näisid lahendamatuina. Ja see pole mingi uhkustus ja liialdus, kinnitab Descartes — ja me usume teda — sest ta on neil aladel olnud tõesti produktiivne. Sellise meetodi juures hajub mõttehämärus ja tõde tuleb nähtavale üha suurema selgusega. Iga küsimuse puhul on ainult üks tõde. Kes seda tunnetab, see teab kõik, mis selle kohta üldse võimalik teada. Selline meetod, mis jälgib tõelist korda ja täpset induktsiooni (loendust) viib tunnetustele, mis oma kindluselt on samal tasemel kui tunnetused aritmeetika alal. Kui laps, nii ütleb D., kes on koolis õppinud aritmeetika algreeglid, ja siis õieti liitnud mõned arvud, see laps võib rahulikult öelda, et ta otsitud resultaadi kohta teab kõik, mis inim-mõistus selle kohta üldse leida on võinud. Nii ka meie, kui me rakendame õieti meetoodilisi reegleid, tunnetame tõde lõpuni ja täielikult.

Descartes'i juhivad veendumus, millele ta on jõudnud matemaatilise tunnetuse alusel, et on võimalik jõuda intuitsiooni teel tunnetustele, mis võivad kujuneda deduktsiooni aluseks. Neid tunnetusi leiab meie mõistus iseendast. Kui keegi seab endale probleemi uurida tõdesid, mille tunnetamisele küünib inimlik mõistus, siis ta leiab, et midagi ei saa tunnetada enne kui intellekti ennast, sest et temast sõltub kõige muu tunnetamine ja mitte vastupidiselt. Kuid enne kindlale tunnetusele jõudmist peab D. läbi käima vaevalise kahtluse tee. —

Et sellist lähtekohta leida, selleks tarvitab ta meetoodilist võtet — kahtlust, oma kuulsat meetoodilist kahtlust. Ta rakendab kahtlust äärmise piirini. Me peame kõrvaldama kõik, milles me kuidagi teoreetiliselt kahelda võiksime. See kuulus Descartes'i kahtlus pole mitte elulise skepsise väljendus. Elu praksises kahelda — see tähendaks mööda minna lasta produktiivse toimingu momente. Meil on siin tegu meetoodilise kahtlusega, mis peab tunnetust viima kaheldamatule täiskindlusele.

Me leiame end ümbritsetuna kehaliste asjade maailmast, millel on teatud omadused, ja see näib olevat küllaltki kindel tunnetus, milles ei kahelda. Ent kust teame, ja mida teame sellest maailmast. Me teame seda enda meelte kaudu, seetõttu, et me neid asju näeme, kuuleme, et me neid kombime. Kuid kõik me teame ühtlasi, et need meeled meid sagedasti petavad. Ent kui nad mõnikord meid petavad, siis ei ole võimatu, et

nad seda alati teevad. Võib-olla on kogu kehaline maailm ja tema olemasolu paljas meeltepete. Kuigi me praktilises elus nende olemasolus kindlad oleme, siiski jääb teoreetiliselt nende olemasolu kaheldavaks. Olevuste hulgas, mis meid ümbritsevad, leiame ka oma kaasinimesi, tundvaid, mõtlemaid ja tahtvaid olevusi. See tähendab muidugi, et me peame neid sellisteks; mõtlemine, tahtmine ja tundmine on midagi, mida me ainult oletame. Riiefes, mida me näeme, võiksid elavate olevuste asemel ka masinad olla. Ka teiste inimeste olemasolu jääb kaheldavaks. Ent kuidas on lugu minu endaga ja minu enda kehaga? Ma näen sagedasti und ja võib-olla on ka see unenägu, et ma siin ja nüüd midagi teen. Kes ütleb mulle, et ma ka praegusel hetkel ei unele, ja et võib-olla kogu minu elu on paljas unelm.

Ent siin leiabki nüüd lõppeks Descartes tugipunkti. Loomulikult ma võin kahelda ümbritsevate esemete, kaasinimeste ja enda keha olemasolu üle. Ent kui ma kahtlen, siis olen ma igatahes enda kahtlusest ja enda kahtlevast minast teadlik; kahtluse suhtes ei saa ma enam kahelda. Ma kahtlen, et ma kahtlen — see kahtlus tühistaks iseennast. Kahtlus on mõtlemine; mis maksab kahtluse kohta, see maksab üldse mõtlemise kohta. Kui ma mõtlen, siis olen ma oma mõtlemisest vahetult teadlik. Nii jõuab Descartes oma kuulsale lausele: „Mõtlen — järelikult olen“ (cogito ergo sum). See lause pole mitte järeldus, mis oleks tuletatud süllogistlikul teel, vaid see on meie teadvuse enda intuiitiivne tunnetus. Kuidas võime nii kaheldamatu täiskindlusega veendunud olla enda teadvuse eksistentsist? Seepärast, et me seda eksistentsi eeskujulikul viisil selgesti ja distinktselt tunnetame. Selgesti ja distinktselt on, nii võiksime öelda, üks ese siis tunnetatud, kui ta meile end ise vahetult nii esitab nagu ta on.

Nii ma tunnetan, et ma olen miski, substants, mille kogu loomus ja olemus seisneb ainuüksi mõtlemises ja mis oma eksisteerimiseks ei vaja mingit ruumi ega midagi materiaalist. Nii on mina, s. t. hing, mille kaudu ma olen, mis ma olen, täiesti erinev kehast. Ja teda ma tunnetan kergemini kui keha. Kui keha üldse poleks, võiks vaim olla ikkagi see, mis ta on.

See tunnetus „mõtlen — järelikult olen“, tähistab kahesugust asjaolu: 1) ta on näide selgetest ja distinktsetest tunnetustest ja 2) radikaalset vahet hinge ja keha vahel. Tähtsaim tulemus sellest kahtlusest oli enda teadvuse kõigutamatu kindlus. See moodustab kogu järgneva filosoofia lähtekoha. Descartes tuletab radikaalse erinevuse keha ja hinge vahel. Selle tulemused on arvamata suure ulatusega.

Sama kindlalt kui „mõtlen — järelikult olen“ on mulle antud ka terve rida tunnetusi nagu ei-millestki ei saa tekkida midagi, kes mõtleb, peab, sellal kui ta mõtleb, olema, mõisted, nagu ulatuvus, liikumine, arv. Neid mõisteid leiame endi hingest. Ja selliseid mõisteid me rakendame tegelikkuse konstrueerimisel.

Descartes'i õpetuses mängib tähtsat osa õpetus ideedest. Ta eraldab kolm rühma ideid: 1) sünnipärased ideed, 2) tajumiste kaudu oman-

datud ja 3) meie endi poolt moodustatud ideed. Nn. sünnipäraste ideede hulka kuuluvad puhta loogika ja matemaatika ideed, nad on selged ja distinktsed ja neile saab ehitada kaheldamatuid täiskindlaid otsustusi. Järgnevate sajandite empiristlik filosoofia on püüdnud korduvalt rünnata seda sünnipäraste ideede õpetust. Kuid siin näib tegemist olevat arusaamatusega. Kui Descartes sünnipärastest ideedest kõneleb, siis ei mõtle ta nende all mitte ideid, mis inimene sündimisest alates omaks; ta ei usu, et vastündinul oleksid need või teised mõisted valmis olemas. Kui ta nii oleks mõelnud, siis oluks empiristide rünnak õigustatud. Kuid mitte valmisideid ei mõelnud ta, vaid asjaolu, et hinges tuleb eeldada teatud võimet antud kogemuste puhul teatud mõisteid moodustada. Nii nagu antiikajal Platon kõneles ideede kaemisest, nii arvas ka Descartes, et meie hing toetudes antud üksikjuhtumitele võib endast produtseerida teatud üldisi mõisteid. Me võime esemete erisusi üldmõiste ühtsusse tõsta. On olemas mõisteid, mis ei põlvne meie kogemusest. Nende allikaks tuleb pidada inimese hinge ennast. Võiks öelda, et Descartes jätkab siin selle probleemi edasiarendamist, mida me tunneme apriorismi nime all ja mille tähtsamaks esindajaks antiikajal oli Plato. Matemaatilise loodusteaduse uuestisünniga haarab see „ideede ime“ uuesti meeli.

Matemaatilise mõtlemise võimsus — see on selgesti ilmnenuD Galilei ja Kepleri loodusteaduses. Nad õpetavad seaduspärasust, mis on leitud kogemuse alusel, kuid mille kehtivus ulatub kaugele üle kogemuse. Matemaatilise mõtlemise võimsusest on haaratud ka D. Nii ulatab Descartes üle sajandite oma käe Platonile. Ühtlasi aga kerkivad esile teravamini kui antiikajal raskused, mis on ühendatud apriorismi küsimusega. Nõnda nimetatud ideed, sünnipärased ideed, kuuluvad meie hingele. Kuid nende abil saavutatud tunnetused tahavad kehtida ruumilis-kehalise maailma kohta. Küsimus seisabki selles — millise õigusega see, mida meie hinges tunnetame, kehtib välismaailma kohta. Descartes on siin raskusi näinud ja püüdnud neid ületada. Nende raskuste ületamist pole ta mitte kergelt võtnud. Veel kord rakendab Descartes oma meetodilist kahtlust. Ma võin kahelda ka kõige selgemate matemaatiliste tõestuste üle. Me ütleme küll, et $2+2=4$ on täiskindel otsustus. Kuid võib-olla näib see meile ainult nii. Võib-olla olen ma ainult psühholoogiliselt nii seadeldud, et igakord kui liidan kaks kahele tunnetama, et nende summa on neli, kuid tõeliselt ja tegelikult ei tarvitse see mitte nii olla. Võib-olla on olemas mingi kõikvõimas deemon, kellele teeb rõõmu mind petta mu kindlates veendumustes. Siin, kus kahtlus on jõudnud oma haripunktile, leiab Descartes ainsa väljapääsu Descartes Jumala mõistes. Ainult Jumala tõemeelsus võib meid kahtlustest üle aidata. Selle tõemeelsusega pole kuidagi sobitav, et Jumal meid pidevalt petab. Seepärast peame võima usaldada kõiki tunnetusi, mis meile on antud selgelt ja distinktselt.

Descartes on Jumala olemasolus niivõrd veendunud, et ta ei kohku tagasi väitmast: enne kui mina-idee on minus olemas Jumala-idee. Varem kui meile on antud lõplikkuse idee, on meile antud lõpmatuse

idee. Selle tunnetusega on Descartes loonud võimaluse ideid rakendada tegelikkuse tunnetamisele. Nii nagu Descartes apriorismi küsimuses jätkab antiikaja üritusi, nii ta tunnetuse täiskindluse huvides Jumala mõistet appi võttes on keskaja filosoofia, ühes seega kristluse filosoofia, edasiarendajaks. Descartes on püüdnud anda kindlaid tõestusi Jumala olemasolust. Mul on idee olemusest, kes on täiuslikum kui mina. On võimatu, et see idee tekib ei-millestki. Kuid sama vähe kui ei-millestki, võib see täiuslikkuse idee tekkinud olla vähemtäiuslikkusest olemusest. Mina endast ei saa teda siis tekitanud olla. Ainsaks võimaluseks on, et ta on asetatud minusse ühe täiuslikuma olemuse poolt ja nimelt sellise poolt, kes omab täiuslikkuse, nagu see minu kujutluses leida, s. o. Jumal. Kuid juba ta kaasaegsed märkasid, tema tõestused ei erine oluliselt keskaegsetest Jumala olemasolu tõestustest.

Me võime neis tõestusis kahelda samuti nagu me kahelda võime tema radikaalses ihu ja hinge dualismis. Kuid me võime öelda, et see dualism on olnud suurima tähtsusega uuema aja metafüüsika arengu seisukohalt. Descartes on tunnetanud, et hingelisuse olu me leiame täiskindlalt enda teadvuses, subjekti sisemuslikkuses. Seega on ta loonud uue aluse psüühilisele ja füüsikalisele metafüüsikale. Kõik psüühiline olu on keskendatud minasse, mina on spontaanne ja aktiivne, vastupidiselt materia passiivsusele. Tulemuseks on õpetus kahest substantsist. On öeldud, et Descartes on küll osanud eraldada, kuid mitte siduda. Olgugi et mõlemad substantsid moodustavad kaks eri valdkonda maailmas, ometi ühes nähtuses need kaks eri substantsi esinevad koos ja nimelt inimeses, kes on ühtlasi hing ja ihu. Descartes on ise püüdnud sellele ihu-hinge vahekorrale vastust leida. Ta on pidanud möönma hinge kausaalset mõju kehale ja ümberpöörduvalt. Kuid see lahendusviis sisaldab palju raskusi. Kuidas võib oluliselt erinev hing mõjuda oluliselt erinevale kehale. Descartes'i lahendus on kahtlematult puudulik. Kuid ta teene on ühtlasi ka kaheldamatu. Just ratsionalistliku liialdamise kaudu tegi ta psühhofüüsilise probleemi, seega inimloomuse sügava irratsionaalsuse probleemi teravaks maailmavaate probleemiks, mis siit peale rahu ei anna järgnevatele suurtele filosoofidele, nagu Spinoza, Leibniz j. t. ja mis moodustab ühe neist igavestest probleemidest, mis inimestele lahenduseks üles antud.

Ja Descartes'i loodusmetafüüsika teene seisab selles, et materia mõiste ja materiaalsete füüsiliste sündmuste mõiste asetatakse uude valgusse. Nüüd lõpuks on materia mõiste täielikult vabastatud sellest väga küsitavast korrelatsioonist vormi mõistega — millises korrelatsioonis ta viibis kogu keskaja kestel.

Edasi võiks ütelda, et Descartes'ist peale on lõpparve tehtud kõigile salapärasele jõududele, mida me veel renessansiaja filosoofias näeme, kus liikuvatele kehadele omistatakse mingit salapärast intelligentsi, kus kõneldakse veel maailma hingest, nagu seda kuuleme Bruno juures. Kõik need liikumiste sünnitajad on nüüd täiesti eemaldatud ja kõik nähtused ja sündmused kehalises maailmas redutseeritakse täielikult seadusepärast kindlaksmääratud mehaanilistele liikumistele.

Nüüd saab lõpuks, ja see on küllalt suur teene, kui tagasi vaatame Descartes'ile me tänapäeva seisukohalt, loodus iseseisvaks süsteemiks, materiaalse olu kandjaks, mis käib ratsionaalselt kindlaksmääratud seaduste järgi ja kus üksikud sündmused ja looduse kujundid on lahustatavad neisse ratsionaalselt kindlaksmääratud seaduspärasustesse. Muidugi kogeme, et see looduse mõiste, mida Descartes on välja arendanud, kipub juba tema juures kujunema või virvenduma äärmuslikeks teesideks. Mitte ainult kehalist maailma ei pea ta mehaaniliselt mõistetavaks, vaid ka organilise elu alistab ta sellele mehaanilisele käsitlusele. Descartes tahab väita, et ka orgaanilised kehad on paljad mehhanismid. On selge, et ka Descartes'i juures kohtame ühekülgsusi — kuid need on suurvaimu imeflusväärsete saavutiste ühekülgsused ja piirid.

Ka Descartes ei anna oma põhiliselt dualistlikus filosoofias küsimuste lõplikke lahendusi. Seda dualismi kannab õilis teadvus inimvaimu autonoomsusest. See inimvaimu autonoomsus on, kuigi ainult piiratud, väljendus sellele asjaolule, et me osaneme lõpmatuses.

Meil on Descartes'is tegu filosoofiga, kes lähtub küll kristliku enda- ja Jumalateadvuse täiskindlusest, kuid kes ometi murrab läbi keskaegse mõtlemise tõketest ja vallutab looduse, mis avastati renessansi ajal. D'i loodus pole küll enam kreeklaste esteetiliste silmade kaudu nähtud — loodus täis hiilgust ja ilu. D'i selge pää loomulikul valgusel esteetiline harmoonia hajub paljaks näivuseks. On jäänud vaid ruumiline ulatus, aeg ja liikumine — ja need mõisted on küllaldased, et seda kirevat maailma seletada, seletada tohutuks masinaks, mis tummalt liigub igaveste raudsete seaduste järgi.

Võiks öelda, et kunagi enne pole seda kaunist tegelikkust mõeldud nii hingetult ja Jumalast mahajäetuna.

Kuid ilalgi varem pole ka vaimu autonoomsust ja õilsust väljendatud nii võimsalt kui Descartes'i juures. Mida ta looduselt võtnud, selle ta on andnud inimesele.

Meie mõtlemise kindlus, mis jälgib ainuüksi mõtlemise enda seadusi ja meie kõlblas vabadus, milles ilmneb meie osanemine Jumalusest, need on sambad, mis kannavad Descartes'i ja ühtlasi uue aja filosoofiat.

See piiratud hulk lehekülgi, millel Descartes avaldab oma meetodi, mida ta on jälginud tõeotsimisel ja need moraali reeglid ning metafüüsika printsiibid, milledele ta on jõudnud oma mõistuse metoodilisel rakendusel — need on sama kindlad ja elulised, nagu nad seda olid 300 a. tagasi.

Nii nagu üldse suurte filosoofide metafüüsilised kontseptsioonid, nii osutuvad väärtuselt püsivaks ka need intuitsioonid, mis kannavad Descartes'i metafüüsikat — ja mida ta esmakordselt väljendanud 300 a. tagasi oma teoses Discours de la Méthode.*

A. Koort.

* Ilmus hiljuti ka eesti keeles R. Kulpa hoolsas tõlkes, Noor-Eesti kirjastus, 1936.

Gilbert Keith Chesterton.

Möödunud suvel Šotis maabudes nägin Edinburghi ajalehereklaamidel esimese uudisena sõnumi, et Gilbert Keith Chesterton — kuulus G. K. C. oli surnud. Lehtedest selgus, et ta parajasti enne surma oli siiski jõudnud valmis kirjutada oma autobiograafia. Nüüd, mil see teos on ilmund, on võimalik selle najal uuesti värskendada oma mälestusi selle väsimatu, igavesti optimistliku sulemehe vaimsest kujust, mis juba umbes nelikümmend aastat mingi romantilise, ebakonventsionaalse Don Quijotena on viirastand inglise kirjanduse laias panoraamis.

Õieti ei ole väliselt suuremaid vastandeid kui Don Quijote ja Chesterton. La Mancha rüütli inglise vastega olen elus korra kokku puutunud ühe vastuvõtu puhul Londoni Eesti saatkonnas. Kurvakujulisuse, kõhnuse, eluvõõruse asemel äärmine priskus, paksus, jõud ja otse pakatav elurõõm! Pikk, lai, kerekas hiid lopsakate juuste, laialt voolavate — kui soovite, lotendavate — riiefega, kelle silmad näisid unistena, kuid elustusid jalamaid, kui jutt puudutas probleemi, millest ta oli huvitet. Ning Chesterton oli huvitet kõigest pääle pedantsuse. Tol korral ta oli parajasti tulnud tagasi Ameerika Ühendriikidest, kus veel valitses keelusäädus, ning oli loomulik, et see veini, õlle ning igasuguse alkoholi tuline austaja ja rutiini suurim vihavaenlane sattus marru, tuledades meelde oma transatlantilisi elamusi. „Kogu Ameerikas elab üksainus valge inimene — H. L. Mencken,“ ütles Chesterton, raputades lõvilakka, „kõik muud on niggerid!“ Arvestetagu sääljuures, et ta vihkas puritanismi, snobismi, materialismi ja tasalülitumist, ning et kõige selle vastu sama hoogsalt nagu temagi veel tänase päevani raiub Mencken, endine **The American Mercury** toimetaja, kes kogu keelusääduseajastu kestel ei mõelnud hetkekski salata oma kiindumust parematesse veinisortidesse. Nende kahe mehe kohtamine pidi tõesti olema vennalik.

Kuid see John Bulli välimusega elurõõmus härra oli mitmeti siiski Cervantese kangelase sarnane. Temagi sõdis kogu oma elu kestes suurima innuga miftemoodsate ideede eest, kaitses seda, mida inglased nimetavad „lost causes“. Katoliku kirikul pole käesoleva sajandi Inglismaal olnud rüütellikumat eestvõitlejat kui see Londoni unitaarlikust ärimeesteperekonnast võrsund cockney. Materialismi vastu Chesterton kaitses imede usku, ratsionalistide vastu fantaasiat, imperialistide vastu väikerahvaid, modernistide vastu vanu traditsioone, traditsionalistide vastu ebakonventsionaalsust. Londoni ajakirjanduse keskuses, Fleet Street'il ta käis ringi, revolver taskus ja jalutuskeppi peidet rapiir käes, oodates seiklusi. Ning üheski ajakirjas või -lehes, milles ta oli kaastööliseks, ei pidand ta tarvilikuks esitada toimetuse või väljaandjate vaatekohti, vaid kirjutas nii, nagu temale isiklikult meeldis. Ainult tema hiiglapopulaarsusega nii harit kui vähem harit ringkonnis on seletetav, et teda ei vallandet, vaid et tema kaastööd tarvitasid isegi need toimetajad, kelle vaated erinesid tema omist sajaprotsendiliselt. Chesterton

oli rahvuslik kuju. Nagu H. G. W. või G. B. S. — Herbert George Wells ja George Bernard Shaw — ei tarvitsend Chesterton alla kirjutada oma täit nime. Igaüks teadis, kes oli G. K. C. Tema kriminaalromaane ja -novelle paater Brown'ist luges väsind ärimees, tema värsse laulis joodik, tema filosoofilisi traktaate luges „highbrow“ — kuid isegi viimastes leidus anekdoote ja aforisme, mille naermaajavus oli vastustamatu. Mitte kogu tema toodang ei olnud võrdsel tasemel, kuid halvimal puhul oli see haruldaselt hää žurnalism ja parimal kuulus see inglise kirjanduse raudvarasse. Naer, romantilised lennud pilvedesse, ülitüese tõelisuse kirjeldus, suur fabuleerimis- ja veelgi suurem argumenteerimisoskus tegid Chestertonist üldise lemmiku, kelles mitmeistki tema eksootilistest vaadetest hoolimata loomusunniliselt tunti midagi ürgselt rahvuslikku, nagu omal ajal Charles Dickens — selle olulise vahega, et Chestertoni intellektuaalne bagaaž oli hoopis suurem Dickensi omast ja et ta seetõttu mitmeti võis palju menukamalt esineda prohvetina ja apostlina ning sügavamalt mõjutada oma rahva haritlaskonda.

Chesterton võttis oma vaateid väga tõsiselt. Seda hulgal ajal ei usut. Tema paradoksid olid nii teravad, tema huumoritunne oli nii elav, kuiv teoreetiline stiil temale nii võõras, et temas nähti ainult briljantset ajakirjanikku, kes oskas iga asja pahupidi pöörda, kuid ise ei uskud millessegi. Päälegi, nagu juba öeldud, oli Chesterton valmis oma ideid ja veendumusi propageerima igalpool, ka sääli, kuhu need vaated ei paistnud sugugi sobivat, näiteks ristiusku marksistlikes ajalehis. Kui inimene, kes paistab silma oma stiili huumoorika paradoksaalsusega, kirjeldab sotsialistlikus lehes vaimustusega rooma-katoliku rituaali, siis on lugejate loomulikuks impulsiks oletada, et ta teeb nalja. Sedasama arvati kaua aega ka Chestertonist, kuni selgus, et see oli eksimus. Chesterton ise möönab, et arvustajad suhtusid suurima soosinguga tema oleteta-vaisse „säravasse paradoksidesse“, senikaua kui selgus, et ta tõesti ütles, mis ta ütles. „Sellestpeäle nad on olnud sõjakamad, ja ma ei tee neile selle eest etteheiteid.“ Esmakordselt märkas ta seda muutust pärast ühte avalikku vaidluskoosolekut, kus oli tuliselt kaitsnud oma seisukohti. Sellele järgneval dineel ta juhtus istuma ühe Cambridge'i õppejõu kõrval, kelle otsaesisele kogus pilvi, nagu vaevaks teda mingi raske probleem. Järsku ta küsis viisakalt: „Vabandage minu küsimust, mr. Chesterton, muidugi saan täiesti asjast aru, kui eelistate mitte vastata, ega pane teile seda pahaks, kuid ega ma eksi, arvates, et te ometi ei usu noid väiteid, mida praegu kaitsesite.“ Kui Chesterton, kes jutustab lugu oma autobiograafias, talle suurima tõsisusega teatas, et ta päris kindlasti uskus neisse, siis cambridgelase „külmas, peenes näos ükski nähtav lihas ei tuksatand, kuid kuidagi see oli täiesti muutund.“ „Oo, kas tõesti?“ ütles ta. „Vabandust. Tänan. Muud ma ei soovind teada.“ Ning ta jätkas oma (arvatavasti vegetaarset) õhtusööki. Kuid olin kindel, et oma rahulikkusele vaatamata oli tal kogu õhtu tunne, nagu istuks ta muinasloolise grüpsi kõrval.“

Samasugune on esimene mulje igaühel, kes tutvub Chestertoni töödega. Neist kuulduv naer on nii rõkkav, neis märgatav kirk kõike (või näiliselt kõike) redutseerida ad absurdum on nii hoogne, et arvad ole-

vat tegu äärmiselt vitaalse fabuleerimis- ja žongleerimisgeeniusega, kellele meeldib, kui ideid tiirleb ja hüpleb ning lõhkeb ümberringi kui keerutatavaid ja torgatavaid õhupalle. Aga kui tema kirjutisi mitte ainult „esteetiliselt nautida“, vaid ka tõeliselt jälgida nende tuuma, siis selgub, et Chestertonil on tõesti midagi öelda ja et ta ainult ütleb seda nii suure andumuse ja elaaniga, et skeptiline osa meist ei suuda säärast nähet tõeks võtta. Ta suudab teha nalja sellepärast, et tunneb endal kindlat põhja jalge all. Tema huumor ei ole völlahuumor. Ta ei tarvitse endale oma tooni pühalikkusega sisendada, et see, mis ta väidab, on tõsi, vaid on tões nii kindel, et sellest lähtudes võib endale lubada ka pisut kerge-meelsust. Samasugune, kuigi hoopis teissugust maailmavaadet esindav tüüp on Bernard Shaw, Chestertoni ja tema samameelse sõbra Hilaire Belloci eluaegne vastane, kes Chestertonis ja Bellocis kokku nägi kolelist, millele pani nimeks „Chesterbelloc“.

Chesterton on ise korduvalt kirjeldand, kuidas ja missugustel põhjustel ta muutus õigeusklikuks kristlaseks, kes lõppeks oli valmis võitlema koguni katoliikluse dogmade eest. Ta vaimse küpsmise aastad kattuvad estetismi ja skeptitsismi ajastuga Inglismaal — ajaga, mil näiteks Oscar Wilde hindas tõsielu ainult materjalina kunstiliseks käsitluseks ja keeldus omaks võtmast ühtki eetilist vaatekohta. Tolleaegse inglise haritlaskonna enamikku Chesterton kirjeldab kui häätahtlikku, aga veendumisvõimetut, veretut karja, kes agaralt arutas igasuguseid teooriaid ja kuulus igasugustesse maailmavaatelistesse ühingutesse, ilma et ühtki vaatekohta oleks jõudnud jälgida loogilise lõpuni, selle tõelisest omaksvõtust täiesti kõnelemata. Samasuguses maailmavaatelises udus liikus ka Chesterton, kuid probleem, mille kaalumisel ta sattus kristliku dogma pooldajaks, oli vaba tahte probleem. Tõllal intelligentsis valitseva materialistliku ja deterministliku suuna järgi ei saand olla mingit isiklikku algatust. „Deterministid teatasid mulle rõkkaval häälel, et ma polnud üldse millegi eest vastutav. Ja kuna minule meeldib end kohelda lasta kui vastutusvõimelist olendit ja mitte kui üheks päevaks vabaks lastud hullumeelset, siis hakkasin otsima vaimset pelgupaika, mis oli midagi muud kui hullumaja...“ See õpetus, „kui seda loogiliselt võtta, peaks meid takistama ütlemast „tänan“, kui keegi ulatab meile lauas sinepit. Sest kuidas saab teda kiita sinepi ulatamise eest, kui temale ei saa etteheiteid teha, kui ta jätab selle ulatamata?“ Säärase õpetuse vastu tõstis mässu Chestertoni aktiivne loomus. Ta jõuline, õlut, veini, vaidlust ja tegusid nautiv iseloom nõudis teissugust vaimset jalatuge ning instinktid koos loogikaga viisid ta kiriku rüppe, ilma et ta siiski kunagi oleks muufund palvevennaks. Või kui temast sai palvevend, siis nii tuline, elurõõmus ja nalja armastav, et tema palveid jälgida — ta on nad pannud tosinaisse köitesse — on tänini üks vitaalsust-tõstvaimaid elamusi, mida uuem inglise kirjandus pakub.

Kogu oma elu on Chesterton võidelnud ideede eest, ning kogu tema ideoloogia on suunat fatalismi, passiivsuse ja asketismi vastu. Ta nõuab täit ja hoogsat elu nii füüsilisel kui vaimsel pinnal, ja ta ei karda teha oma seisukohtadest loogilisi järeldusi. Ta on ise suure huumoriga kirjeldand, kuidas tema järjekindlus mõnikord mõjus väga hämmastavalt.

Buuride sõja ajal kuulus ta sellesse vähemikku, kes kaitses buure, kuid tema motiivid olid feissugused kui feistel sama leeri inimestel. Peagu kõik buuride pooldajad olid nimelt patsifistid, kuna Chesterton hoopis vastuoksa oli äge rahvuslane ning õigustas rahvosluse nimel isegi sõda — koguni siis, kui seda pidasid buurid. Tema rahvuslus oli anti-imperialistlik, sest kuidas võib sellesse uskuja minna teisi rahvusi purustama? Nende väidete suurepärase kaitsmine pikas poleemikas tõstiski Chestertoni tolleaegse publitsistika esirinda. Samale põhimõttele ta on jäänd truuks ka muudel puhkudel, näiteks Iirimaa suhtes, mille iseseisvuspüüdeid ta on alati toetand. Chestertoni arvates Inglismaa ei kaotaks midagi, kui ta loobuks imperialistlikust ekspansioonipüüdest. Ta koguni võidaks sellega palju, sest ta leiaks iseenese — leiaks uuesti kätte tolle „lõbusa vana Inglismaa“, mida tema meelest praegu kohtab ainult veel siin-säääl, päämiselt neis külades, kus veel on talupoegi ning vanaaegseid kõrtse. Sest Chesterton võitleb igalpool praeguse kosmopoliitise tsivilisatsiooni vastu. Ta otsib inimest, individuaalsust, omapära, juurdumist maamullas ja minevikus, normaalsust ja tervet löögijõudu vastandina ilmetule nivelleeringule ning mehhaniseerumisele. Nagu ka tavaline keskmine inglase seda õnneks enamasti teeb, hindab ta eel kõige isikupärasust, mida peab euroopluse tuumaks ning hädavaajalikuks vastukaaluks ameerikalikule standardiseerumisele. Ta muu seas pilkab neid globe-trotter'eid, kes oma kodu intiimsest ja robustsest tõelisusest põgenevad võõrsile, et reisimise unielus vältida ebamugavaid koduseid konventsioone ja komplikatsioone (kuigi tal ei tule meeldegi laita vaatepiiri avardamist võõraste olude tundmaõppimise kaudu). Elatagu omas koduses maailmas, suurendatagu selle elu intensiivsust, mõistetagu tema pärimusi, kantagu sellest tekkivaid kohustusi, tuntagu ja hinnatagu selle eriõhustikku, parandetagu seda kõige vajaliku pieteediga — kuid ärgu saadagu kosmopoliidiks, veerevaks elutuks kiviks, millele ei kasva koduse elu elavat sammalt. Ärgu põgenetagu liiga kergesti oma loomuliku ümbruse ebamugavuste eest *)! Me ei ole sündind ideaalsesse maailma, kuid maailm ei ole kunagi ideaalne, aga kui palju ei ole kütkestavat just selles, mis meile kõige lähem — normaalses elus! Mitte see, mis ekstsentriline, vaid see, mis normaalne, moodustab meie olemasolu tuuma. Suurim kunst ja väärtuslikem tõde tegeleb põhifaktidega — näljaga leiva järele, armastusega naiste ja laste vastu, religiooniga. Algupärasus ei seisa uue leiutamises. „Kui keegi ei peaks näiteks tundma närivat isu leiba süüa, vaid selle asemel tunneks värsket, algupärasust isu süüa vaskkäsipuid või mahagonilaudu, siis luule ei suudaks seda väljendada. Kui keegi, selle asemel et armuda naisesse, armuks fossiili või mereanemooni, siis sedagi ei suudaks luule väljendada... Luule ei ole algupärane selles odavas tähenduses, et ta oleks uus, vaid tolles sügavamas tähenduses, et ta on vana; ta on algupärane selles mõttes, et tegeleb algupäradega.“ Järelikult nõuab Chesterton oma inimliku olemuse sügavat läbielamist ja ka teostamist

*) Meie „kodunurklastele“ võiks see maailmavaade meeldida, kuid nad ei tea, kuidas Chesterton ründab intellektuaalset laiskust.

sellele säetud traditsioonilistes raamides. Alles niisuguse enesepiiramise teel on tema arvates võimalik põhjani tajuda tõelisust — kõik muu on sellest pagemine. Õeldakse, et kodune kitsus ei võimaldavat saada küllaldast ergutust, kuid see olevat rumal väide. Võõras ümbruses kõik möödub unenäona, päris realsust kogeme alles kodus, kus oleme seotud tuhande sideme ja vastutusega. Tõde peitub hoopis vastupidi selles, et kodus ümbruses on ergutust ja erutust võib-olla liigagi palju. Kui tahame elamusi, siis hankigem neid kas või sel teel, et näiteks järsku hüppame üle aiapära naabri aeda — tulemused oleksid vististi küllaltki ergutavad. Selle asemel eelistame sõita Hiinasse või Ameerikasse.

Chesterton nõuab järelikult endapiiramist ja süvenemist olukordadesse, milledesse saatus meid toond. Ta usub elu muinasloomisusse ja rikkusse näiliselt kõige „hallimas“ ümbruses. Kõik oleneb vaatekohast. Kuid endapiiramine ei tohi jumalapärast minna solipsismini ega liigse introspektiivsuseni. Tuleb aktsepteerida välismaailma ja tuleb sellesse suhtuda aktiivselt, s. o. ei tohi m. s. muutuda ka lihtsalt oma ümbruse tooteks. Vaba tahe, elav tahtelu on normaalsuse paratamatuks eelduseks. Liialdet tegelemine endaga on kurjast, see on haiguselundus. Isegi liigne mõlgutlemine vajaduse üle midagi tahta on haiglane. Nietzsche kujutles tahet mingi jumaliku pakitsusena, mingi ülevoolava võimuekstaasina, kuid ta ei teadnud sellele suunda anda. Igasugune tugev tahe oli tema meelet püha. Kuid säärane abstraktne tahtejumaldus on võrdne passiivsusele. Kui keegi tuleb ja ütleb „taha midagi!“, ütlemata, mida nimelt tuleb tahta, siis see tähendab, et temale on ükskõik, mida me tahame ja teeme, teiste sõnadega, temal endal pole kindlat tahet. See on liigne liberalism ega erine tulemustelt üldse Tolstoi spetsiifiliste toimingute eitusest. Nietzsche arvates kõik teod on hääd, Tolstoi arvates kõik on halvad. Nii mõlemad seisavad teelahkmel, üks armudes kõigisse teedesse ja teine vihatas kõiki. „Tulemuseks on — kuid teatavaid asju pole raske kalkuleerida. Mõlemad jäävadki teelahkmele seisma.“ Tahe on ainult siis midagi väärt, kui ta on spetsiifiline, ja siis juba ei mõelda enam tahtest kui sellisest. Ei mõelda: „Nüüd ma kavatsen tahta seda inimest trepist alla visata!“ vaid silme ette tekib kirjeldamatult kaunis nägemus tüütust külalisest, kes lamab trepi all maoli, ning välgukiirusel järgneb tegu, mille kaudu see taevalik visioon saab tõeks.

Üks Chestertoni huvitavaimaid teoseid on 1905. a. ilmund esseedekogu *Heretics* („Ketsereid“), milles ta oma maailmavaatele vastava otsustavusega tituleerib ketsereiks kõiki neid, kellel on häbematust olla tema omast erineval arvamusel. Ta kuulutab ketserlikuks kõik maailmavaated pääle enda oma, mõndes, et teistel on omast kohast õigus suhtuda samuti tema vaateisse, sest see on veendumuste omamise paratamatuks tulemuseks, kuigi ta hetkekski ei loobu seisukohast, et ekslikud on teised ja mitte tema. Oma raamatus ta atakeerib kõigepäält oma aja andekaimaid mehi, Wellsi, Shaw'd ja Kiplingi. Wellsile ta heidab ette, et selle utoopiad arvestavad kõike pääle normaalse inimese psühholoogia. Kõik on täpsalt kalkuleerit pääle inimloomuse. „Oletetakse, et

ükski inimene ei ihka rohkem kui endale kuuluvat osa, ja siis hakatakse targalt seletama, kas tema osa tuuakse talle kätte autoga või õhulaevaga." Unustetakse, et inimesele on omane pärispatt, egoism, kalduvus vahel enda isude rahuldamiseks ülekohut teha. Samalaadne puudus on Shaw' üliinimese-nägemustel, kus ei võeta üldse arvesse tõelist eksivat, õlutjoovat, usundeid loovat, patust inimest — „ja ükski ahel pole omefigi tugevam oma nõrgimast lülist." Ning Kiplingile heidetakse ette tema kosmopoliitne distsipliinikultus, mis ainult juhuslikult keskendub Britile, kuid võiks leida veelgi parema eseme preisluses, mida Chesterton muide vihkab üsna erilisel ägeda vihaga. Kosmopoliitlus võrdub Chestertoni meelest patriotismipuudusele, see on, võime-tusele millelegi lõplikult anduda. See teos on üks tema sõjakaimaid ja sädelevaimaid, ning selles ilmneb muu seas autori suur demokraatsus, mis on täielikus kooskõlas kõige eelpool temast öelduga.

Chestertoni resoluutne, loomusunniline antideterminism, mehhaanilise maailma idee taunimine, materialismi vihkamine, tung kõigilt nõuda isiklikku algatust, leiab endale loomuliku täienduse usus isiklikku maailmaloojasse, kõike liikuma panevasse, kõikjal oma kätt näitavasse jumalasse, kes ei sula mitte panteismi ideestiku kohaselt ühte ega samastu kõige olevaga, vaid väljaspool seda seisvana juhib seda. Üldse ei mõista Chesterton, miks igalpool peab oletama vaid masinlikku sää-duspärasust. Miks peaks päike ainult sellepärast päevast päeva paistma, et nõnda nõuavad loodussäädused? Kas ei oleks sama loomulik arvata, et ta teeb seda sellepärast, et see tegevus pakub talle lõpmatut, igavesti kestvat, alati uuenevat naudingut? See on tüüpiliselt chestertonlik argument, sest selles väljendub tema enda tühjendamatu vitaliteet. Aastakümneid ta kirjutas järjekindlalt juhtkirju nädalajurnaalis **The Sketch**, avaldas ise ja suuremalt osalt täitis nädalikirja **G. K's Weekly**, publitseeris mitmeidkümneid teoreetilisi teoseid, esseekogusid, romaane, luuletuskogusid, näidendeid, biograafiaid, ajaloolisi ja kirjandusloolisi raamatuid — ja leidis selle kõrval võimalust elu nautida, reisida, loenguid pidada, esineda poliitilise kõnelejana, ilma et oleks kurtnud väsimust või et seda olnuks märgata tema teostes. Tema elujõu üheks tugevaimaks aluseks oli kahtlemata rõõm, millega ta andus elu mõtte ja luule suurele seiklusele — seiklusele, mis tema juures ei olnud siiski kunagi kindla suunata. Miks ei pidand niisugune mees oletama, et ka päike tunneb oma tegevusest rõõmu?

Selles normaalsuse ülistajas peitus müstik, kes pidas mõttekujutust üheks suurimaks inimomaduseks ning selle nimel õigustas usku müüti-desse ning imedesse. Miks me ei usu iiri puuraiuja tunnistust, kui see ütleb olevat näind haldjaid, kui me sellesama mehe tunnistuse põhjal oleme valmis teist inimest võllasse pooma? Lihtrahvas usub Chestertoni järgi igalpool üliloomulikku — see usk on inimsoo äravõtmatu aare, sellela inimkond degenerereerub. Kahjuks on katsut seda kalduvust kõikjal summutada, nii et ainult liri on ses suhtes veel täiesti normaalne.

Siin puhkeb Chestertonis esile poeet — poeet, kes õieti moodustab ühe fähtsaima osa tema olemusest, romantik, kes meeleldi tahaks

nii mitmeski suhtes elustada keskaega, mille süngust ta eitab, nähes selles palju nooruslikku, värsket ja rõõmsat, mida meie aeg kipub surnuks vaikima. Mungad olnud laisad — tegelikult nad olid töökad; nunnad olnud õnnatud — tõeliselt neis oli küllaltki rõõmsat meelt. Oma fantastilises romaanis **The Return of Don Quixote** (Don Quijote tagasitulek) Chesterton näitab, kuidas keskaegse feodaalkorra elustamine, mida inglise ülemkiht algul tervitab, lootes sellest oma prerogatiivide lõplikku kindlustust, tegelikult tõesti sisetundelise teostuse tagajärjel osutub sotsiaalselt revolutsioneerivaks just aadli kahjuks, kuna keskajal feodaalhärradelt nõutud ühiskondlikku vastutust ning iseloomuomadusi, mis meie ajal on sattunud täielikku unarusse.

Kustumatu poeet Chesterton nägi imet vähimaski igapäevases elamuses — igas karikakras, igas viirpööies, igas olemasolu hetkes. Sellel põhjeneb suur osa tema optimismist, nagu ta lähemalt kirjeldabki oma autobiograafias. Kui ümberkaudu kõik olid sünged, sest et elu ei võimaldand soovide maksimumi teostamist, tundis tema, et juba elu tõis-asi ise on küllaldane põhjus rõõmutsemiseks. Browningi luule jätab karastava mulje mitte sellepärast, et Browning elus oleks kogend ainult õnne, vaid sellepärast, et õnnehetked jäid tal erilise intensiivsusega meelde, nagu Chesterton ise tähendab. Sedasama võib öelda Chestertonist. Ta imeb igast asjast instinktiivselt elujõudu. Alati lahinguhimuline ning valmis vaidlema metafüüsikast ja poliitikast, kirjutas ta luuletusi lihtsaimaistki esemeist ja elamusist ning oskas neile anda romantilise sära. Igalpool nägi ta muinaslugusid nagu Don Quijote, kuid ilma et tal olnuks tarvis selleks kaotada tervet mõistust. Ning igalpool oli tal midagi rünnata ja midagi ülistada. Sel punapöselisel jutlustajal puudus täiesti pahe, mida ta vaenustas ja vastustas nagu kõik apostlid — ükskõiksuse, leiguse pahe.

Ei usu, et Chestertoni nõudlikumatest intellektuaalsetest ehitustest väga paljud jääksid püsima, kuigi nende loogika on hoopis kindlam kui esialgu teaks arvata. Liiga sageli läheb siiski fantaasia temaga lendu. Kuigi ta oli valmis millise väite kaitseks tahes leiutama saksataolist filosoofilist süsteemi, ei suuda ta mõtlejana võistelda Kant'iga või vahest isegi mõne tema võrdlemisi äsjase kaasmaalasega. Päälegi need tema tõesed, mida ta suudab esitada veenvalt, on lähemalt vaadates suhteliselt lihtsad, ja nagu ta ise möönab, et oli ta avastand Ameerikaid. Kuid teatavaid põhitõesid on ta võrratu värskusega ikka uuesti osand kergitada üldise diskussiooni esemeks, kui need juba kippusid mõtlejatel ununema. Vähesed on nii virgutava ekstsentrilisusega tõstnud kilbile normaalset inimest, kuid Chestertoni normaalnimene ei ole lõppude lõpuks siiski endaga rahulduv buržuua, vaid tüüp, kelles on küllalt vaimset ja kehalist tervist rõõmuga sööstumaks ka avantüüridesse. Juured olgu maas, kuid latv ulatugu pilvedesse! Tõsi küll, Chestertoni temperamendiga varustetuna võiks säärane tüüp vahel siiski kaotada pinna jalge alt — vähemalt loogika kindla pinna. Sellele vist vihjabki see karikaturist, kes kujutab kirjanikku taevasse lendava keerubina — vaatja kehaga ja lehvivate käharatega õllenautija ekstaatilisel pilgul kandumas

ülasfääridesse! Aga olgugi see tõsi — kui kunstnik tahtis ühtlasi juhtida tähelepanu selle John Bulli võimele vaimselt tõusta kaugete üle tuhmi argimeelsuse taseme, siis selles paradoksaalses pildis peitub kahekordne tõetera, nagu nii sageli Chestertoni enda mitmetahulistest paradoksidest.

Ants Oras.

Luule ja elu

„Siuru“ loojangust alates on meil pidevalt kõneldud nii luule kui ka selle järelkasvu kriisist. Kuna meie moodne lüürika peale lühikest, kuid ägedat õitsengut aastat viisteist tagasi, tõepoolest ähvardas tühjaks põleda ilutseva sõnakõlina või teeseldud bravuuri bengaalitules, oli Albert Kivika sõjahüüd: „Maha lüüriline šokolaad!“ omamoodi isegi õigustatud. Revolutsiooni ning iseseisvumisega seotud vabadusjoovastusele oli järgnenud üldine kainenemine; esikohale nihkusid ikka enam ning enam praktilised päevaküsimused. Uus ajavaim põhjustas otsustava pöörde ka ilukirjanduslikus tellimuses: algas kriitilise realismi ja sellele vastavaima sõnakunsti liigi — tõsielulise romaani tänapäevani kestnud võidukäik. Luule osutus äkki uute ülesannete künnil: „Siuru“ laulikud hakkasid ühelt poolt teadlikult revideerima omi suhteid vahepeäl muutunud tõelisusega, teiselt poolt, väljasuletuna laiema kirjanduspubliku huviringist, katsetama üha vastsemate ning ekstsentrilisemate vormimisvõimalustega. Tänu just viimasele on eesti nüüdislüürika palju võitnud kujunduse nõtkuselt, kahjuks aga sagedasti keskmise lugeja enesest võõrutamise arvel. Kuid selle eest oli mõjukas relvadefagavara edespõlts tekks vallutusretkedeks ka tükiks ajaks valmis taotud. Hoopis teissuguseid impulsse tõi meie lüürikasse n. n. eluläheduse nõue. Alasti tõelisuse sissemurd mõjus ühest küljest kahtlemata värskendavalt, teiselt poolt ähvardas see aga deformeerida luulet kui kunsti, lähendada seda hädaohhtlikul määral tavalisele proosale. Kadusid kindel värsimõõt, piiritletud stroof ja puhas riim; elu toormaterjali hoolsamat filtreerimist kõrgema ühtlusprintsibi nimel loeti niihästi kui üleareks. Pealegi viis elulähedate luuletajate ühekülgne tähelepanupühendus ainult välisilma vahelduvale kribukrabule, üsna sagedasti psühholoogilisele pealiskaudsusele. Aidata ei suutnud siin palju ka eetilise-sotsiaalsed tendentsid, kuna nende isikupäraselt süvendatud ning ainult sellena usutavaks tehtav läbitöötus jättis pahatihti mõndagi soovida. Need etteheited on toodud „kooli“, mitte aga üksikute luuletajate vastu, kellede paremaid tooteid ma erakorraliselt hindan. Kuigi tänapäeval üha sagedamini tavatsetakse kõnelda kriisi möödumisest ning uuest, seniseid vastuolusid lepitavast ja ühtesulavast luulehoiakust, suudaks teatav tagasihoidlikkus selles küsimuses meid kaitsta nii mõnegi enneaegse peffumuse eest. Väikesed võnked paremuse poole võivad kergesti osutada vaid juhuslikeks. Marie Underi viimase värsikogu („Kivi südamest“) kiire läbimüük on kindlasti suurel määral riigivanema esimese auhinna tulemuseks. Samuti poleks ka Puškini teoste massiline leving Nõukogude Venes iialgi saanud mõel-

davaks ilma kõrgemalt poolt algatatud üleriikliku reklaamita. Kriisi tõelisest möödumisest tohiksime ikkagi kõnelda vaid uue, ajakohase ning elujõulise luule ja selle poolt tekitatud resonantsi puhul lugejaskonna laiemateski kihtides. Viimase üle rõõmustada oleks aga esialgu veel varajane. Nii Eestis kui ka mujal näib lugev üldsus ikkagi veel eelistavat realistlikke olustikuromaane, romaniseeritud biograafiaid ja muud sellasarnast, kuna lüürika püsib endiselt kitsamate huviringide tagasihoidliku eriharrastusena. Tähendab see luule lõpulikku kadu moodsast maailmateadvusest? Tähendab see, et vajadus luule kui niisuguse järele on tsiviliseeritud inimkonna südames jäädavalt kustumas? Tahaksin sellele kategooriliselt vastata, et: ei!

Alati on leidunud, leidub praegu ja leidub ka edaspidi inimesi, kellel puuduvad igasugused eeldused luule olemusliku külje mõistmiseks. Kaunite värsiridade rõõmus kooskõla jääb neile sama tabamatuks kui Tizian värvipimedale või kui Beethoven muusikakurtidele. Luulemeele puudumine muidu normaalselt arenenud isikute juures on kahtlemata hingeeluline defekt, millega tuleb leppida kui paratamatu erandnähtega. Halvemaks muutub aga lugu, kui niisugune erandnähe ähvardab levineda juba laiemaidki lugejaskonna masse haaravas ulatuses.

Nagu luulepimedatest üksikolevustest, oleme õigustatud kõnelema ka enam või vähem luulepimedatest ajajärgudest. Kirjanduse ajaloos näeme vaheldumisi kerkimas esikohale kord peamiselt lüürilisi, kord jälle ilmsesti eepilisi põhitendentse. Kuna esimesi on harjutud siduma eeskätt romantiliste, s. o. tundeelamustest lähtuvate vaimuvooludega, rajanevad teised peaaegu alati mõistusest ja kainest eluvaatlusest väljakasvanud realismil. Järsud eraldusjooned pole siin igakord muidugi võimalikud. Seda enam, et ka kõige proosalisem argipäev meid võib üllatada (ning enamasti üllatabki) hoopis erakordsete luuleootamatustega. Kas ei peitu just siin parim näide luule looduslik-spontaansast ning ebasoodsaidki päevatingimusi trotsivast iseloomust?

Luulet on nimetatud, ja seda täie õigusega, „looduse emakeeleks“. Ka kõige primitiivsemate rahvaste juures, olgu nende sõnavara nii piiratud kui tahes, võime juba nentida lauldava rahvaluule olemasolu. Tõsi küll, sagedasti koosneb niisuguste laulude sõnaline osa peamiselt küll ainult algelistest ja näiliselt mõttetutest refräänidest, kuid sellegi kuulmine luule laialistesse valdkondadesse on paljutähendav. Hetkei tahaksime peatuda isegi kiusatusliku küsimuse ees: mis on kirjanduslooliselt ürgsem, kas emotsionaalset maailma väljendav abitu laulukatke või loogiliselt arendatud proosakõne? Laskumata sellele libedale pinnale, julgeksime ometi väita, et laul ja luule kuuluvad inimliku natuuri kõige ürgsemate vajaduste hulka. Kas ei otsi ka tsiviliseeritud suurlinnaelaniku kõige intiimsemad hingeliigutused vahendituimat väljendusvormi just lüürikas, olgugi et see lüürika mitmeti erineb primitiivsete loodusrahvaste omast?

Jah, luule on meie olemusest niivõrd lahutamatu, et seda lõplikult ei suuda lüüa ka kõige masendavamad elutingimused. Eesti rahvaluul, vähemalt sel kujul, nagu ta on jõudnud meie kätte, on pimedate

orjusaegade toode. Intiimsemalt ja vahenditumalt (järelikut ka elulähedsemalt) kui ükski muinasjutt, kaebavad rohked orjalaulud möödunud teopäevade viletsusi. Selle juures pole aga ka ei peksupink ega kupjasundus suutnud olematuks teha rõõmust rōkatavaid kiige- ja pulmaviise. Toredates ilo-lauludes on ülejõu käivast tööst ning alatoitlusest vaevatud orjapiigid jõudnud välja isegi puhta ning rippumatu kunstiideaali kuulutamiseni. Kaasaja eluläheduslaste silmis peaks niisugune nähe paistma otse surmapatuna ning iga sotsioloogilise seadusepärasuse pää pääle pööramisenena. Kui Tuglas ühes kirjutises rõhutab puhtesteeofiliste nõuete primaati eesti rahvalaulude stiiliehituses, siis tuleb meil sellega mitmeti nõustuda. Mitte niipalju tõsielulised faktid, kui just alliteratsiooni, asso-nantsi ja paralleelismi nõuded määravad sagedasti nende sisulisegi laadi. Kui ühes kiigelaulus näit. leelutatakse:

Kiik on toodud Kirjalasta,
Kirjalasta, Karjalasta,
Samba'ad sinisalusta,
Aisad toodud Harjumaalta,
Põhilauad Põltsamaalta,
Võllas Võnnu lepikusta —

siis kõik loetletud kohanimed seisavad ilmsesti laulu kõlalise instrumētatsiooni, mingil tingimisel aga mitte loogilise tõepärasuse teenistuses. Enne ilu, siis elu. Ning ometi need primitiivsed ja mõnikord isegi mõtetutena näivad südameleelutused kõnelevad meie rahva mineviku rõõmudest-muredest rohkem kui objektiivseimgi ajalooliste faktide loetelu. Laulus otsiti lohutust kurbuses, ilu vallas pelgupaika argipäeva masenduste eest. Suurel määral oli see just luule, ja kaugeltki mitte ainult „elulähedane“ luule, mis tegi meie raske mineviku veel kuidagi talutavaks.

Luulet ei suuda maa päält kõrvaldada ka teaduse ja tehnika areng. Läänud sajandi keskpaigast alates, mil kogu maailma tööstus viidi lühikese aja jooksul auru ning hiljem ka elektri jõule, mil kõigi loodusteaduste peadpöörifav edu kippus ajuti lämmitama viimasedki usujäänused vaimu kui säärase olemasollu, pääses kõikjal tsiviliseeritud Euroopa kirjandustes esikohale n. n. naturalistlik romaan. Kooskõlas moodsate teadustega esitati siin inimest vaid keskkonna tahtetu produktina, kelle saatus oli lootusetult suletud pärivuse raudsete seaduste ning ümbritsevate olude nõiarangi. Avaramate usulis-metafüüsiliste perspektiivide puudumisel kujunes niisugune elupilt küllaltki masendavaks. Inimelu sik-sakilist rada mõisteti küll suurepäraselt seletada tema jalge ees laiu-vate porimülgastega, sealjuures ei nähtud aga tähistaevast, mille järgi oleks võimalik valida igaviku-väärtustele viitavaid üldsuundi. Luules kalduti nägema mõttetut jäänust ürgaegade hämarusest, mil inimlikus ajus kujunev maailmapilt koosnes veel ebamäärastest ja fantastilistest aimustest. Täppisteaduste hoogus areng pidi sellise minevikuudu lõplikult hajutama.

Kuid ometi ei suutnud eelkirjeldatud mõtteviisi kõrvaldada vaimu-elust luulet. Reaktsioonina materialistlikele ajatendentsidele sigines

kõikjal fanaatilisi luulekogudusi, millede küll uusromantismi, küll sümbolismi, küll estetismi ja teiste „ism'ide“ sildi all innukalt võideldi rippumatu vaimuse ja puhta kunstiideaali nimel. Inimvaimu madaldamise vastu ainult füsioloogilistesse olemisvormidesse, otsiti rohtu jumaliku fantaasia lõpmatuilt jahimailt. Muidugi kalduti siin pahasti ka spirituaalsetesse äärmustesse, kuid ajastu ülimate materialistlikele püüetele oli niisugune hoiak tänuväärseks vastukaaluks. Kaunitena paistavad sümbolismi haprad kuid värviküllased öied zola'liku naturalismi tumedal nulltaustal!

Siinjuures ei tohi aga unustada, et eelpoolnimetatud luulesuundade kõige andekamad esindajad ialgi ei kaotanud sidet ka reaalse maailmaga. Üliüksate meeltega mõistis Verlaine registreerida teda ümbritsevaid eluvirvendusi ning Verhaeren'is võib näha isegi tänapäeva elulähedase luule tõelist algatajat. Naturalistlikult valgustatud flaami elupiltidele, kaasa arvatud ka vabrikud ja tööstusagulid, suutis tema luulegeenius ometigi anda ka sügavalt sümboolse tähenduse. Kohtume siin juba klassilise kirjanduse ideaaliga, kus luule ja proosa, romantiline tundeelamus ja kaine eluvaatlus üksteisele lepitavalt kätt ulatavad. Selle asemel, et varjuna kaduda moodsa teaduse ja tehnika võiduteelt, haaras igiväsimatu ja igirahuldamatu luule needki oma puhastavasse sulatisahju.

Nii vahenditult impressionistlikele hetkeelamustele anduv „puhas“ lüürika kui ka igasuguseid ühiskondlikke ja kasvatuslikke sihte taotlev tarbeluule on mõlemad üksteisi õigustatud. Missugust nendest eelistada, see on ajanõuete ja isikliku maitse küsimus. Põliseid kultuuriväärtusi võib anda mõlemas liigis, kui neid ainult suudetakse feha elamuslikult usutavaks. Vana Hesiodos pühendas helisevates värssides omi kaasmaalasi põlluharimise, aianduse, karjakasvatuse ja praktilise elutarkuse saladustesse, ja kuna ta seda tegi veriehtsa laulikuna, ei tuhmu tema „Tööd ja päevad“ ialgi. Lucretiuse maailmavaateline süsteem on esitatud mehelik-asjalikes heksameetrites, mida me naudime ka siis, kui meil puudub võimalus ühineda neis avaldatud seisukohtadega. Renessansi päevil oli kombeks ka puhtteaduslikke traktaate esitada reeglipärasel värsvormis; ilukirjandusse nende teoste rõhuv enamus muidugi ei kuulu. Värssides kirjutati uurimusi stilistika, laevanduse, astronoomia, filosoofia ning isegi suguhaiguste ravimisviiside kohta. Poliitilis-ühiskondliku luule alal on hallidest aegadest kuni tänapäevani püstitatud ümberlukkamatuid kunstiväärtusi; ajad ja sihid muutuvad, kuid võltsimatu elamussisu ja kaunis vorm paeluvad ka kaugeid järelopõlvi. Meil poleks isegi värssjuhtkirjade vastu midagi, kui neis ainult oleks tunda ehtsa luule südame lööke. Küsimus seisab siin rohkem luuletajas kui põhimõttes. Kui mõne andetu vemmälvärssitaja käes ka kõige leebemad armastusmotiivid tunduvad puisetena, suudab tõeline poeet igapäevaseimatki eluproosat asetada otsekui äraseletatud valgusse.

Nagu juba eelpool tähendasime, on eesti kirjandus „Siuru“ aegadest alates arenenud realismi tähe all; lüürikat kui sellist pole see vool aga ialgi eriti soodustanud. Pole siis ime, et meie poeetide noorim põlvkond, lõplikult küllastunud n. n. „elulähedase“ luule psühholoogili-

sest pealiskaudsusest ja vormilisest „enese minna laskmisest“, näib jälle teed otsivat enam „sissepoole vaatava“ ja vormipuhtama luule poole. Eeskujudena näivad arvesse tulevat jälle Suits, Under ja Semper, kelles elu- ja vaimulähedus, poeetiline inspiratsioon ja tugev vormitunne on õnnelikult liitunud loomulikuks sünteesiks. Betti Alveris, nagu muistsetes „llo laulu“ lõõritavates orjapiigades, võib märgata paigufisi lähene-mispüüdeid isegi „kunst kunsti pärast“ ideaalile. Nõnda kõlab üks tema luuletusi — kogust „Tolm ja tuli“ — järgmiselt:

Kui rahvas, harjund jooma halbu viinu,
kõik pärlendavad mahlad sõtkub poriks,
ja nõuab luulelt, et kui tuhkatriinu
ta nende padades ja tolmus soriks, —
siis pillamata ainust etteheidet,
kaob laulik parisnike purjus salgust,
et altaril, mis hulkade eest peidet,
kui viimne usklik ümardada valgust.

Ta teab, et sama jõuk, kes, huulil vanded,
nüüd kõike igavesti kaunist trotsib, —
käes sooblinahad, kuld ja teised anded,
kord nuttes kõrvest kadund luulet otsib.

Nagu Puškin'i kuulsas „Pööblis“, avaldub ka siin tõeliselt vaimse luuletaja protest halli argipäeva huvide teenistusse alandunud tarbe-kunsti vastu. Luule peab olema vaba ja rippumatu, alles siis võib ta tõeliselt vallutada elu ja seda paremate ja puhtamate ideaalide poole juhtida. Kuna Puškini poeet kõrgilt tagasi tõrjub kõik „taipamatu jõugu“ abipalu-vad lähenemispüüded, kahjatseb Alver seda jõuku ja nõustub selle pal-vetele vastu tulema, muidugi ainult tingimusel, et tema pühimaid luule-tajaõigusi porisse ei tallata.

Eesti rahva rõhuv enamus kuulub põlluharijate kihti. Sellepärast on ka loomulik maa-orientatsiooni ülekaal meie kirjandusloolises kogu-pildis. Teisest küljest ei tohiks aga unustada ka ülejäänud ühiskonna-kihtide — linnaproletariaadi, kodanluse ning intelligentsi kultuurilisi lisa-vajadusi. Tugevamaid hõõrumisi on meil korduvalt esile kutsunud just haritlaskirjanduse probleem. Peaks olema selge, et euroopa kultuuri-pärimuste najal üleskasvanud vaim ei või enam rahulduda ainuüksi „maa-rahvale“ või väikekodanlusele määratud lugemisvaraga. Samuti ei tohiks talle pahaks panna, kui ta iseenele ning oma kodumaa vaimlisele vali-mikule asub looma nende erivajadustele vastavat kirjandust. Kristjan Jaak Petersonil polnud kaasajas veel mingisugust kõlapinda, Noor-Ees-til tuli selle võitmiseks kibedaid lahinguid pidada, kuna meie ülesandeks jääb selle harimine ja viljakaks tegemine.

Käesolevaga ma ei taha propageerida eesti kirjanduse muutmist kunstlikult toidetavaks triiphooone faimeks. Häa kasvuhuone on muidugi iga aedniku uhkuseks ja tema parimate võimete mõõdupuuks, kuid selle kaudu ei saa kehtvalt rahuldada laiemat üldsuse tarvidust igapäevase

leiva järele. Meie kirjanduse tuleviku pant on alati seisnud ja seisab ka edaspidi tema tihedas seoses lugeva publikuga. Sealjuures peefagu aga silmas ka mainitud publiku ühiskondlikku diferentseerumust.

Kuid lõpuks on iga suur ja tõeline kunst üldinimlik ja sellisena võimeline ühendama sügavalgi erinevaid rahvakihte. Kõnelemata maailmakirjanduse fähisteostest, konstateerime ainult, et eestigi kirjanduse paremik sisaldab suuremal või väiksemal määral üldinimlikkuse sugemeid. Suur loominguline inspiratsioon rajab sildu ka kõige pimedamate kuristikkude kohale; ta muudab isegi eluläheduslased „esteetideks“ ning „esteedid“ eluläheduslasteks. Kuid sellega oleme jõudnud juba kõrge-
maisse sfääresse, kus iga kirjanduslik piiritüli muutub naeruväärseks mõttefufuseks, ja kus tõeline kunst alles a l g a b.

H. Talvik.

Kroonikat EÜL'i tegevusest

19. veebruaril 1937. a. registreeriti E. V. Tartu Ülikooli Valitsuse otsusega esitatud põhikirja alusel Eesti Üliõpilasseltside Liit. Liitu kuuluvad kõik Tartu Ülikooli juures registreeritud üliõpilasseltsid, arvult üheksa, moodustades seega suure osa Tartu üliõpilaskonnas samalaadiliste ja maailmavaateliste üliõpilasorganisatsioonide kogumiku.

Oma esimese nõukogu koosoleku pidas noor liit järgmise kuu 7. päeval Eesti Üliõpilaste Seltsi ruumides, kus Liidu ideoloogilisi sunnitlusi käsitleva avakõnega ja õnnitlusega esines Ü. V. L-i esimees vil! R ä ä g o. Sealsamas valiti Liidu esimeseks esimeheks ksv! H. M a r k E. Ü. S. Veljestost ja moodustati Liidu juhatus iga ülejäänud üliõpilasseltsi ühe esindajaga. Samuti valiti kolmeliikmeline revisjonitoimkond.

Samal koosolekul algatati Liidu Nõukogu liikmete poolt mõte, asuda uue kultuurpoliitilise publikatsiooni väljaandmisele, albumi või ajakirja kujul, mis oleks ühtlasi Liidu ametlikuks häälekandjaks. Rõhutati korduvalt mõtet sellesuunalise laiemapiirilise ajakirja puudumisest eesti haritlaskonnas. Nõukogu koosolekule järgneval juhatusel koosolekul samal päeval jaotati juhatusliikmete vahelised ametid ja kohustused, asudes seega uue liidu tegeliku töö ja juhtimise juurde.

Kahel järgneval juhatusel koosolekul 9. ja 17. märtsil töötati üldjoontes välja Liidu käesoleva poolaasta tegevuskava, moodustades kodukorra koostamiseks erilise toimkonna. Otsustatakse korraldada seltsidevahelisi referaat- ja klubiõhtuid Liidu liikmete omavaheliste sõbralike suhete süvendamiseks ja Liidu ideoloogiliste põhialuste käsitlemiseks.

Järgmisel Liidu Nõukogu koosolekul 17. märtsil üliõpilasselts E. Ü. S. Veljesto ruumes kinnitatakse juhatusel esitatud tegevuskava kõigis osades, määratakse kindlaks liikmemaks ja võetakse vastu käesoleva tegevus-poolaasta kassaeelarve. Peale juba eelpool nimetatud kavatsuste otsustatakse moodustada Liidu orkester ja laulukoor, mis esimest korda esineks järgneval sügisel toimival Ü. V. L-i viienda aastapäeva tähistamise pidustusil. Peetakse võimalikuks korraldada huvi ja osavõtjate leidumisel suuremaulatuslikke ekskursioone suvevaheajal.

Järgneval viiel koosolekul ajavahemikus 6. apr. — 5. maini Liidu muu jooksva töö kõrval otsustatud võiks nimetada referaatõhtut, mis teostus rohkearvuliselt 17. apr. Eesti Üliõpilaste Seltsi ruumes, kus esinevad ettekanne-tega vil! vil! A. Piip ja Tarvel E. Ü. L-i ja eesti haritlaskonna ülesannetest. Üliõpilaskonna kevadpidustuste puhul 1. mail otsustatakse saata austusaval- dus ja tervitus E. V. Tartu Ülikoolile ja selle rektorile.

Liidu Nõukogu viimne koosolek sel tegevuspoolaastal peeti 9. mail, kus lõplikult kinnitati Liidu albumi väljaandmise kavatsus käesoleval semestril ja määrati selle tellimishind. Kinnitamisele tuli veel rida juhatuse otsuseid, mis käsitledud lähemalt eelpool, ja esimehe hääde soovidega järgnevas suvevahe- ajaks lõpetas noor Liit oma esimese lühikese tegevuspoolaasta — kuni järg- neva sügiseni.

Bellegarde mälestuste puhul.

A. V. Bellegarde. Minu mälestusi Eestimaa kubernerina; „Loodus“, Tartu, 1937.

B. raamat sisaldab tühjendavalt tema mälestusi kokkupuutumisest eest- laste ja Eestimaaga.

Huvitavama peatükina oma Liivimaa abikuberneriks olemise ajast jutus- tab B. oma väljasõitu Tartu, sinseid üliõpilasterahutusi likvideerima (1902). Rahutused likvideerib B. tollal väga lihtsalt, laseb areteerida kõik juhtivad tegelased ja sõidab siis Riiga tagasi. B. arvates oli sellega rahu jalale seatud — aga kui kauaks?

B. mälestuste suureks vooreseks on nende huvitav, selge ja siiski asjalik esitamine, mis teeb need päris mõnuga loetavaks. Kuid nende suurem väärtus seisab neile vaadates just puhtajaloolise materjalide seisukohalt, sest nendes leidub meile nii mõnigi seni tundmata ajalooline fakt. Tõsi, „kahtlemata väga paljudes asjades on meie seisukoht ka teissugune, kui oli Bellegarde'il“ (väi- dab O. Liiv eessõnas), kuid selles seisabki just exkubeneri mälestuste väärtus, et ta on esitanud neid oma tõekspidamiste ja tolleaegsete vaadete kohaselt. B. mälestused ei ole meile ajalooks, vaid ajaloo materjaliks, millesse meil tuleb suhtuda kõige suurema kriitikaga. Võib-olla, et mõneski küsimuses B. mälestused on võtnud praegu natukene teise värvingu, kui siis, kui neid oleks kirjutatud ex-Vene ajal. Mälestustes jagatakse sageli sõprust sinna, kus seda on vaja kirjutamise momendil, küsimata kas seda oli läbielamise ajal.

B. on oma mälestuste koostamisel nähtavasti väga vähe tarvitanud arhiiv- materjali ega ole kontrollinud neid teada olevate andmetega, seepärast esinevad töös mõningad eksimused, millistest olgu siinkohal õiendatud järgmised tähele- pandud ebatäpsused:

Lk. 242 öeldakse: „Poliitiline kihutustöö Tallinna tööliste keskel oli tol ajal väga nõrk. Rääkimata mingisugusest revolutsioonilisest organisatsioonist, mida Tallinnas üldse polnud.“ B. kõneleb nii 1905. a. algupäevadest. Nii võis asi teada olla ainult kuberneril, kuid juba 1904. a. töötas Tallinnas rohkesti tööliste ja haritlaste põrandaaluseid ringe ning kõnesoleval ajal töötas Tallinnas ka juba W. S.-D. T.-P. Tallinna komitee. Tõenduseks, et tollal tehti tööliste seas poliitilist kihutustööd on asjaolu, et 30. XII 1904. seisab Eesti kubermangus 31 isikut sandarmivalitsuse salajase valve all. B. ajal töötas kuni 1904. a. Tallinnas ka illegaalselt väga intensiivselt M. I. Kalinin.

Lk. 245 näib aga, et B. seal varjab tahtlikult ajaloolisi tõsiasju, sest ei saa oletada, et need sündmused oleksid võinud ununeda. B. kõneleb seal jaanuari-

rahatustest Tallinnas ja sellest, et Maieri vabriku juures avas sõjaväesalk tööliste peale tule „mille tagajärjeks olid mõned haavatud, kuna muu hulk jooksis laiali“. Meil ja SSSR-is seni avaldatud andmed kõnelevad sellest kokkupõrkest vastupidiselt. Kohapeale jäi 2 surnut ja 18 haavatut, kelledest veel 6 haiglas surid. Enamiku nimed jäid ka tollal teadmata, kuna nad maeti politsei poolt salaja (tolleaegsetes lendlehtedes on öeldud, et nad maeti kubernerri korraldusel). Need olid Eestis esimesed revolutsiooni ohvrid.

Lk. 246 — öeldakse jaanuari-streikide puhul, et töölistel polnud mingit streigifondi. Tõeliselt oli aga juba töölistel asutatud streigi puhuks oma „Abiandmise komisjon“, kuhu kuulusid esindajad igast vabrikust.

Lk. 256: „Üldiselt ei peaks olema huvitusest tähendada, et kogu 1905. ja 1906. a. jooksul ei juhtunud Eestimaa kubermangus ainustki mõisniku või mõne ametliku isiku tapmist, välja arvatud landrat parun Budbergi tapmine.“ Esiteks parun Budberg tapeti 1907. a. ja tõeliselt oli mõisnikkudel 1905. a. siiski üks ohver Peningi mõisnik Baranoff ja viimase kolm arvatavat tapjat surmati kohapeal karistussalkade poolt 26. XII 1905.

Lk. 258 jj. kirjeldab B. oma lahkumist Tallinnast ja tööliste poolt talle korraldatud suurt austusavaldust. Kogu see lugu on jäänud veel tänini salapäraseks. B. tõendab, et selle olevat korraldanud töölisel omal algatusel. Tollal tööliste seas levitatud lendlehtedes kõneldakse, et selle austusavalduse organiseerijaks lahkuvale kubernerile oli üks tema enda kantsleli-sekretär. B. arvama järgi olnud see tööliste austusavaldus puht-südamlik ja töölisel ise kõrvaldanud platsilt ühe revolutsiooniliste proklamatsioonide levitaja (lk. 261). Tõeliselt ei olnud aga Tallinna töölisel tollal kaugeltki enam nii truualamlikud. Revolutsionäärid, kes asusid opositsiooni selle austusavalduse vastu, said vaid liiga hilja jaole.

Vististi ei ole exkuberneril (ja muidugi ka üldiselt) veel praeguseni teada, milliseid lendlehti laotas tema lahkumise puhul W. S.-D. T.-P. Tallinna komitee. Olgu toodud siinkohal katke ühest lendlehest: „Selle samale kubernerile, kelle käsu peale Tallinna uulitsatel töölisi maha lasti, kelle käsul peale laskmisi haavatuid areteeriti, kasakatega koosolekuid laiali aeti, kes tapetuid kui loomi auku ajada laskis, ilma omaksete surnukehade juurde laskmata, kes kavallusega meie äraandjaid ja petjaid toetas... — sellele tahetakse tööliste nimel tänu avaldada?!“ Ning lendleht lõpeb: „Seltsimehed! Meie läheme täna kubernerri saatma, aga tervituste asemel kuulgu ta meie poolt meie põlgust-avaldavat kisendamist: Maha kuberner! Maha keisri sulane ja rahva vaenlane! Kadugu isevalitsus! Elagu vabadus!“

Lk. 271—272 on segatud ära täielikult oktoobrisündmused Tallinnas. Need vajaksid pikemat õiendust, kui seda lubab käesoleval korral kitsas ruum. Olgu vaid tähendatud niipalju, et laskmine turul sündis 16. okt., manifest ilmus 17. okt. ja Lopuhhin avaldas oma seletuse 18. okt. Lk. 272 edasi antud mõtted „Lopuhhini seletuse“ sisust ei leidu mitte seletuse algtekstis endas, vaid need on vist võetud Peterburis levinud kuulduste põhjal.

Peale nende on veel raamatu algupoolel mõningaid ebatäpsusi, millede juures aga ei ole vaja üksikasjaliselt peatuda.

Need, olgugi mõningad päris olulised eksimused, ei vähenda raamatu üldväärtust ja neid oleks võinud kergesti kõrvaldada asjatundja ajaloolase korrigeeriv sulg. Raamatus leidub rohkesti teksti juurde kuuluvaid kriitpaberil trükitud pilte, mis on seni avaldatud kõik esmakordselt. A. L.

Toimetuse: A. Annist, J. Aul, E. Järvesoo, H. Kersalu, L. Lemendik, Al. Loothing, J. Ots, M. Raud, H. Tõnisson.

Väljaandja: Üllõpilasseltside Vilistlaskogude Liit.

Toimetuse aadress: Lai 1—3, Tartu (EÜS Veljesto).

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartu 1937.

Ühispank Tartu Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisus

ESIMENE EESTI KOOPERATIIVPANK

Asutatud 1902. a.

Tartus, Suurturg 14 omas majas. Telefon 177, 700

*Kõik panga
operatsioonid.*

Annab laene mitmesugustel kindlustustel.

Võtab raha hoiule jooksva ja tähtajalisel arvel.

Ostab ja müüb mitmesuguseid väärtpabereid.

Inkassooperatsioonid.

Moodne varakamber väärtasjade ja dokumentide
hoidmiseks.

Hoiukarbid koduseks rahakogumiseks.

Korrespondendid kodumaal ja välismaal.

KINDLUSTUSS. EEKS-MAJA OSAKOND

Mesikoogid

J. LILL, Tartu

Esimene Eesti Mesikoogitööstus

Plekitööstus ja litograafia

G. Linholm

Tuubitööstus

Artur A. Linholm

Vana Kalamaja 32, kõnetraat 439-93

T A R V I T A G E I N G L I S E

SHELL - *petrooleumi*

SHELL - *bensiini*

SHELL - *gaasõli*

SHELL - *määrdeõlised*

SHELL - *määrderasve*

SHELL - *autoõlised ja autodele*

AEROSHELL'i

SHELL COMPANY OF ESTONIA, LTD.

Tallinn, Merepiiestee 17

TEL: KODUKESKJAAM 477-09